

PÉCSI SZEMLE

városthörténeti folyóirat

1998.

tavaszy-nyár

PÉCSI SZEMLE

1998. I. évfolyam

TAVASZ - NYÁR

Főszerkesztő
ROMVÁRY FERENC

★

Szerkesztők
HUSZÁR ZOLTÁN, ROZS ANDRÁS, SÍKFŐI TAMÁS

Szerkesztőségi munkatárs
BUJDOSÓ EMŐKE

★

Szerkesztőség: 7626 Pécs, Búza tér 8.
telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/334-811
Kiadja a Pécsi Direkt Kft. ALEXANDRA KIADÓ
telefon és telefax: 72/315-529
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a Polgári Kör Pécs támogatásával
Felelős kiadó: Matyi Dezső

Megjelenik negyedévenként (1998-ban két dupla szám)

Kapható:

Az újságárusító pavilonokban, a Művészetek Házában,
a Csontváry Múzeumban,
a Városi Kulturális Központ Információs Irodájában, a Betűdzsungelben,
az ABCD Áruházban és a Seneca könyvesboltban

A szedés a szerkesztőségben,
a tördelés a Reproflex Nyomdában történt
Készült 1000 példányban,
B5-ös formátumban, Helvetica betűvel
Nyomtatta a Reproflex Nyomda Kft.
Index: 25-907, ISSN 0447-6426

Tisztelt Olvasó !

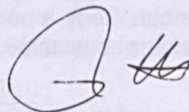
Egy új, évente négy alkalommal megjelenő pécsi várostörténeti folyóiratot ajánlok szíves figyelmébe! A **Pécsi Szemle** olvasmányos, közérthető formában, de emellett tudományos alapossggal kíván foglalkozni Pécs város történetével, a 2000 éves történelmi múlt és jelen érdekességeivel!

Ön e folyóirat első számát tartja a kezében. Ha végiglapozza a kiadványt vagy megnézi a tartalomjegyzéket, sokszínű, összességében a város életének egészét felölelő történelmi visszatekintéseket talál.

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és a *Polgári Kör Pécs* támogatása is jelzi, hogy egy népszerű – tehát Pécs város polgárainak érdeklődésére méltán számot tartó – folyóirat lesz a **Pécsi Szemle**. A folyóirat tudományos igényességét garantálják a szerzők akik vállalják, hogy a Pécsi Szemle szerzőjeként jelen lesznek egy új igényes, az olvasót szolgálni kívánó, a város történelmének bemutatásával Pécs város szeretetére nevelő folyóirat születésében.

A nagy hagyományokkal rendelkező pécsi irodalmi folyóirat, a *Jelenkor* mellett a fiatal alkotókat bemutató *Sétatér*, a pécsi tudományos élet eredményeit ismertető *Dialóg*, s az ugyancsak most induló *Echo* című kritikai szemle mellett, úgy érzem, hiányt pótol az új várostörténeti folyóirat, a **Pécsi Szemle**.

Kívánok a **Pécsi Szemle** valamennyi munkatársának, jelenlegi és jövőbeli szerzőjének sok sikert, Önnek pedig Kedves Olvasó Pécs város történetében hasznos bűvázkodást!

Dr. Páva Zsolt
Pécs Megyei Jogú Város
polgármestere

BEZERÉDY GYŐZŐ

PÉCS ELSŐ ÁBRÁZOLÁSA A VÁROS 16. SZÁZADI PECSÉTJÉN

1958-ban jelent meg Holub József tanulmánya Pécs városának ezideig ismert legkorábbi két hivatalos pecsétjéről.¹ 1980-ban Sándor László és Timár György, az 1780. évi szabad királyi oklevéllel kapcsolatban említést tesznek a város 1780 előtti pecsétjéről is, többek között az 1505 évvel jelzett két pecsétnyomóról.² Ezek Holub említett tanulmányában is szóba kerültek. Mivel azonban az 1505. évvel jelzett tipáriumok teljesen azonosak – csak anyagukban különböznek – így csak három pecsétről van szó, pontosabban két nyomatról és egy pecsétnyomóról, melyek tüzetesebb vizsgálatát városunk első hiteles ábrázolásával kapcsolatban szükségesnek tartjuk alaposabban elemezni. Mindezekelőtt azért, mert végső következtetésünk lényegesen eltér Holub professzor elemzésétől és megállapításától.

Előjáróban le kell szögeznünk, hogy valamennyi pecsét feliratában városunk civitas megnevezéssel szerepel, ami minőségi különbséget jelent a pagus, vagy éppen oppidum státustól, azaz a falu vagy mezőváros elnevezéstől. Pécs esetében ez a civitas megjelölés – amit polgárai előszeretettel hangoztattak – mégsem jelentett szabad királyi rangot (civitas libera et regia), ugyanis a polgárok nem királyi, hanem földesúri (püspöki) joghatóság alatt álltak. Itt mindössze csak arról lehetett szó, hogy élveztek ugyan bizonyos jogokat és kiváltságokat, ezek azonban törvényileg nem egyeztek a szabad királyi jogokkal. Mindez a mezővárosi fejlődés fokozatosságát jelezte, amely azt eredményezte, hogy a várost fallal vették körül, s ez már feltételezte a civitas cím használatának jogosságát. Nem tudjuk azonban azt, hogy Pécs esetében ezt milyen kiváltság biztosította, a pécsiek mindenestre az 1505. és az 1528. évre hivatkoztak mintegy száz éven keresztül. Ezt már az első ismert pecséten is kihangsúlyozták, amennyiben azon szerepel a civitas megjelölés. Viszont a földesúrra való utalásként szerepeltetniük kellett a Szent Péter tiszteletére szentelt székesegyházat jelképező kulcsokat is.

A török kiűzése után a várost az uralkodó nem helyezte vissza a püspök földesuri joghatósága alá, hanem kamarai igazgatást vezetett be. Vagyis Pécs úgy szerepelt, mint ha szabad királyi jogokat élvezne. Ez előnyére vált a város polgárainak és éppen ezért volt nagy a megdöbbenésük és elkeseredésük, amikor az uralkodó 1703-ban megszüntette ezt az állapotot, s a várost visszahelyezte a püspök földesuri fennhatósága alá. A polgárok ebbe természetesen nem nyugodtak bele és minden érvet, valójában minden szalmaszálat megragadtak annak bizonyítására, hogy a város már több, mint 150 éve élvez királyi kiváltságokat, melyeket még 1505-ben II. Ulászlótól, 1528-ban Ferdinánd királytól kapott, hogy a török veszély növekedésekor jobban fel tudjanak készülni, a gyenge falakat meg tudják erősíteni, a védőket fel tudják fegyverezni, az esetleges támadást el tudják hárítani.

Tudjuk azonban, hogy a pécsiek ennek érdekében semmit sem tettek s a törökök 1543-ban könnyűszerrel besétáltak a városba.

¹ Holub József (1885-1962): Pécs város pecsétjei, 137.p. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1958. Pécs, 1959.

² Sándor László– Timár György: Pécs város 1780. évi szabad királyi oklevele, 13.p. In: Baranyai Helytörténetírás, Pécs, 1981.

Feltételezhető, hogy a szabad királyi rang elnyeréséért folytatott harc során készítették 1710 táján az 1505-re datált pecsétnyomót. Valójában egyszerű hamisításról van szó, amit nem is lenne érdemes szóvá tenni, ha éppen pecsétképe alapján nem bizonyítaná a korábbi pecsét hitelességét, illetve az 1505-ös hamisságát.

Elképzelhető, hogy 1424-ben már volt a városnak hivatalos pecsétje, amit egy Zsigmond-kori oklevél bizonyít, sajnos azonban a pecsét ezen az oklevélen megsemmisült.³ Megmaradt viszont a pecsétnyomat egy 1445. évi levélre adott válaszon, melyet a város bírása és tanácsa írt és pecsételt le. Ez a viaszlenyomat abban az időben igen gyakori pecsétképet ábrázol, egy pártázott kaputornyot nyitott kapuval, két oldalt a várfal egy részével. Ez a kép azonban elterjedtsége ellenére sem érdektelen, mivel éppen a civitas fontos ismervére utal, nevezetesen arra, hogy a város fallal van körülvéve.

A pecsét felirata: SIGILLUM CIVITATIS QUINQUEECCLESIENSIS

Mivel a fentebb említett elpusztult pecsét és az 1445. évi között mindössze csupán 21 évnyi az időkülönbség, abban nincs okunk kételkedni, hogy azonos pecsétről van szó. Bár Holub József ezt kevésbé tartja valószínűnek, hivatkozva az akkori zavaros politikai helyzetre, valamint arra, hogy Tolna mezőváros is V. Lászlótól kapott pecséthasználati jogot, amit az egyik első pecsétadományozásként szoktak emlegetni.

A második pecsét készülési éve is bizonytalan, ugyanis ezen sem szerepel, vagy legalábbis olvashatatlan az évszám. Holub szerint a török uralom alatt készülhetett, annak is a kezdetén s használhatták egészen a török kiűzéséig. Sajnos azonban ez még csak nyomtatban sem maradt meg, ugyanis az eredeti irat, mely a Batthyány család körmendi levéltárának missilis (magánlevelezési) anyagában volt mindazideig, míg a II. világháború után a teljes levéltári anyaggal együtt ez is el nem pusztult. Iványi Béla körmendi levéltáros 1964-ben bekövetkezett halála után már kinyomozhatatlan a levél sorsa. Az eredeti viaszpecsétről azonban fotókópia készült, amit Holub publikált 1958-ban. A negatív és a róla készült másolat azonban szintén elveszett, ezért ma már csak az Évkönyvben nyomtatásban is megjelent kép tanulmányozható, melyet kiegészít a szerző pecsétleírása és elemzése: A köralakú pecsét átmérője 34 mm, ebben egy barokk tárcsapajzs látható, benne várkapu, mögötte magastetejű épület, valamint négy torony. Holub József elemzése szerint a pecsétkép déli irányból a pécsi várat ábrázolja. Előterében a déli kapubástya, mögötte a magastetejű, akkor még álló Szatmári palota, melynek csúcsos homlokzatán az **alfa** és **omega** betűk olvashatók. Mögötte a székesegyház négy tornya. Van azonban ennek az elemzésnek néhány homályos pontja. Mindenekelőtt a kapubástya, melyről tudjuk, leírásokból, rajzokból, metszetekből, hogy ez inkább kaputorony, csúcsos tetővel (torony-sisakkal). A kapubejárat fölött óra volt látható, császári címer és latin felirat kíséretében. Mindez még Evlia Cselebi ittjártakor, 1664-ben is létezett, hisz a neves utazó írt róluk.⁴ A pecséten azonban nem torony, hanem kapubástya látható, melynek nincs csúcsos sisakja, koronája pártázott és nem hasáb-, hanem hengeralakú. Ilyen kapu Pécsen a Barbakán, akkor azonban a pecsétkép a pécsi várat nem dél felől ábrázolja, hanem nyugati irányból. Ez esetben a kapu mögötti épület sem a Szatmári palota, hanem a székesegyház, melynek nyugati, főhomlokzatán elképzelhető az alfa és omega. A főhomlokzat mögött látható a székesegyház magas nyeregteteje, illetve a négy torony, amelyen, mivel a török alatt ké-

³ Holub i.m. 138.p.

⁴ Evlia Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai, 1660-1664. Gondolat Kiadó Budapest, 1985. 230.p.

A város 1543 és 1605 között készült pecsétje

Pécs első ábrázolása a város 16. századi pecsétjén

szült és használt pecsétről van szó, hiányzik a toronysisakon a kereszt. Ez a tény bizonyítja azt, hogy a pecsétnyomó már a török megszállás után készült.

Nem érédektelen a tornyokat is tüzetesebb vizsgálat alá venni, annál is inkább, mivel Holub ezt nem tette, nyilván mert munkáját nagyon megnehezítette a nyomat élelensége s a vésetet készítő mester szakmai képzetlensége. Ettől eltekintve azonban már az első ránézésre is megállapítható, hogy a tornyok jelentősen különböznek az 1700 utáni pecsétéktől, ideértve a két 1505 évvel datált pecsétet is. Különböznek a toronysisakok, teljesen hiányoznak a későbbi ábrázolásokon megszokott hagymasisakok is, helyettük kissé kidomborodó gúla láthatók, végükön gombokkal. A tornyok legfelső szintjének szélén kis fiatornyok állnak, minden sarkon egy-egy. Ezeket nyitott folyosószerű erkély köti össze. A fiálék a véseten jól kivehetők, sőt mindegyiken egy-egy kis ablak is látható. A Pataki Vidor és Gosztönyi Gyula által közölt rajzon a délkeleti tornyon még láthatók is a nyitott folyosószerű erkély és a fiálék nyomai.⁵ (A délnyugati tornyot villámcsapás pusztította el, aminek következtében a torony jóval alacsonyabb lett a 17. században.) A hátsó két torony részletei a rajz erős vázlatossága miatt alig értékelhetők. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül Holub Józsefnek azon megjegyzését, hogy a 16. századi pecsétnyomó vésnőke annyira ügyetlen volt, hogy mind a négy tornyot a tetőzet mögé helyezte el. A szerző ezzel indokolja, hogy az épület nem lehet más, mint Szatmári püspök nyári palotája. Holub érve megszívlelendő, mégis azt kell mondanunk, hogy a pecsét a pécsi várat minden kétséget kizáróan nyugat felől ábrázolja. A pecséttrajzolat (véset) valóban hibás, technikailag csaknem primitív, de a lenyomat sem tökéletes, hisz számos részlet erősen elmosódott rajta. Ez leginkább a pajzs fölötti hagyományos kettős kulcs körül érzékelhető igazán, ahol szemmel láthatóan más jelek is lehettek a pecséten.

A pecsét felirata hagyományosan a pajzsot körülvéző szalagon olvasható: SIGILLUM CIVITATIS QUINQUE ECCLESIENSIS

A szalag a pecsétfő magasságában visszahajtott. Szokás volt, hogy ebbe a hajtásba a készítés évszámát vésték. Ez a nyomaton nem látható, de valaminek kellett ott lennie. Az arabeszkés díszítés, melyet Holub említ tanulmányában, a fotón nem érzékelhető.

Az 1505-re datált pecséten minden kétséget kizárólag a török utáni székesegyház látható, ahogy az a későbbi pecsétéken is megjelenik. Ez a pecsét csak azt bizonyítja, hogy a vésetet készítő mester az akkori mintát láthatta, vagyis a középkor óta alaposan átalakított székesegyházat.

Holub kitűnő érzékeléssel fedezte fel a pecsétnyomat jelentőségét, ezért jelen dolgozatot - saját észrevételeimmel kiegészítve - Holub József emlékének szentelem.

⁵ Gosztönyi Gyula: A Szigeti kapu környéke, Pécs, é.n. In: Sorsunk, 1941. I. évf. 4. szám

SÁNDOR LÁSZLÓ

PÉCS VÁROS CÍMERE

A város ma ismert közhatósági szimbólumát 1780. január 21-én Mária Terézia adományozta Pécs polgárságának.¹ Használatának engedélyezése a kibocsátott latin nyelvű szabadalomlevél 21. pontjában olvasható. Az oklevél teljes magyar nyelvű fordítását 1980-ban Timár György püspöki levéltáros, történész végezte, míg a hozzákészült tanulmányt e sorok írója.² A címeradományozás leírását most ebből a tanulmányból idézzük:

HUSZONEGYEDSZER: Hogy pedig örök és kiválóbb emléke legyen ennek a felszabadításnak, a mi jóságunknak és királyi kegyességünknek, amelyet a nevezett Pécs városa, annak polgárai és lakói iránt kinyilvánítottunk és nyújtottunk és az még nagyobb kegyvel kibővítve, közérthetőbbnek tűnjék az emberek szemében, azért ennek a városnak az alább vázolt alakban, a további és az örök idők használatára új címert és vörös viasznak pecsételésére való felhasználását is kegyesen engedélyezzük.

A pecsét pajzsa pedig kék színű, melynek zöld alsó részéből három hegycsúcs emelkedik ki. Ezek egymástól elkülönülnek. A középső, mely a város felé fekszik, a Mecseknek nevezett hegyet ábrázolja és egyszerű arany koronával van ékesítve. Ennek tövé-nél a nevére való utalással látható ugyanaz a szabad és királyi város, melyet fal vesz körül, négy sarkánál ugyanannyi tárt kapu, csúcsos tornyocskákkal, piros tetőzettel. Fel-tűnő az ötödik, a középén lévő székesegyház tornyának arannyal és szabályos rendben elhelyezett ablakainak rajzával díszített építménye. Jobb oldalról az Aranyhegy nevezetű, bal oldalról a másik hegy, a Tettye látszik, melynek tövéből ugyanazon nevű folyócska csörgedezik, zöld réten át. A bal oldali csúcsos tornyocska vidékéről aranyozott szalag vezet, mely hidat jelez. A felső részen egyik oldalról arany hatágú csillag, a másik oldalon ezüst színű felkelő hold tündököl. A pajzs homlokrészén felül van elhelyezve, nemesebb színnel festve, a mi különleges kegyelmünk-ből a legfenségesebb császárnak, a mi legdrágább fiunknak és a mi saját kezdőbetűink I(osephus) II. M(aria) T(heresia) olvashatók.

Az egész pajzsot egyszerű arany korona fedí, kétoldalt oszlopok szerepét betöltő alakok állnak egymással szemben. Innét a hűség, arany mellvértben, kék tógában, hátul lebegő, skarlátszínű uszályban öltözött. Lábainál homályos foltokkal tarkázott fehér kuty-hever, melynek nyakát piros örv veszi körül. Amonnét az ipar, hosszú fehér ruhába öltözött, mely felett a másik, a rövidebb mínium színű. Zöldes uszály a bal vállán átvetve. Baljában ásót tart, lábainál aranyozott méhkas helyezkedik el, felül négy méhecske röp-köd. Két oldalról egymással szemben az alakok a pajzsot tartják. Magának a címernek a karimáján ez a felirat olvasható: SIGILLUM LIBERAE REGIAEQUE CIVITATIS QUIN-QUE-ECCLESIENSIS, amint hogy mindezek a mi jelen jóságos oklevelünknek kezdetén, vagyis címlapján a képiró kiművelt kezével és művészetével, sajátos színeivel megfestve, világosan a szemlélők tekintete elé állítva láthatók.

Elhatározzuk és biztos ismeretünkkel és megfontolt lélekkel megengedjük, hogy a mi említett szabad királyi városunknak, Pécsnek polgárai, telepesei és lakói, továbbá mindezek leszármazottai és utódai e város címerpajzsával az imént ismertetett módon

¹ Az eredeti latin nyelvű oklevelet a Baranya Megyei Levéltár őrzi

² Sándor László – Timár György: Pécs város 1780. évi szabad királyi oklevelé. In: Baranyai Helytör-ténetírás, 1980. Pécs, 1981. Szerk: Szita László

megrajzolt és metszett pecsétjével, összes és bármely levelüket, ha a közösség nevében küldik el bármi ügyben is, vörös viasszal bélyegezhessék le és az ilyen módon, az említett színű függő vagy rányomott viaszpecséttel, mint a többi szabad és királyi városaink levelét is, melynek pecsétjén hasonló színű viaszt használtak, azt érvényesíthessék és hitelesíthessék, és ezt kell alkalmazniuk ténylegesen és kétséget kizárólag.

E címer és pecsétleírás eredeti képe egy ünnepélyes kiállítású 35 x 27 cm nagyságú könyvalakú diploma első hátyalapjának belső oldalán található. A diploma kötéstáblája növényi cserzésű, kézzel barkázott, fakivonattal színezett, papírlemezekre préselt vörös szattyanból van, ami feltehetően birkából készült. A belső pergamenívek száma 13, amit kétrét 26 lappá hajtottak össze. A hátyák kikészítési módja mindkét oldalon azonos. Ívmagasságuk 33,5 és ívszélességük 49,5 cm. A hátyák alapanyaga nagy valószínűség szerint hasiborjú, de nem kizárható a juh és a kutya sem.

A XVIII. századvégi magyar társadalmi érintkezésben már általános gyakorlat a hivatalok és a magánszemélyek szimbólumait tükröző megkülönböztető jelvények feltüntetése.³ A rangjelzés a kor elidegeníthetetlen része, ami differenciáltan meghatározza a szereplők társadalomban elfoglalt helyét is. A címerek és a pecsétek használata tehát nem feltétlenül a hivatkozó tetszelgések jele, hanem éppen ellenkezőleg az ügyletek komolyságának, hitelességének és megerősítésének fontos tartozéka. Tény, hogy gyakran hatalmi akarat kifejezésének valós eszköze, de az analfabéta népesség felé íráspótló bizonyító funkciót is betölthetett.

A pécsi szabadalomlevél teljes címerképe heraldikailag három szerkezeti egységre bontható, melyet belülről kifelé néző rokokóba áthajló barokkos oszlopkeret tart össze. A kereten belüli részek egymáshoz való viszonyát a tényleges városi címernek középen történő elhelyezkedéséből kell indítanunk és elemeznünk. Ez a városi címer- és pecséttrajzolat az alsó dekoratív képegységhez tartozó kétféjű sas egyikének csőrében van, amely címer ugyanakkor ráfekszik a felső heraldikai jegyeket viselő és elkülöníthető képösszetételre is.

Maga a címer tárcsázott barokkos pajzsból áll, ami a pajzsfőnél vágott, fölül arany, alul kék, szegélyeinél pedig aranyfoszlánnyal díszített. Fölötte drágakövekkel kirakott vörös bélelésű arany ótágú korona. A pajzs mindkét oldalára egy-egy szimbólikus jellel felruházott női figurát helyeztek pajzstartókként, akik alkarjukkal megtámasztva statikai egyensúlyt adnak az erkélyszerű emelvényre helyezett összképnek. Az emelvény lábainál a szabadalomlevél kibocsátásának évét, az 1780-as évszámot is feltüntették. A címerkép egésze 80 mm körátmérőjű. Mindezt 10 mm-es fekete és arany zárókövű betűszalag övezi.

A kereten belüli második szerkezeti egység központja az ovális alakú hasított pajzs, amely a vágásaiban téves országcímert mutatja a ráhelyezett szent koronával. A pajzs jobb oldala vörössel és ezüsttel (hét helyett) nyolcszor vágott négy pólya, vörös mezőben zöld hármashalom, rajta aranykorona és belőle kiemelkedő ezüst kettőskereszt. A magyar címer két oldalán harántosan illesztve Mária Terézia és II. József rendkívül finoman kidolgozott mellképe látható. A trónörökös kabátjára a Mária Terézia lovagrend és a Szent István rend keresztjei vannak feltűzve. Az uralkodókkal egyesített országcímert felhőkből kiemelkedő szárnyas angyalok tartják, akik Mária Terézia és II. József textilre hímzett, JS (Josephus Secundus) arany monogramjaival ellátott zászlós harsonát fújnak. Mindezt a korona alól induló palást övezi, melynek külső barna alapszíne arannyal hímzett, drágakövekkel és virágokkal megrakott, belseje pedig vörösen hagyott. A háttérbe sötétkék színű ezüsttel szőtt drapériát helyeztek.

³ Sándor László: Szignifikáns motívumok és érdekszintek tükröződése a baranyai kisiskolák pecsétjein. In: Nevelés- és Művelődéstörténeti Közlemények. Kaposvár, 1989. Szerk: Sándor László

Pécs város 1780. évi szabad királyi oklevelének címerképe

A hártyalapot betöltő architektonikus alkotás befejező, vagyis harmadik egysége a szabad királyi város önkormányzati jogának és főleg kötelezettségének térbe helyezett figurális megjelenítése, amely a barokk művészet túlterhelt szimbolikáiból áll. Díszítő hatást sugallnak a kék légűrbe helyezett dúslombú bokrok, mely előtt a birodalmi címer fegyverzett kétfejű sasa az uralkodói trónterem reliefszerű ábrázolásának barokkos keretét és a városi címet tartja karmai közt, illetve csőrében. A trónteremben Mária Terézia uralkodói díszben fogadja a térdelhajtó két pécsi polgárt, akik a királynő kezében látható oklevél átvétele miatt jelentek meg előtte. A jelenet kidolgozásánál használt pikturális technika lemezdomborítású hatást gyakorol, hol a kontúrok barnaszínű vonalvezetése mellett aranyban tükröződik vissza az esemény. A kompozíción belül ezzel kapott kiemelt hangsúlyt az a "megfizetett királyi kegy", amely a város polgárai felé irányult.

Pécs város 1780. évi szabad királyi oklevelének címere

Ehhez a motívumelemhez kapcsolódik szorosan a trónterem képe elé behajló bástyakoronas női figura. Alakja a 18. század második felétől, mint általános jelkép és séma az önkormányzattal rendelkező várost testesíti meg. Pécs polgárainak nevében féltérdre ereszkedve, átszellemült áhitattal és égő szívvel hódol az uralkodóháznak, melyet az eléje helyezett virágkosár szeretetkifejező szimbóluma fokoz. Ruházatának összetétele nemzeti zászlószínünk egységére hívja fel a figyelmet. A mellrészén csattal kapcsolt, szőrméjével befelé forduló hermelinpalástja kívül piros, belül a menyétprém foltjaitól eltekintve fehér, amit kiegészít a hosszú ujjú zöld alapruha. A ruházat arany színű, ezüstpikkelyekkel rakott mellénnyel és virágokkal díszített fehér rövid szoknyával lesz teljes, mely utóbbinak alsó része aranszállal hímezett és rojtozott. Az ábrázolt alak nyakán és hajában gyöngyfonat van.

A másik oldalon a görög mitológia városvédő Pallasz Athénéje látható, a tudomány és a harc istennője, a mesterségek pártfogója. Jellegzetes attribútumai közül a fejevédő sisak, a test formájához simuló aranyveretű kék vért (aigisz) és a bal kézben tartott lobogós kopja ismerhető fel, ami párosul a gyümölcsökkel, ékszerekkel megtöltött bőségszaruvál. Ruházata virágokkal átszőtt, földigérő kék tunikából és arannyal hímzett fehér alapú hosszú ingből áll, amit a mellre erősített vértezet takar. Vállán átvetve skarlátszínű lepel. Kinyújtott jobb karjával "isten" segítséget ad a török ellenséggel szomszédos, iparban és tudományban erősödő városnak, s egyúttal az uralkodóháznak. A lábaihoz helyezett szaruban kiemelkedik az az aprólékosan kidolgozott koronás ékszer, amely az egyéb dísz tárgyak között a királynő kezdobetűit viseli. Az ábrázolt dinnye, ananász, alma és kékszilva ugyancsak a jólét és a gazdagság kiapadhatatlan forrásjelképe.

A harmadik képegységbe az oszlopfő mellől ezüsttel szőtt brokátfüggöny nyúlik be, mellyel erősítést kap az elemzett részek összetartozása.

A címeroldal szerkezeti részeit csavart és simán hagyott oszlopkötegek közé helyezte a képiro, hol a barokk művészet formabontó területei plasztikusan jelennek meg. A rokokó hajlítás mindkét oldalon párhuzamosan találkozik a volutás oszlopféjekkel, melyek füzérdíszítései már a copfstílus jegyeit hordják. Az oszlopfőket összekötő párkány megfestése archivoltszerű hatást gyakorol.

Heraldikailag figyelmet érdemel az oszlopokra helyezett koronás tartományi címerek sora. Az itt szereplők közül fönt a dalmát leopárdfejek és a horvát ostábla, középen a szlapon nyest, a galíciai három aranykorona, a szerb fegyverzett vaddisznófej, a lodomériai ostáblás pólyák, a bosnyák fegyverzett kar és a kumániai fekete oroslán, balra lent pedig Bolgárország három futó agara láthatók.

A címeroldalt **Carl Ignaz Meyer** készítette, amint ez a kép bal alsó sarkában olvasható. Eddigi ismereteink szerint valószínűleg azonos Ignacz Mayer⁴ brünni festővel, aki Grazban született és Brünnben hunyt el. Történelmi olajfestményeket készített templomok és magánosok részére.

⁴ Künstler-Lexicon, München, 1839. 488.p. A Lipcsében 1930-ban megjelent Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler hivatkozik az előbbi Künstler-Lexiconra is, Mayer brünni és morvaországi munkásságát 1763-1781 közé teszi

BRONZFIBULA ZENGŐVÁRRÓL

Egy zengői kirándulás alkalmával, ami nem mindig a maradványok tüzetes bejárását jelentette, a tizenöt-húsz éve épített beton kilátótorny mellett az alapozásból kidobott föld tetején egy rendkívül érdekes tárgyat találtam. Egy római korból származó, mintegy 1700 éves emailos, üvegdománcos bronzfibulát, azaz kapcsolótűt, amely a ruhát a vállon összefogja és lényegében azonos szerkezetű a napjainkban is használatos biztosítótűvel.

A kerék formájú bronzfibula küllőit két egymással szemben álló peltadísz alkotja (pelta az amazonok pajzsa, jelentése: bajelhárítás). A középső domború gomb letört, itt gyakran állatfejet ábrázoltak. A gombból csak a rögzítő szegecs maradt meg. A karikát téglalap alakú rekeszek alkotják. A peremen négy csatformájú dísz van. A zománc csupán csak a pelta

világoszöld keretén, a karikán pedig csak a kék mezőben maradt meg. A váltószínű általában piros volt, itt valószínűleg a gyenge mázminőség miatt ez kihullott. A peremdíszeken a csatmezőkben kerek, zöldzománcos berakások vannak. Az üvegmasszát mélyített mezőbe öntötték be. A fibula hátlapján a csuklós szerkezetű tű töredékesen maradt meg.

A zománcdíszítés elsősorban a keltáknál volt kedvelt, mindenhol megtalálható, ahol ők éltek, így a Dunántúlon is, ahol őslakók voltak. A kerék alakú kapcsolótű a kocsikerék formáját utánozza, ami a kelták jelképrendszerében a napkorongot jelentette. A zengővári leletekhez hasonló kapcsokat a római korban a 2. század végétől a 3. század elejéig készítették. Nem a hétköznapi viselethez tartoztak, a gazdagabb sírokban párosával, de néha nagyobb számban is előfordulnak.

Vajon hogyan került ez a tárgy a Zengő ormára? A várról a felszínen látható nyomok alapján feltételezhető, hogy a 13. században épült és a 15. század elején jelentős modernizálást hajtottak rajta végre. Tehát magát a várat nem a rómaiak építették. A most megkezdődő ásatással viszont felszínre kerülhetnek olyan leletek is, amelyek bebizonyíthatják, hogy ott már a római korban település volt, vagy temető. Így nem csupán a középkori Vasas-hegy (a középkorban hívták így a Zengőt, latinul Mons Ferrei-nek, szlávul a szintén vasat jelentő Zselicnek) történetét ismerhetjük meg, hanem annak lényegesen régebbi előtörténetét is.

Miklós-vár – Zengővár ilyen néven is ismert – valószínűleg még sok meglepetést tartogat a régészek és az érdeklődők számára. Kíváncsian várom, hogy a Miklós Zsuzsa váci illetőségű régész által vezetett feltárás vajon igazolja-e feltevésemet, hogy a Mecsek legnagyobb csúcsán már az időszámítás kezdetekor, vagy esetleg előtte jelentős település volt, hiszen a Zengőről szinte rá lehet látni a Jakabhegyre, a kelták által is lakott oppidumra, a kelta földvárra. A Zengő csúcsa stratégiai fontosságú hely, ellenőrizte a kelet-nyugati utat, ellenőrizte a Völgyesség felé, Szászvár irányába és Komló felé, a Kapos völgye felé húzódó hágót. Ezt az adottságát nyilván felismerték korábban, a középkor előtt is.

KOVÁTS VALÉRIA

TALÁLKOZÁSOK MARCUS AURELIUS-SZAL

Először találkozás.

Kisgyerekkoromban nagyon szerettem fényképeket, képeslapokat nézegetni. A dobozban, amit a család nekem adott, volt minden. Régi arckép, családi fénykép, képeslap szép tájakról, híres emberek képei, múzeumi tárgyak, pompás épületek. Mindenre vigyázni kellett. Nem volt szabad összefirkálni, vagy ollóval körbevágni, ami tetszett. Sok-sok kérdezőgetés után megismertem név szerint mindet. Ezután szétraktam külön-külön a képeket. Voltak az *emberek*, így hívtam akkor még ezeket, nem ismervén a portré fogalmát. Voltak a *hegyek*, meg a *vizek*, a *virágok* és az *ennivaló*, s még volt egy nagy csoport, ami semmibe sem illett. Emlékszem, ennek nem volt neve, még nem ismertem az *egyéb* kifejezést. Az *embereket* szerettem legjobban nézegetni. Hol így, hol úgy rakosgattam, úgy, hogy mindig más kerüljön felülre. Nem csak a nevüket tudtam, hanem azt is, hogy ki ő. Érdekes volt kideríteni, hogy egy személy több képen látható. Megismertem arcukat, fejformájukat, nézésüket, ruhájukat. Ekkor még mindegy volt, hogy kit ábrázol a kép, rokont, avagy görög istent.

Ekkor találkoztam először **Marcus Aurelius**-szal, akiről még csak annyit tudtam, hogy római császár volt és nagyon régen meghalt. Két képe volt: az egyik a római lovaszobor, a másik egy portré Párizsból. A párizsit szerettem jobban, mert itt jobban láttam a fejét. Megismertem arcvonását, haját, tekintetét, vagyis őt. Később több fényképet kaptam a római szoborról. Ha egy ismerős, vagy rokon eljutott Rómába, s lefényképezte a lovasszobrot, én is kaptam ajándékba egy-egy felvételt. A fényképek szinte körbejárták a lovaszt, így gondolatban én is körbe-körbe jártam, s ismerősként vettem kézbe a dobozból előkerülő Marcus Aurelius *nagyon régen meghalt császárt*. A gyermekkor végén becsukódott a doboz, s azután eltűnt mindörökre. A háború elvitte, megsemmisült, vagy valakihez került, ezt nem lehet már tudni. Csak a *hegyek* és a *vizek* egy része maradt meg a kis méretű családi képekkel együtt.

Második találkozás

A háború mindent felforgatott, s méginkább megsemmisített. Ami valahogy megmaradt, az rettenetes káoszban élte meg az újrakezdés lehetőségét. Ebben az időben kezdtem meg egyetemi tanulmányaimat, mint bölcsészhallgató Budapesten. A Régészeti Intézetben, ahol késő estig tanyáztunk, a falak mentén húzódó üvegszekrényekben fényképek sorakoztak iradatlan összevisszaságban. A több ezer darabból álló nagyméretű, keménypapírra ragasztott fotó zömében római portré volt. A képeket összegyűjtő professzor meghalt, nem írhatta meg nagy művét a római portréről. Több éven át, nyaranta, az egyetemi szünetben, ellenállva napnak és strandnak, az intézet tagjai nekigyürkőztek és meghatározták a gyűjteményt. Természetesen a második századi szobrászatot én kaptam, így a **Marcus Aurelius** portrékat is. Ekkor már többet tudtam a császárról, életéről, filozófiájáról – ami megőrizte őt az utókor számára –, háborúiról, egész abszurd életéről, a lehetőségek közepette a lehetetlen elviseléséről. Megismerkedtem arcképeivel, hiszen ő volt az a római császár, akinek jóval több mint száz portréja maradt az utókorra. Ezek nagyrésze nemcsak művelődéstörténeti, hanem művészi téren is jelentős alkotás. A portrék kronológiai sorrendbe helyezésével ifjú korától kezdve haláláig követhető volt a császár arcképe.

Mint a fiatalok általában, mi is beszélgettünk a nem túl kecsegtető jövőről. Volt aki Kínába szeretett volna menni kutatni, volt aki Pannonia római kori feliratainak feldolgozását tűzte ki célul, mások egy-egy korszak megismerésében kívánták tudásukat elmélyíte-

ni. Jómagam egy – mégha mégoly csekély művészeti értékű is – kicsiny Marcus Aurelius szobrot kívántam magamnak. Ez akkor természetesen olyan szólás-mondás féle volt, minden realitást nélkülöző népmesei három kívánság kategóriájába tartozó jámbor óhaj.

Harmadik találkozás

Sikerült eljutnom Olaszországba, olasz ösztöndíjjal. Hivatalosan azzal járultak hozzá az illetékesek, hogy engedélyezték az utat és saját pénzemen kiválthattam azt a csekély valutát, amit abban az időben mindenki kivihetett. Először jártam Olaszországban. Ma már tudom, hogy ott sokfelé elmentem, sokfelé utaztam, megnéztem mindent, amire lehetőségem volt. Akkor azonban úgy éreztem, hogy keveset láttam, nagyon keveset. Ma már tudom, hogy Olaszország megismerhetetlen, több élet kevés hozzá. Közhelyet lehet csak unos-untalan ismételni az egymásra épülő kultúrák kimeríthetetlen forrásáról, az emléktárhely felmérhetetlen nagyságáról. Szinte megmagyarázhatatlan volt számomra az az érzés, hogy nem könyvben látom azt, amit róla tanultam, hanem élő valóságában. Körbe járhatom, eltávolodok tőle, akkor is ott van, megfoghatom, végigtapinthatom, s olyan szögéből nézhetem, ahogy akarom, s annyszer, ahányszer tetszik. Mindez felejthetetlen élmény volt.

Rómában ismét találkoztam Marcus Aurelius-szal. Először leghíresebb szobrával, a lovasszoborral, mely megmaradását egy tévedésnek köszönheti. Nem törték össze, nem olvasztották be a későbbi századokban, ugyanis Constantinus császár lovasszobrának vélték, s így a lateráni bazilika elé helyezték. 1538-ban került mai helyére Michelangelo jóvoltából, aki az általa tervezett Campidoglio közepén állíttatta fel. Ez a szobor volt a reneszánsz híres lovasszobrainak előképe. Donatello 1453-ban Padovában készült el szabadon álló Gattamelatájával, Verrocchio 1481-ben fejezte be Colleoni zsoldosvezér lovasszobrának viaszmodelljét. Halála akadályozta meg a további munkában, s így ezt később Leopardi folytatta. A zsoldosvezér velencei szobortalapzatát is ő készítette. Marcus Aurelius lovasszobra azonban nem csak az olasz reneszánsz szobrászatára hatott, hanem meghatározója volt a későbbi korok lovasszobrainak is. Sokan és sokat írtak már erről a szoborról: Egyesek szellemesen, mások részletező száraz precizitással, de egyben mind megegyeznek, a legmagasabb szintű művészi érték elismerésében. A környezet, a tér, az épületek, az arányok nagyszerű találkozási pontjai együttesen hozzák létre Európa egyik legnagyobb szoborparkját a Campidogliót Marcus Aurelius szobrával. Végső fokon mindez egy tévedésnek a következménye.

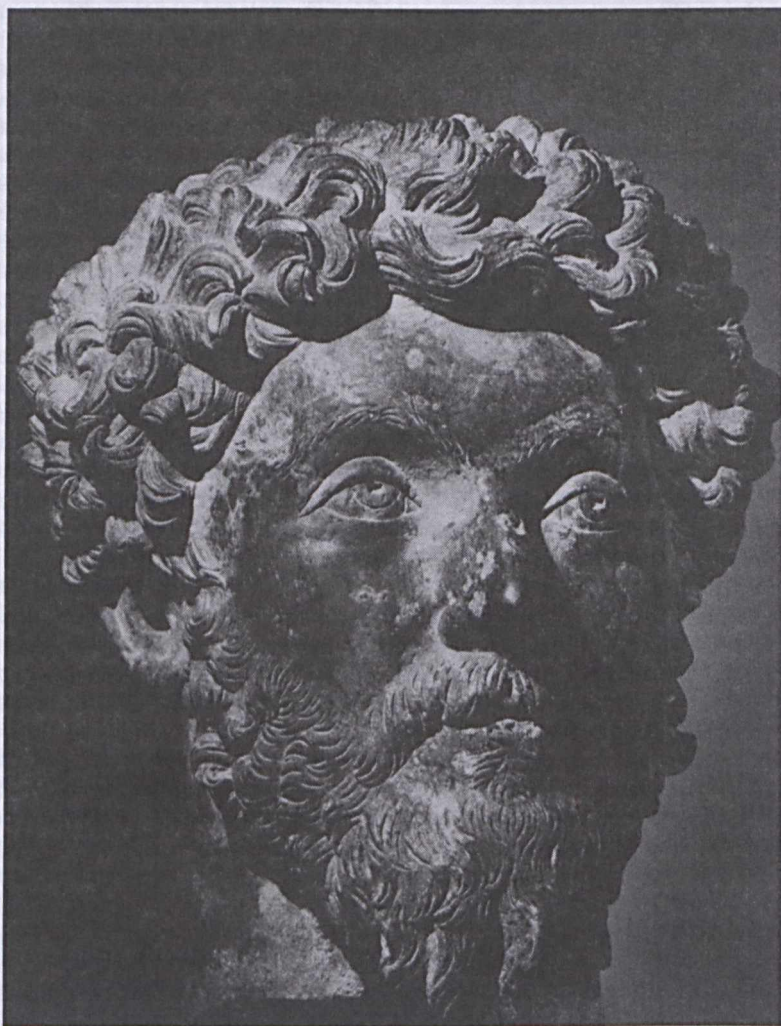
Az olaszországi Marcus Aurelius szobrok jelentős részét megismerhettem, s a stílári jegyek lefejtése után mindjobban előtűnt maga a császár-ember. Nyugalom, megbízhatóság, diszponens vonások nélküli arc a Marcus Aurelius portrék jellemzői. Ezután ezeket a vonásokat igyekeztem megőrizni, emlékezetben tartani, mert hosszú ideig nem láthattam viszont a császár portréit. Az egymást követő évek az emlékeket lassan egybe-mosták, s kialakult bennem Marcus Aurelius sokoldalú, de mégis egyetlen arcképe.

Negyedik találkozás

Hirtelen következett be a negyedik, s főleg váratlanul. 1974-ben Dunaszekcsőn, a Dunával párhuzamos Várhegyen ciszterna építése során előkerült egy fej, melyet a munkások eladtak. A faluban a hír gyorsan szárnyra kelt, s eljutott a tanácshoz is. A tanácsbírók jelentette a pécsi múzeumnak. Ezután nyomban sikerült néhány fiatal kollégával Dunaszekcsőre eljutni, s többeken keresztül visszagombolyítva a történetet jutottunk el a vásárlóhoz. Kérésünkre az otthon tartózkodó feleség előhozta a portrét. Hihetetlennek tűnt a látvány. A fej Marcus Aurelius életnagyságúnál nagyobb, csaknem teljesen ép portréja volt. Megvásároltuk, s Pécsre vittük, a törvényes előírásoknak megfelelően. A Janus Pannonius Múzeum gyűjteményében helyeztük el. A földtől való gyors megtisztítás után az októberi múzeumi hónap időszakos kiállításán már bemutatottuk.

A portré nagyon szép, s már az első szemrevételezés megállapítható volt, hogy kitűnő munka, elsőrangú műalkotás. A császárt rövid gyűrűs hajjal, hullámos bajusszal, és csigákba kunkorodó rövid szakállal ábrázolja. A homlokot keretező dús haj fény-árnyék hatá-

sa kiemeli az arc sima, méltóságteljes nyugalmát. Az arc kissé aszimmetrikus, s ezzel az arckifejezés nem merev, hanem természetesen emberi. Talán a legszebb része a portrénak az enyhén mandulavágású szem, melynek finom belső rajza a távolba tekintést érzé-

Marcus Aurelius portréja
A Régészeti Múzeum állandó kiállításán

kelteti. A hajfürtök a homlokból kiindulva hátrafelé egyre inkább lapossá válnak, plasztikájukból veszítenek. Nyilvánvaló, hogy a szobrász számára a hátoldal nem volt lényeges. A nyak erőteljes. Hátul a nyak végén a bronz vízszintes, vastag záródású. Elöl a nyak alsó vége töredezett, hiányos. A teljesen ép hátsó végződés bizonyítja, hogy a portré nem szobor töredéke, eredetileg is csak fej volt, elöl íves záródású kiképzéssel, hasonlóan, mint ahogy számos római portré készült. A portré felületén a kisebb sérülések nem zavaróak. Az égésnyomok az arc egységét nem bontották meg.

A bronz öntését viaszveszejtéses eljárással készítették. Így készültek a kis- és nagybronzok a görög és a római birodalomban. Ezzel a módszerrel sorozatöntést lehetett végezni, s mindegyik öntvény azonos volt. A hideg megmunkálás, cizellázás a már kész darabokon előidézhető ugyan némi kis eltérést, de ez szinte elhanyagolható. A tökéletes öntéstechnika, a sok egyszerű felkészültségű szobrász, valamint a birodalom kitűnő úthálózata lehetővé tette, hogy egy-egy új császár megválasztása után a birodalom provinciáiba, katonai táboraiba gyorsan eljusson az új császár képmása. Így került a Marcus Aurelius portré Lugio, a mai Dunaszekcső Várhegyén elterülő római táborba, mely a Duna vonalán húzódó határ, a limes mentén felállított katonai táborok egyike volt. A császár Kr. u. 121-ben született, 161-ben lett császár. Tehát ezután kellett a portrénak Lugio-ba eljutnia.

A minden hatalmat koncentráló császári intézmény személyi megtestesítője volt maga a császár, s ennek egyenrangú hordozói voltak a császári portrék. Maga a portré régebben készülhetett, Marcus Aurelius itt élete teljében, fiatalon, de már éretten tekint a messzeségbe. Egy harminc év körüli fiatal férfi képmása, figyelembe véve azt, hogy a déliek hamarabb érnek. Társuralkodója volt fogadott testvére Lucius Verus, akit vele együtt adoptált 138-ban Antoninus Pius. A császári családba tartozó ifjakat még az előző császár, Hadrianus kitűnő nevelésben részesítette. Marcus Aurelius már ifjan megismerkedett a sztoikus filozófiával, annak hű követője, sőt művelője volt. Ezért joggal feltételezhetjük, hogy uralkodása kezdetén nemcsak az ő portréja került el a táborokba, hanem társuralkodójának, Lucius Verusnak a képmása is helyet kapott az övé mellett. Marcus Aurelius emberi nagyságáról, filozófiai munkásságáról számos tanulmány látott napvilágot. Olvasva vallomását, önmagához írt gondolatai még ma is elgondolkodtatóak, mégha filozófiája nem is tartalmaz újdonságot. Munkáját, az Elmélkedéseket számos nyelvre lefordítva a világirodalom is számon tartja, s egyike a máig is olvasott műveknek. Az erkölcsöt, az igazságosságot mindenek fölé helyező szellemi értékeket valló munkát a császár az örökös háborúban, a katonai táborokban írta. Ott is halt meg Vindobonában (Bécsben) Kr. u. 180-ban, betegségben.

1980-ban Bécsben Marcus Aurelius kiállítás rendeztek, s a múzeumok Marcus Aurelius szobraiból, a portréiból egybegyűlt kiállítási anyag közt tervezték a dunaszekcsői portré bemutatását is. A Művelődési Minisztérium a portré kiszállítását azonban nem engedélyezte. Sajnálatos, hogy így sokan nem ismerkedhettek meg a dunaszekcsői Marcus Aurelius-szal, a császár egyik legszebb portréjával, s így ez nem kerülhetett be a tudományos vérkeringésbe.

Utóhang

Családi és baráti összefogással több hónapot töltöttem Görögországban és Olaszországban. Az utat a minisztérium nem támogatta. A Baranya Megyei Tanács engedélyezte, hogy külföldi tanulmányutam alatt fizetési szabadságon legyek. Megnéztem mindent, amit lehetett, távoli kis múzeumok raktáraiba is bejutva tanulmányozhattam a római portrékat, több Marcus Aurelius képmást is alaposan megvizsgálhattam. A legnagyobb lehetőség számomra az volt, hogy Rómában állvány segítségével felmehettem a Marcus Aurelius lovasszoborhoz. Megnézhettem testközelben a szobrot, s annak fejét közelről megvizsgálhattam. A szobor önmagában egyszerű alkotás. A lőfej kiképzése mesteri, de a császár feje, bár igen tisztességes munka, művészi szinten alulmarad a dunaszekcsőivel való összehasonlításban. A részletek finom megformálása, ami jellemző a magyarországi szoborra, elmarad a rómainál. A lovasszobor idősebbnek ábrázolja a császárt, lényegesen később készülhetett. A római császárportrékat a pénzérmék segítségével határozzák meg. A Marcus Aurelius portrékat több csoportba osztják a formai jegyek szerint. A III-ik típusba tartozó 25 Marcus Aurelius portré közül is kiemelkedik művészi szintben a dunaszekcsői portré. Ez a harmadik bronzportré, ami fennmaradt a császárról, beleértve a római lovasszobrot is. Ez utóbbi nem ebbe a típusba tartozik, a dunaszekcsői és a római szobrot csak anyaguk miatt lehet együtt tárgyalni, formailag lényeges különbség van a kettő között.

A dunaszekcsői portrét valószínűleg egy meglévő szoborra illesztették, vagyis a törzsön cserélhetőek voltak a fejek. (Kár, hogy ezt az egyszerű technikai megoldást az emberiség később elfelejtette.) A sírszobrászatban a görögök már a Kr. e. IV. században készítették olyan síremlékeket, ahol az isteneket teljesen megmintázták, a halott alakját részletesen kidolgozták, de fejet nem készítettek hozzá. Ha már a megrendelő kiválasztotta a síremléket, kívánságra utólag dolgozták ki a fejet is, s a szobor nyakrészénél, a ruharedők közé beillesztették azt. Így a megrendelő előre láthatta, mit vásárol és gyorsabban elkészült a síremlék. A római időkben a fej külön készítése általánosan elterjedt szokás volt,

*Barberini patricius. Róma, Palazzo dei Conservatori.
A halottak képmásainak vívése*

mind a teljes alakos szobroknál, mind pedig a büsztöknél. A díszes, komplikált frizurájú női szobroknál gyakran a parókát utánozva más színű kőből, levehetően készítették el a haját, illetve a parókát. A Kr. u. I. századi szenátusi határozat a *damnatio memoriae* (emlékezetből való törlés) alapján igen sok szobor esett áldozatul ennek a rendelkezésnek. Ez a törvény összekapcsolódott a *ius imaginum* (a képmás állításának) törvényével, vagyis csak annak lehetett szobra, aki az államot szolgálta, s valamilyen magas közigazgatási tisztséget viselt. Akinél úgy találták, hogy méltatlan erre, annak a szobrát ledöntötték, illetve megsemmisítették. Marius szobrai elpusztította Sulla, majd Caesar hatalomra kerülve, ismét felállította rokonának, Mariusnak a szobrai. Ekkor Caesar szobrai döntötték le a köztársaságpártiak, majd Augustus ismét felállította azokat. Nerva ledöntötte Domitianus szobrai, Caracalla fivérének, Getának ábrázolásait eltüntette. Az emléktáblákról is kikaparták a nemkívánatos neveket. A bronzszobrokkal volt a legkevesebb probléma, azokat ugyanis összetörték, és beolvasztották. Elérték a majdnem teljes megsemmisítést. A nagymennyiségű bronzszoborból vi-

szonylag kevés maradt az utókorra, mivel nemcsak a politikai ellenfelek és azok családjának szobrai semmisítették meg, hanem később, a koraközépkorban azt is, ami még megmaradt. A pogányok képmásait és isteneiket is pusztulásra ítélték. Hogy érzékeltetni lehessen a mennyiséget, Augustus római császárnak több mint nyolcvan szobra állt Rómában.

A portrékészítést a rómaiak az etruszkoktól örökölték. Az etruszkok a szobrászat kitűnő mesterei voltak és a bronzöntés legmagasabb szintű tudását ismerték. Az idők folyamán az etruszk bronzöntő műhelyek lassan elrómaiasodtak.

A portré állításának szokása a halottak, az ősök tiszteletére megy vissza. Mindazok akik a *ius imaginum* birtokában voltak, elhalt szeretteiket viaszban megmintázták, s azt házuk elkülönített részén nagy tisztelettel őrizték. Ünnepi alkalmakkor ezeket magukkal vitték, főleg temetéskor játszottak az ősök képei nagy szerepet, együtt volt az egész család. A viaszképmások az idők folyamán elhasználódtak, tönkrementek, s ezért ezeket márvány és bronz fejjekkel helyettesítették. A portrék is ki voltak téve a különböző hatásoknak. A görög filozófia nyomán keletkeztek a filozófus portrék, s ennek további befolyása a portrészobrászatban is megmutatkozott. A második századi portrék fő vonása a hellenizmus oldott fény-árnyék irányzatának átvétele mellett, az átszellemült, a gondolkodó ember kissé melankolikus ábrázolása, az élet fizikai valóságán való fölüllemelkedés bemutatása volt. A Marcus Aurelius portré mind ebben a szellemben készültek, akár elsőrangú alkotások voltak, mint a dunaszekcsői portré, akár provinciális munkák.

*Septimius Severus és családja, fára festett táblakép.
Géta arcát Kr.u. 212-ben kikapták,
amikor Caracalla megölette*

Pannoniában nem készülhetett nagybronz, ugyanis csak kis bronzöntő műhelyekről vannak ismereteink. Az a tucatnál is több, nagyméretű bronzszoborra utaló töredék, ami az egykori Pannonia, vagyis a mai Dunántúl területén a földből a felszínre került, mind bizonyítéka az egykor itt virágzó római kultúrának. A bronzszobrokat vagy Rómából, vagy más híres bronzöntő műhelyből szállították ide.

A Marcus Aurelius portré is kitűnő műhely terméke. Származási helyét megfelelő összehasonlító anyag híján nehéz meghatározni. A fejforma, a szem kialakítása az egyiptomi római kori Fayum-i festett múmiaportrékkal mutat rokonságot. Ennek alapján feltételezhető, hogy a portré keleti művész alkotása, s lehetséges, hogy a híres alexandriai bronzöntő műhelyek egyikében készült. A portré fejtartása, valamint a szem, illetve a szemgolyó és a pupilla tökéletesen egységes kialakítása nem véletlen. A kissé feltartott fej és a távolba, messze tekintő szem csak álló, egészalakos szabadban felállított szobornál indokolt. A fej felépítése szembe nézetre alakított. Tehát a szobornak valami előtt kellett állnia, vagyis eredetileg így tervezte a szobrász. A lugioi táborban Marcus Aurelius portréja a tábor közepén elterülő, a Dunával szemben; közvetlenül a táborszentély fala előtt állhatott. A cserélhető császárfej a változó idők praktikus bizonyítéka.

A lugioi-dunaszekcsői római katonai tábor elpusztult. Részben leégett, részben a Dunába folyamatosan leomló löszdombbal együtt tűnt el. Csak Marcus Aurelius római császár bronzportréja maradt fenn, egyike a legszebbeknek a Pannoniában előkerült emlékek közül.

1981-ben angol nyelven, 1984-ben németül publikáltam kutatásaim eredményét, s 1984-ben a székesfehérvári nemzetközi római kori bronz konferencián tartottam előadást a Marcus portréról. Régi kívánságom teljesült így ezzel és ezt még az illetéktelen kisajátítók sem tudják elvenni tőlem.

TÓTH MELINDA

A PÉCSI DÓMMÚZEUM

Pécsett a múlt század nyolcvanas éveiben Közép-Európa legnagyobb szoborlelete került napvilágra. A székesegyház újjáépítése közben talált ezernél is több kőfaragvány olyan gazdag templomdíszítésről adott hírt, ami egyedülálló az Árpád-kori Magyarországon és a szomszédos területeken is ritkaságszámba ment. A rendkívüli lelet méltán keltett országos szenzációt, s ébresztett máig ható, élénk nemzetközi érdeklődést a kultúra és tudomány berkeiben. A domborműves díszítés a 12. század második felében készült, a román kori kőszobrászat különösen termékeny időszakában. A templom belső pompájához járult hozzá, s a jelek szerint a szentély és a hajó közti térségre koncentrált. A 19. század végén épp ebben a zónában bukkantak a legfigyelemreméltóbb leletegyüttesekre. A térség középpontjában feltárt romok feltűnően ékes kis építmény maradványainak bizonyultak, a mellékhajókból az altemplomba vezető lépcsőket pedig merőben szokatlan módon magas, reliefdíszes falak vették körül.

Az egykor oly fényes román kori díszítés előkerült maradványai a székesegyház 19. századi újjáépítői szerint túlságosan töredékesek voltak, s ezért alkalmatlanok az új templomba való integrálásra. Csak a századvég ízlését tükröző másolatuk tűnt elfogadhatónak; ilyen kiegészített kópiák láthatók az altemplomba vezető mai lejáratokban. Az eredeti faragványokból műzeális gyűjtemény alakult, melynek egy évszázados történetében kiállítási és raktári korszakok váltották egymást. A faragványok legutóbbi múzeuma, a Román kori Kőtár falainak erős átnedvesedése miatt több, mint húsz éve bezárta kapuit. Azóta tart a gyűjtemény raktári száműzetése - most éppen egy Pécs környéki község egykori moziépületében, mely immár a nyolcadik stáció a kövek kálváriájában. Közben felnőtt egy nemzedék, melynek számára középkori művészetünk, s az európai kultúra e máig meglévő, kitűnő emléke egyszerűen nem létezik. A múlt évek során szerzett másik, keserű tapasztalat, hogy a feledés könnyen válhat a pusztulás útegyenétőjévé.

A pécsi székesegyház hontalanná vált kövei kevés híján maguk is felkerültek a magyar kultúra évszázados veszteséglistájára. A sorsdöntő fordulat központi és helyi kormányzati intézmények - a Művelődési és Köznevelési Minisztérium, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal, a Pécs Városi, ill. Baranya Megyei Önkormányzat, a pécsi Janus Pannonius Múzeum - valamint a Pécsi Püspökség összefogásának és anyagi támogatásának köszönhető. Kezdeményezésükre 1990-ben megalakult a Pécsi Dómmúzeum Alapítvány. Kuratóriuma a gyűjtemény fizikai fennmaradása és kulturális továbbélése érdekében kétirányú, energikus akciót kezdeményezett: A kőfaragványok restaurálását és egy új Dómmúzeum építését. A restaurálás az első ilyenmű, átfogó gondoskodás volt a gyűjtemény történetében. A hányatott sorsú kövek megtisztítását, állaguk konszolidálását jelentette és sikerült látványosan visszahozni az erősen elhalványult, olykor elveszettnek hitt színek számottevő részét, sőt az aranyozás jelentős részleteit is. A restaurálásban döntő szerep jutott az Amerikai Egyesült Államok két tiszteletreméltó alapítványa igen jelentős anyagi támogatásának (a J. Paul Getty Trust Grant Program-ja, Los Angeles; a Samuel H. Kress Foundation európai prezervációs programját adminisztráló World Monuments Fund, New York), valamint az Államokban élő magyar származású polgárok egy csoportja áldozatvállalásának.

Az új Dómmúzeum építésének gondolata abból a felismerésből született, hogy a jeles szobrászati együttes megmentése, a hazai, s az európai kultúrában való további jelen-

léte csak végleges múzeumi elhelyezés esetén biztosítható. A múzeum a székesegyház szentélye mögött épül, szoros vizuális kapcsolatban avval a templommal, amelyet egykor a múzeális gyűjtemény kövei díszítettek. A múzeumépület tervezője, Bachmann Zoltán Ybl-díjas építész ezt a kapcsolatot a székesegyházra nyíló nagy üvegfallal és a templomtornyokat láttató üvegteretével érzékeltette. A műemléki környezetbe illeszkedő és immár jelentős részben elkészült épület nem kíván hivatkozni. Befelé fordul, a múzeumi terek felé, ahol hatalmas csarnok fogadja majd be a román kori kőfaragás székesegyházi remekeit; csoportjaik a galériáról nézve is szép és tanulságos látványt fognak nyújtani. A kiállítás a galéria szintjén bővül majd tényleges dómmúzeummá; néhány remek gótikus kődombormű, a barokk kori berendezés eredeti darabjai és akvarellal készült tervei, s a székesegyház ábrázolásainak sora vezet el a 19. század végi átépítés, egyben a középkori templom újrafelfedezése nagy korszakához.

Készen áll tehát a múzeumi koncepció és hosszas rejtőzés után végre bemutatásukra várnak a Dómmúzeum kincsei. A mielőbbi végleges, megnyugtató elhelyezés különösen sürgető a faragványgyűjtemény esetében, hiszen a már restaurált, jelentős részben festett, aranyozott kövek elhúzódó raktári tárolása fölöttebb kockázatos. Hogy felhívja a figyelmet a kíváló és szinte ismeretlen gyűjteményre, a Dómmúzeum Alapítvány az új épületben máris felállította a két legpompásabb szobrászati együttest: Az egykori altemplomi lejáratokat övező domborműves jelenetsorokat.

A székesegyház egykori fő ékességeit régi fényképek alapján meglehetősen pontosan lehetett rekonstruálni. A látvány szépsége azonban még csak keveseket gyönyörködtethetett. A múzeum épülete maga sincs teljesen készen, nagy üres terei pedig a faragványgyűjtemény egészének elhelyezésére, az állandó kiállítás megrendezésére várnak.

Az új múzeumépület felavatása a legutóbbi évek munkája során immár biztató közel-ségbe került. A megnyitáig a Pécsi Dómmúzeum Alapítványnak azonban még számos teendője van és igen jelentős, mintegy 150 millió kiadást kell vállalnia. Az összeg semmiképpen sem fedezhető saját forrásból. A múlt idő a raktárban elfekvő műalkotások ellen dolgozik, ezért a mielőbbi sikeres finanszírozástól függ, hogy a nagyhírű szobrászati gyűjteménynek a Dómmúzeumban, vagy már csak a művészettörténeti könyvek lapjain lesz-e helye.

Kérjük, segítsen.

A Pécsi Dómmúzeum Alapítvány intézmények, magánszemélyek támogatását várja, hogy Magyarország és Közép-Európa egyik legvonzóbb, eredeti szépségű múzeumát visszaadhassa közönségének.

Az alapítvány kuratóriumának elnöke: Mayer Mihály pécsi megyéspüspök, kuratóriumi titkár: Várkonyi György művészettörténész

KÁRPÁTI GÁBOR

HOVÁ TEMETTÉK JANUS PANNONIUST? Fél évezredes rejtély

*... hogy ne boruljon mély feledés rám néma síromban,
azt akarom, hogy e vers álljon a sírkövemen:
Itt nyugszik Janus, kívül ősi Dunánkhöz először
Jöttek a szent Helikon zöldkoszorús szüzei.
Ezt a dicsőséget, ó, hagyd meg a holtnak, Irigység,
Rosszakarat, kíméld hűlt porait legalább!*¹

E sorokat Janus 1464-ben írta, mikor a táborban megbetegedett. Valamennyi kutató, legyen az történész, vagy irodalmár, a vers utolsó sorait a költő sírversének tekinti. Ekkor már igen változatos életút áll János –e néven a harmadik– pécsi püspök mögött. Az itáliai tanulódévek után, melyek egész életét, szellemét döntően befolyásolták, 1458-ban végleg hazatér Magyarországra.

Nagybátyja, Vitéz János esztergomi érsek támogatásával, Mátyás király jóvágyásával igen gyorsan ívelő karriert futott be. 1458-ban még Vitéz mellett volt vikárius, majd 1459-ben, Miklós püspök halála után II. Pius pápa megerősítette őt a pécsi püspökségben. Rövid élete során volt királyi személynök, alkancellár, királynéi kancellár, szlavón bán és mint zászlósúr, a királyi tanács tagja. Uralkodójának teljes bizalmát élvezve diplomáciai feladatokat látott el, 1465-ben követséget vezetett Velencébe és Rómába. Nagybátyjával együtt a királyi diplomáciai levelezés résztvevője volt.

Mátyás politikájával a hatvanas évek végéig azonosult. Ekkor azonban a király politikájában döntő változás következett be. A köznemesi rendre támaszkodó erős centralizált monarchia helyébe (amely addig jelentős politikai és katonai sikereket eredményezett, így megegyezett III. Frigyes császárral, visszaszerezte a koronát, bevette Jajcét, létrehozta az állami zsoldos *fekete sereget*) Mátyás az abszolutisztikus hatalom kiépítésére tett kísérletet. A közállapotok romlását városok kirablása, templomok kifosztása jelezte, a belső viszályok kiéleződése a törvények semmibevételét eredményezte. Háborút indított Csehország és Ausztria ellen. Az 1471 szeptemberi országgyűlésen az ellene felhozott vádak egy részét Mátyás elismerte ugyan, de ezzel politikájának ellenzőit nem győzte meg, akik ezért Kázmér lengyel herceget hívták meg a trónra. Az összeesküvés élén Vitéz János esztergomi érsek és János pécsi püspök állt. Szervezkedésüket kezdetben az ország nagy része támogatta. A 75 megyéből 66 a zendülők oldalára állt, amikor Jagelló Kázmér az északi megyékbe betört. Mátyás határozottsága, azonnali reagálása azonban a lázadók nagy részét saját oldalára állította. Csupán kevesen maradtak hűek eredeti elhatározásukhoz, ezek közt is legfőképp Janus. Ő fegyveresen állt ellen a királpárti hadaknak, védte Nyitrát, onnan menekült püspöki székhelyére. 1472. március 15-ig maradt Pécsen, de itt sem érezvén magát biztonságban, már nagybetegen szeretett Itáliája felé menekült. A Zágráb feletti Medvén, az Albeniek óta a pécsi püspökök tulajdonában lévő várban halt meg 1472. március 27-én.

¹ Kálnoky László fordítása

A püspök holttestének további sorsa legalább olyan változatos, mint életének utolsó szakasza. Bonfini szerint halála után két évvel – Pierio Valeriano későbbre teszi – a legnagyobb titokban Pécsre hozták. Heltai Gáspár így írta le a történeteket:

... és miérthogy senki sem meri őtet eltemetni a királytól való félelemért, az ő papjai bevittek az ő testét egy kápolnába és szurkozott koporsóban tartják vala azt ott sok üdeig. Mikoron utána Mátyás király oda jutott volna Péccsé, a káptolon könyörge néki, hogy engedné meg nekik, hogy eltemethessék az János poéta testét. Mert ingyen püspöknek nem merik vala mondani. Halván eszt Mátyás király, keserülni kezdé az Pannonius Jánost és megdorgállá az kanonokot érte, hogy régen el nem temették volna őtet. És meghadja, hogy nagy tisztességgel eltemetnék. És úgy temették őtet nagy pompával.²

Tobias Fendt: Janus Pannonius pécsi püspök és ünnepeelt költő síremléke, 1574.

A Janust közvetlenül követő Csáktornyai Ernuszt Zsigmond megbízásából a pécsi káptalan által kiadott oklevélben pedig ez áll: ...János püspök úr ... Medve várában fejezte be végső napját, teste azonban hozzánk vitetvén tisztességgel temettetett el, kőszarkofágba, az ő dicsőségére és jövőő emlékezetére pedig síremléke epigrammáknak verseivel ... csodálatosan felékesítve látható.³

Sambucus (Zsámbéki) szerint ez a síremlék a Szent János kápolnában látható. Itt egy félreeső szobában (kápolnában?) őrzik egy kátrányos koporsóban. A pécsi káptalan hivatalos, 1494-ből származó bizonylata a pécsi újratemetésről szól, ami a pápa és Má-

² Heltai Gáspár: Krónika az magyarok dolgáról. Budapest, 1981. 326. p.

³ Iványi Béla: Egy 1526 előtti ismeretlen kéziratok formulás könyv. Tört. Tár, 1904. 527. p.

tyás király akaratából történt. Maga Mátyás pécsi látogatásakor a tetemet megtekinti és nyilván azonosítja. Sambucus szerint a Szent János kápolnában temették el.

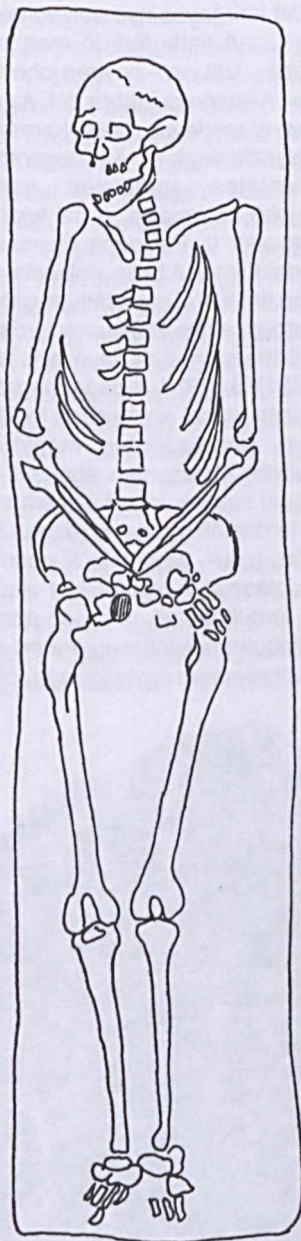
1991 márciusában, II. János Pál pápa látogatását megelőzően a székesegyházban fűtésrekonstrukciót végeztek. A munkálatokról az akkori egyházmegyei főépítész, Felcser László azonnal értesítette a múzeumot, így a kitűzött árok régészeti kutatásra is szolgált. A feltárást az altemplom nyugati főfala mentén húzódó, majd a kazánház felé átvezető árokban végeztük el, melynek szélessége 120 cm, mélysége 145 cm volt. A munkálatokat a padlóburkolat felszedésével egy kivitelező cég munkásai kezdték meg. A múlt század végén lerakott burkolat kövei alatt 8 cm vastag habarcsréteg volt, alatta nem bolygatott, keményre letaposott földpadló. Tizenkét cm mélységben jelentkeztek az altemplom oszlopsorait és pillérsorait tartó kőből kirakott "talpgerendák". Ezek szélessége az oszlopsoroknál 110 cm, a pillérsoroknál 195 cm. Mélységük a domb lejtőjének megfelelően északról délre haladva növekszik, 60-tól 100 cm-ig. A talpgerendák az altemplom nyugati falával egybeépültek, tehát az altemplom építésével egykorúak. A nyugati és a déli főfal kváderköves falszöveve a jelenlegi padlószint alatt 8 cm mélységben levő 12 cm széles sockelig tart, amely alatt a talpgerendákhoz hasonló kisebb-nagyobb kőekből rakott alapfal látható. A nyugati fal szélességét nem ismerjük, a déli felmenő fal szélessége 235 cm.

Az árokban és a déli fal áttörésénél mindenütt elértük a meg nem bolygatott réteget. A kutatóárok teljes területén középkori sírokat tártunk fel. A középkori padozat magasságában egy eredeti helyén megmaradt sírkövet is találtunk, ami számomra azt jelentette, hogy Gabriele Vecchi tábornok a töröktől visszafoglalt Pécs székesegyházában a sírok fosztogatását nem végezte tökéletesen. Továbbá azt, hogy a török idők alatt annyi föld rakódott le az altemplomban, hogy a fosztogatók a padlóba mélyített síremlékeket nem fedezhették fel.

Az árokban feltárt temetőrészlet tipikus középkori temető képét mutatta. A több évszázadon át történő rátemetés során ugyanis megbolygatták a régebbi sírokat, amelyek többnyire jelöletlenek voltak. Egy új sír mélyítésekor, vagy egy kriptába új halott elhelyezése alkalmával az ott lévő csontokat a sírba visszatemették. Természetesen ilyenkor elsősorban a koponyákra és a hosszúcsonthoz fordítottak nagyobb figyelmet.

Összesen 8 teljes vázat tártunk fel az altemplom belső három hajójában húzódó árokszakaszban.

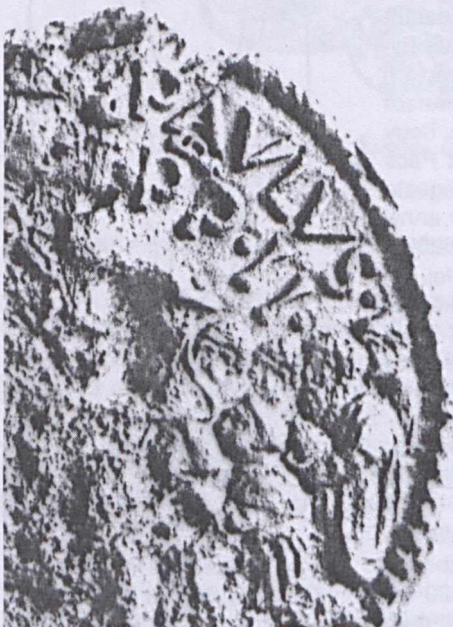
A déli pillér alapfalától északra, attól 10-20 cm (fej-láb) távolságban egy kiépített, fallal határolt sírban

*A csontváz kezénél
a pápai bulla pecsétje*

127 cm mélységben egy fiatal férfi vázát tártuk fel. A váz körül a koporsó élesen kirajzolódott, a váz alatt kátrányos nyomok voltak.

A fiatal férfi jó megtartású váza – 168 cm – enyhén jobbra fordul. A koponya jobbra dől. Az alkarok a medence felett keresztben helyezkednek el. A kézcsonatok az ellentétes combfejen vannak. A jobb combfejen, a bal kézcsonatok alatt II. Pál pápa ólombulláját fedeztük fel. A bulla előlapján a trónon ülő II. Pál pápa látható oldalnézetben, előtte klerikusok térdelnek. A pápa személyét nevével is jelölik: PAVLVS. PP. II. A pápa magas trónusán főpapi ornátusban foglal helyet, portrészzerűen megformált, nyilván életszerűen ábrázolt fején pápai korona, kezét áldásra emeli. A térdeplők ruhája gazdagon redőzött, hajuk, arcvonásuk gondosan kidolgozott. A hátlapon az első két pápa, Péter és Pál egy közös trónon ül, kissé egymás felé fordult testtel, profilban ábrázolva. Mindkét pápát neve rövidítése: S. PAV. és S. PET. és attribútuma jelöli meg. Péter kezében kulcsok és könyv, Pál kezében kard és könyv. A trónus alatt középen egyenlő szárú oltárkereszt látható. Az üresen maradt felületeken pedig finoman megrajzolt inda kitöltés. Itt kell megjegyezni, hogy II. Pál pápa a korábban megszokott és később újra visszatérő, igen egyszerű pápai bullák külső formáját megváltoztatta. Ugyanis a bullák előlapján általában csak a pápa neve szerepelt (mint pl. a Jókaitér 7. alatt talált pápai bullán IIII SIXTVS), a hátlapon pedig az első két pápa arcképe, nevük feltüntetésével.

II. Pál pápa pecsétje - averz

Az itt eltemetett halott lényegében az altemplom kiemelten fontos részén nyugszik, szinte a felső oltár alatt. Egyedülálló, hogy a sírba egy pápai bullát (illetve nyilván egy pápai oklevelet) helyeztek. A régészeti és történelmi forrásokban hasonló esetről nem tudunk. Vajon miért ez a különleges sírmelléklet? Vajon milyen okból raktak a halott mellé olyan dokumentumot, amelynek a levéltárban volna a helye? Tudjuk, hogy a pápai pecséttel ellátott okiratok minden esetben fontos üzenetet tartalmaztak, adományokról, ki nevezésekről szóltak, esetenként országos jelentőségű engedélyeket igazoltak, sőt az egész keresztény világ életére kiható politikai

II. Pál pápa pecsétje - reverz

Az általa nem igazán kedvelt (?) pápa, aki az őt megelőző II. Pius – humanista nevén Aeneas Silvius Piccolomini – után a gyanakvó, számító velencei diplomáciát hozta magával Rómába a maga pompaszeretetével, a korabeli főpapoknál megszokott “feslett” életével, a fiatal pécsi püspököt többször is fogadta. Álljon itt az országos ügyekben eljáró Janus üdvözlő beszéde:

Szentséges Atya! Szívünk teljességéből fakadó hálánkat fejezzük ki Szentségednek, amiért egyazon nap során két alkalmat is – egy nyilvános meg egy magánkihallgatást – volt kegyes engedélyezni számunkra, mindez azt a reményt fakasztja bennünk, hogy minden óhajunk megfelelő módon s gyorsan fog elintéződni.

Most tehát követi üzenetünk második, hitünk ügyére vonatkozó főrészét fogjuk röviden kifejteni. És miután ma tolmácsoljuk Szentségednek király urunk őfelsége hódolatát: ezt tettel is igazolandók, ismételten és teljes mértékben Szentséged parancsainak vetjük alá felséges királyunk országát, anyagi eszközeit és személyét. Ő kész ugyan a keresztény nép határait megvédeni, közös ellenségünket visszaűzni és minden kívánságot és parancsodat teljesíteni, kéri azonban Szentségedet, vedd tekintetbe az őt korlátozó körülményeket, valamint a fenyegető veszély nagyságát és csak akkora terhet ró-

elhatározások hordozói, szervezői voltak. Tehát nem személyhez szóltak, bár az érintett számára is létfontosságúak lehettek.

Térjünk vissza János püspökhöz! A király és természetesen a nagybátyja bizalmát élvező, Itáliában csodált ifjú humanistát 1465 februárjában a közelmúltban megválasztott II. Pál pápát köszöntő delegáció vezetőjeként Rómába küldte. Szokatlanul sok feladatot kapott: Köszöntenie kellett a király nevében az új pápát. Rá kellett bírnia, hogy álljon élére egy török elleni fegyveres mozgalomnak, egy új kereszties hadjáratnak. Meg kellett szereznie egy új magyarhoni egyetem alapításához a pápa jóváhagyását. És el kellett járnia egyházmegyéjét érintő “személyes” ügyekben is.

Janus teljesítette feladatát.

jál rá, amekkorát még elbírnak vállalai. Ami pedig hiányzik, azt pótolod a magad meg a többiek támogatásából, hogy végre kiegyenlítődven az erőnk az ellenségével, bízhassunk a sikerben, és ne kelljen tartanunk a kudartól.

Dicső királyunk az elmúlt két esztendő folyamán – nagy reményét vetván a segítségbe, ám végül szinte minden támogatást nélkülözve – a maga erejéből viselt hadat, nemcsak magáért, hanem mindenkiért, néhányszor megszalasztotta az ellenfél seregeit, végigpusztította az ellenséges földet, szerencsésen visszavette, és erős kézzel megtartotta Boszniát – és még sok egyebet tett a keresztény közösség üdvére. De sokkal dicsőbb ezeknek híre, semmint most kellene őket elősorolnunk. Mindezek során rövid idő alatt több fáradság s több kiadás terhelte, mint amennyit öt év alatt egyhuzamban a maga védelmére fordított volna. Most azonban a dúsgazdag és hatalmas erejű török annál inkább erőre kap, mennél dühödtebb bosszúra készül. Végül is világosan tudja mindenki, mi fog bekövetkezni, ha nem intézkedünk. S ki intézkednék megfelelőbben, Szentséges Atya, Tenálad, akinek természetébe van oltva az akarás, hivatalából folyik a kötelezettség, s korlátlanok a lehetőségei? Mert nem mondhatunk Téged szűkölködőnek, amikor napról napra oly sokakat gazdagítasz, amikor a menny és föld kulcsainak birtokában hatalmad van mindenkire ráparancsolni, hogy adakozzék. – Időben intézkedj tehát, hiszen veszélyt rejt a késlekedés! Mert a török annál kevésbé marad nyugton, mennél több nyugalmat engedünk neki.

Nem azt kívánjuk tőled, Szentséges Atyánk, hogy vesd oda megszentelt földet a szelek és hullámok játékának, és személyes jelenléteddel növeld a keresztények tekintélyét és mérsékeld ellenségünk vakmerőségét. Hanem adj parancsot, hogy arra és oda menjünk, amerre az ellenség a főcsapást szánja, és ott alkalmazd legbőszésebben az orvoslást, ahol leginkább elburjánzott a rákfene. Mennél bőkezübben teszed ezt egy, két vagy három alkalommal, annál biztosabb lesz a győzelem, s annál kisebb a költség. Az a legjobb megoldás, hogy amit ki-kí apránként – mondjuk tíz évre elosztva – a maga védelmére fordítana, azt fizesse meg nagyobb összegekben két vagy három év alatt az ellenség leverése és egyszer s mindenkor szétzúzása érdekében.

Királyunk minden bizonnyal másként is gondoskodhatná magáról és országáról; de lángoló hitbuzgalom és jószágodba vetett reménye, Szentséges Atya, a többiekért való veszély vállalására ösztönzi, semmint tétlenül szemlélje mások vesztét. Mert ha Magyarországnál van alkalmasabb terület is, ahonnan a török megsemmisítése kiindulhat, akkor beleegyezik, hogy a segítséget oda irányítsák. Ha akad a keresztényeknek olyan fejedelme, aki hajlandó elvállalni a közös védelmet, készségesen átengedi annak, amit most tőled kér és kíván. Ha királyunkat erőtlennek ítélnéd meg, tarthatnál attól, hogy semmivé foszlik a támogatásod. Most azonban, hogy magunktól is tehetősek vagyunk, bizonyos, hogy segítséged - erőnket megsokszorozva - Szentségednek örök dicsőséget, a reád bízott keresztény népnek pedig üdvöt fog szerezni.⁴

Második feladatát is eredményesen teljesítette Janus. Nagybátyja, a király és a magyarországi humanisták – természetesen ideértve magát a pécsi püspököt is – a hiányzó (ekkor már valószínűleg nem működő pécsi egyetemet pótlandó) honi egyetem létrehozását tervezték Academia Istropolitana – Dunavárosi Akadémia címen. Istropolis Vitéz Jánoséknak nyilván Esztergomot jelentette és csak a későbbi politikai történések miatt került az egyetem ugyanezen néven Pozsonyba. (Külön érdekesség, hogy végül a Janus közreműködésével létrehozott pozsonyi egyetem jogutódja a pécsi lett.) Janus feladatai közé tartozott a tanári kar összeállítása is. Így alakult ki Vitéz János esztergomi udvarában egy páratlan humanista tudományos társaság, amelynek tagjai: Schrikker Miklós, Gruber Mátyás, Krumpach Lőrinc, Bradolini Miklós, Ilkusi Márton és Regiomontanus. Magával Regiomontanus-szal – Kopernikusz legnagyobb elődjével – Janus még Viterbóban találkozott 1465-ös útján. Ekkor kaphat-

⁴ Boronkai Iván fordítása

ta azt a hordozható napórát is, mely a pécsi múzeum gyűjteményébe került. (Ekkor egyedül Regiomontanus készített ilyen órákat, többek közt II. Pál pápának és III. Frigyes császárnak is.) A pécsi napórán az 1465-ös évszám látható, a csillagással való itáliai találkozás éve.

Sikeresen járt el a pápánál személyes (sajnos ismeretlen) ügyeiben is. Erre utal a fent idézett beszéd kezdő soraiban. Az első üdvözlő beszédét nem ismerjük, de nehezen elképzelhető, hogy abban nem az ünnepelt költő nyilatkozott volna meg, nyilván verses formában, klasszikusok idézésével és rájuk való utalásokkal. Fennmaradtak viszont a pápát elmarasztaló, gúnyolódó epigrammái:

*Szentnek nem tudlak, de atyának mondani tudlak,
Mert hisz látom a lányt, kinek atya Te vagy.⁵*

A püspök karrierjében tehát az 1465-ös év különösen sokat jelentett. A következő évben már ezt írja Az udvaroncok szerencséjének forgandóságáról: *Azt, kit imént felemelt, most mélyre taszítja az udvar.⁶* Hat évre rá a haldokló Janus:

*Hírnevemet testemmel e gyászos perc elorozta:
Így halmozz, nyomorult, kincseket, ócska vagyont!⁷*

Vajon hová temették János püspököt és hol lehetett a síremléke? Pápai Páriz Ferenc szerint 1684-ben még látható márványba vésve a sírvers. A következő század végén már nem volt meg, elképzelhetetlen ugyanis, hogy Koller József, aki szorgosan összegyűjtötte és publikálta a székesegyház középkori sírköveit, éppen a legismertebb püspök síremlékét hagyta volna ki ebből? A síremlék rajzát egy 1574-es műből ismerjük, amiben Tobias Fendt 125 humanista sírversét és síremlékét adja közre. Az aláírás: **Janus Pannonius pécsi püspök és ünnepelt költő síremléke.**⁸ A 15. századvég ízlésének megfelelően architektonikus kiképzésű. A sírvers tábláját két szárnyas oroszlánfej között lévő, koskoponyával díszített volutás konzol tartja és timpanon koronázza. Az ilyen epitáfium szinte minden korabeli itáliai templomban fellelhető. Nem önmagában álló emlékmű, hanem falba mélyítették, gyakran a sírtól jelentős távolságban. Ezt a síremléket valóban láthatták a Szent János kápolnában. A középkor végi források, az újkori és a modern kor sem nyújtanak segítséget a sír helyének pontos meghatározására. Egyet lehet érteni Petrovich Edével, amikor azt állítja, hogy a síremlék és maga a sír nem volt egy helyen: *...püspököket a középkorban rendszerint a székesegyház szentélyében, az oltár előtt, illetve annak tengelyébe vágott sírokban temették el. Pécsen ez nem volt lehetséges, mert a szentély alatt attemplom húzódik. Elképzelhető tehát, hogy Janus is az attemplomba került.⁹*

Nem bizonyíthatom, hogy az általam feltárt sír Janusé, de ki másé lehetne? Ez a halott az egyházi hierarchiában magas helyen állott, hiszen kitüntetett helyen, a főoltár alatt, az attemplomban helyezték el. A halott kapcsolatban állt II. Pál pápával (János püspök 1465-ös útja során?). Magyarországon sehol, de az általam ismert szakirodalom szerint pápai bulla máshol sem került elő sírból, mint jelen esetben. Tehát különös jelentéssel bírhatott, ad abszurdum: jelzésnek szánták, igazolásul a halott kilétét illetően. Janus tragikus halála, exhumálása, több évig tartó rejtegetése a kátrányos koporsóban, majd újratemetése felveti azt a kérdést, hogyan bizonyították az őt jól ismerő királynak, hogy valóban a költőt temették oda, hisz az egyéni vonások, az arc esik leghamarabb áldozatul az enyészetnek.

Mindent összegezve, véleményem szerint nagy valószínűséggel Janus Pannonius sírját tártuk fel a pécsi székesegyházban 1991-ben.

⁵ Gáspár Endre fordítása

⁶ Fodor András fordítása

⁷ A haldokló Janus Pannonius, Tellér Gyula fordítása

⁸ Monumenta sepulcrorum cum epigraphis. Breslau, 1574.

⁹ Petrovich Ede: Az egyetem-alapító Vilmos pécsi püspök és Janus Pannonius sírhelye. Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, 1968. 161-176. p.

FILÁKOVITY ISTVÁN

AZ ELSŐ PÉCSI HORVÁT ISKOLA

Ha áttekintjük a magyarországi horvát nemzetiség történetét, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ez a kutatás eredményét tekintve eléggé hiányos. Kevesen és kevés eredménnyel kutatták ugyanis a magyarországi horvátok történetét. A lehetőség ugyan megvolt, de hiányzott azon horvát nemzetiségi értelmiségiek elkötelezettsége, akik e nemes cél érdekében tevékenykedtek volna. Valaki egyszer nagyon szellemesen megjegyezte: a lehetőségek autósztládáján csak gyalog közlekedtünk. A tétlenség, a csodavárás meddőségének felismerése elkerülhetetlenné tette az aktivizálást, azt a nemes törekvést, hogy a múlt hiányos, mitikus értelmezése helyett ismerjük meg igazi múltunkat, amit vallani és vállalni is akarunk.

Mert nem lenne hasznos ha elsősorban a hazai horvátok tudnák, hogy például Pentancsics Félix volt Beatrice királynő titkára és a budai királyi könyvtár gondnoka? Vagy hogy Mátyás király híres palotáit egyebek között Duknovics Iván szobrász, Grubanics Iván kőfaragó, Vladics Marin brácsi, Puhera Miho hvari, Radov Frano és Librarij Juraj zadari, valamint Luka dela Festa spliti építész is építette? Ezen mesterek, művészek közül sokan dolgoztak, Esztergomban, de Pécsen is.¹

Mióta is élnek horvátok Pécsen? Loncarevic Juraj² szerint 1632-ben a pápai vizitor, Masarecchi jelenti, hogy Pécsen élnek horvátok, akiknek saját lelképászoruk van. Evlia Cselebi 1660–61-ben Magyarországon járva azt tapasztalta, hogy Pécs városában horvátul beszélnek. Bizonyított tény, hogy 1687 és 1715 között Radonay /Radanics/ Mátyás pécsi püspök idejében nagyarányú a bevándorlás, betelepítés, az átköltözés. Angyal Endre³ említi, hogy *... még tíz évvel a török alóli felszabadulás után is 1696-ban egy összeírás 349 szláv, 171 magyar és csak 79 német családfőt mutat ki Pécsen.*

Abban az időben ezen a vidéken két központjuk volt a horvátoknak: Mohács és Pécs. Már a 17. században a mohácsi horvátoknak Matkovics Simon horvát iskolát nyitott. Pécsen pedig 1722-ben nyitották meg a horvát iskolát. Ez az utóbbi intézet szerény írásunk tárgya.

A 18. században sok helyről jöttek horvátok Pécsre (Buda, Zágráb, Turopolje, Valpo, Livno, Pozsega, Novigrad...). Évszázadokon át az oktatás szervezése az egyház feladata volt és az is maradt a Ratio Educationis iskolaügyi szabályozásig. A pécsi horvát (il-ír) iskola megnyitása is egyházi személyekhez fűződik. Jezsuita atyák szervezték a horvát iskolát, amely 1722-ben az akkor Horvát, a mai Anna utcában nyílt meg.

Itt föl kell hívni a figyelmet egy félreértésre. Néhány kutató ugyanis az 1721. évet jelöli a horvát iskola megnyitásának éveként. Ebben az esztendőben, július 21-én ajándékozta báró Makár János Lipót⁴ a horvátoknak a telket, melyen egy év múlva, 1722-ben nyílt

¹ G. Sándor Mária: *Reneszánsz Baranyában*. Budapest, 1984.; Jan Kmec: *Jugoslovensko-slovačke slavističke veze*. Novi Sad, 1987.

² Juraj Loncarevic: *Kulturne ustanove i kulturna tradicija Hrvata u Madarskoj*

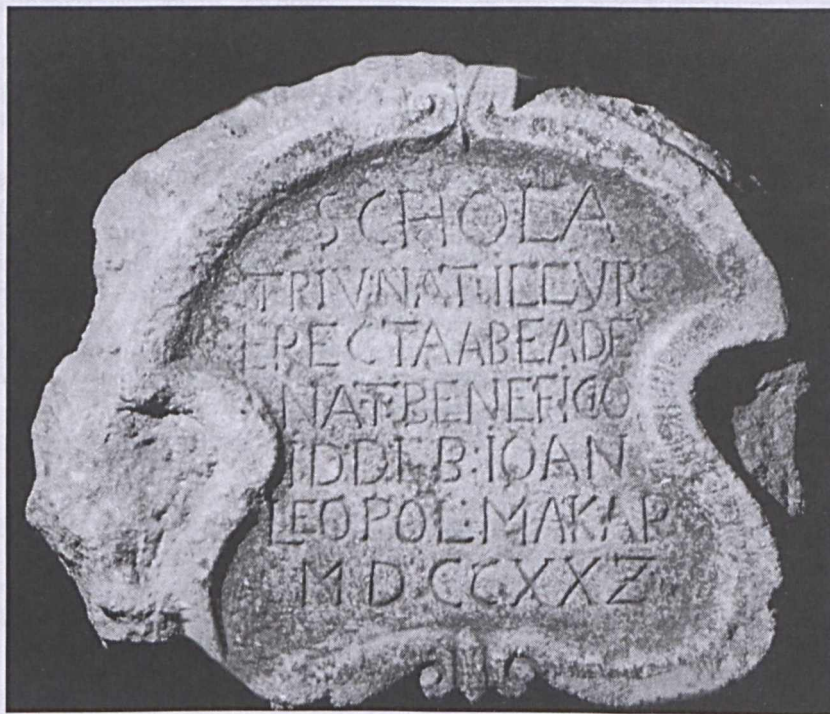
³ Angyal Endre: *Magyar-horvát kapcsolatok a historiográfiában*. In: *Tanulmányok a Dél-Dunántúl történetéből*, Budapest, 1970. 77.p.

⁴ Makár János Lipót horvát származású császári ezredes 1686-ban foglalta vissza Pécs városát. Madas szerint az adományozó nem lehet Makár, aki 1710-ben meghalt, hanem egy Makár leszármazott. Madas József: *A XVIII. századi horvát iskola Pécsen*. In: *Pécsi Műszaki Szemle*. Pécs, 1975. 44.p.

meg a horvát iskola.⁵ Az 1722-es telekkönyvbe már a következőket jegyezték be: *Der Croatische Communität angehörig Schulhaus, so die von Hern Makar per donationem überkhommen*. Állításom igazolására a nagy tekintélyű kutatóra, Madas Józsefre hivatkozom⁶, aki az Anna utca 16. sz. házról a hiteles telekkönyv alapján a következőket írja: 1695. Makár ezredes háza; 1721. július hó 21-én Makár János Lipót báró a házat a horvát közösgnek adományozza iskola céljára; 1722-ben a jezsuiták irányításával, társadalmi munkával és közköltségen az épületet helyreállították, az iskolát megnyitották és az épületen emléktáblát helyeztek el.

Meg kell jegyezni, hogy ezen a telken volt a 18. sz. ház is, melyről Madas azt írja, hogy *A horvát közösség iskolája. Makár adomány. Ház. Croaten gasse*.

Tehát a valamikori **Schola Trivialis Illyrica** a mai Anna utca 16. és 18. sz. ház helyén állott. Ezen írott dokumentumokon kívül van még egy "kőkemény" bizonyíték. Ugyanis a jezsuiták kezdeményezésére a 16. sz. ház falára latin nyelvű emléktáblát helyeztek el a következő (horvát nyelvű) szöveggel: *A horvát nemzetiség népiskolája melyet ugyanazon nemzetiségű Makár János Lipót szabad báró úr önmagysága jótéteményéből emelt 1722.*⁷

A horvát iskola eredeti emléktáblája
A Várostörténeti Múzeum állandó kiállításán

A barokk kőtábla 1910-ig volt a ház falán, amikor is a város a házat eladta, lebontották, de a kőtábla szerencsére a múzeumba került, ahol ma is látható.

⁵ Ajándékozási nyilatkozat az Országos Levéltárban

⁶ Madas József: Pécs-belváros telkei és házai, Adatgyűjtemény. Pécs, 1978.

Az iskola építését a jezsuita atyák szervezték, de az építésben részt vállaltak a horvát nemzetiségű pécsi polgárok is. Társadalmi munkában szállították a homokot, a gerendát, egyéb építő anyagot. Makár báró anyagilag is támogatta az iskola építését, a város is adott e célra 70 forintot. Ellenőrizetlen, de imponáló adat, hogy a jezsuita atyák közadakozásból 458 forintot gyűjtöttek össze az iskola építésére, ami abban az időben igen jelentős összeg volt. 200 forintért már egy nagyon szép házat lehetett venni.

Az iskoláról, működéséről kevés dokumentum maradt ránk. Ezen kevés írott dokumentum őrzi néhány tanító – pl. Juro Marinkovich der Croatische Schulmaister – nevét, iskolagondnokok, kurátorok nevét, akik mind tekintélyes polgárai voltak a városnak. Az utolsó kurátor, akiről írott dokumentummal rendelkezünk, Mestrovics Iván volt, aki 1778. október 23-ától töltötte be e tisztséget⁷.

Érdekes megemlíteni, hogy az iskola dokumentumai több nyelven íródtak. A Nemes Pécs Városa Magisztrátusához nyújtandó alázatos instantia 1773-ban magyarul, a Spetifikatia koiszu duzsni Sculij Illirisko vizsont horvátul.

Kezdetben 80 tanulója volt a horvát iskolának. Vizitációjában Klimó püspök 1774. augusztus 28-án 60 tanulóról ír. A létszám állandóan ingadozott. Egyes feljegyzések szerint vidéki gyerekek is tanultak a pécsi horvát iskolában⁸.

Nem ismeretes, hogy milyen tankönyveik voltak. Az 1773-ban Pécsen megnyílt Engel-féle nyomdában horvát nyelvű könyveket is nyomtattak, Engel veje, Knezevics István is kiadott néhány horvát nyelvű könyvet. Nem lehetetlen, hogy volt közöttük horvát ábécés könyv is, de ez pusztán feltételezés.

Meddig működött a horvát iskola? Az 1786-os telekkönyvben még mint Illirische Schule szerepel. Nem szabad figyelmen kívül hagyni az 1777-es Ratio Educationis-t sem, ami feltétlenül hozott változást. Az iskolára vonatkozó adatot nem találunk Haas Mihály 1845-ben megjelent *Baranya* c. monográfiájában, Vörös Márton is csak épp hogy említi a horvát iskolát 1963-ban kiadott *A Széchenyi tér regénye* című könyvében. Madas említi, hogy 1793-ban a város eladta a házat Pesti Mihálynak.

Fel kell tární a még meglévő latin és német nyelvű dokumentumokat, kutatni kell a múltat, hogy erőt meríthessünk elődeink példájából, hisz óriási tettet hajtottak ők végre: a felégetett, lerombolt török utáni városban iskolát építettek.

⁷ Az új tábla 1992-ben készült és 1997-ben került elhelyezésre. A felső, nyolcszögletű gránittáblán az eredeti tábla szövege olvasható:

SCHOLA TRIV : NATI : ILLYR : ERECTA AB EADE NAT : BENEFICIO IDDI : B : IOAN LEOPOL : MAKAR MDCCXXZ -

az alsó márványtáblán:

AZ ELSŐ HORVÁT ISKOLA EMLÉKÉRE, 1722 - 1992. NA SPOMEN PRVE HRVATSKE SKOLE

⁸ Madas: i.m. 44.p.

⁹ Klimó püspök jelentése a Helytartótanácsnak, 1774. augusztus 28. Pécsi Püspöki Levéltár

A PÉCSI GÖRÖGKELETI SZERB KÁPOLNA

A pécsváradai templomban van egy régi szerb kézirat, a Szrbulya, melyet hillendari Efrem szerzetes írt. Ezen kéziraton a következő bejegyzés foglaltatik: E könyv Jankovics Efrem pécsi, mohácsi, szigetvári, kanizsai és siklósi szerb püspöké. Pécsi püspökké felszenteltek engem 1701. április 23-án, miután a főpapi felszentelést 1694-ben Szentendrén, Buda fölött felvettem. - Más forrásokból tudjuk, hogy a törökök Pécssett és Pozsegán szerb püspökségeket állítottak fel, azon nagyszámú szerbség számára, mely a török seregben Magyarországon zsoldban szolgált. A török uralom idején a pécsi szerb püspöknek a katolikus papság is köteles volt adót fizetni. A pécsváradai templomban az oltár előtti szentképállványon van egy felirat, hogy azt felszentelte Kyr Stefán magyar-oláhországi (ugrovlahiski) metropolita.

Pécssett szerb templom is volt, sőt megvolt még 1831-ben is, de korcsmánok átalakítva, a vásártéren beépítve a házak sorába, tornya nincs és nem is volt, mert a törökök a harangozást nem tűrték.¹

Nem csak a fenti idézetből, de számtalan más forrásból is tudható, hogy Pécs a szerb görögkeleti egyház igen jelentős központja volt. Azonban amennyire nyomon követhető a kiemelkedő személyiségek kinevezése, felszentelése vagy előléptetése, annyira ismeretlenek az emlegetett szerb templom építésének vagy éppen pusztulásának körülményei. Helyének meghatározásához Dr. Vladislav Pandurovi ad használható támpontot. Saját kutatásaira hivatkozva a hajdani pécsi szerb templom helyét a mai Felsőmalom utca piaci része körül jelöli meg.² Madas szerint a szerb templom a mai Alsóhavi utcában, a Magyar Rádió Pécsi Stúdiójának területén állott³

A történelem viharaiiban a pécsi templom mellett eltűntek, vagy felekezeti gazdát cseréltek a pécsváradai, töttösi, borjádi, ivándárdai, lánycsói, palotabozsoki, vémeédi és más települések templomai is.

A Budai Szerb Ortodox Püspökség területén⁴ ma 42 szerb görögkeleti templom található. Ezek közül 17, tehát közel a fele, a mohácsi esperesi körzetben⁵. A zömében kisebb falusi templomok sorában nagyságrendi, építészeti és művészettörténeti szempontból kivételt képez a bajai, a mohácsi és a siklósi templom. A képzeletbeli sor végére helyezhető a pécsi Oszlopos Simeonnak szentelt kápolna, melyet indokoltabb volna imaháznak nevezni, hiszen szó szerint egy lakóház célirányos átalakítása révén jött létre a Zrínyi utca 15. sz. alatt.

A pécsi szerb egyházközség legújabbkori történetének kulcsfontosságú évszáma 1939, amikor dr. Svetozar Lastić nyugalmazott lelkész újrászervezi az évtizedekig agonizáló egyházközséget. Első elnöke Aca Bogdanović.⁶ Az istentiszteleteket esetleges helye-

¹ Dr. Margarits Ede: Szerb történelmi repertórium, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1918. 65.p.

² Dr. Vladislav Pandurović: Iz prošlosti baranjskih Srba, Srpska stamparija d.d. Osijek, 1923. 39.p.

³ Madas által közölt 1722-es Pécs Budai külváros térképén a Die Räzische Kirchen Platz a Schmidt Gasse és a Räzer Gasse mellett látható

⁴ Szentendrei központtal Magyarország területét felügyeli

⁵ Az esperesi körzethez tartoznak Baranya, Tolna és Bács-Kiskun egyházközségei

⁶ Lastić Svetozar kézíratos feljegyzése alapján

Az ikonosztázion

ken, azonban nem Lastić, hanem a magyarbólyi lelkész Ilija Minčović celebrálja, mert a püspökség és Svetožar Lastić között komoly ellentétek feszülnek. A püspökség Lastićot egy időre el is tiltja a lelkési hivatás gyakorlásától.

Minčović atya 1949-ben engedélyt kap egy siklósi egyházi ingatlan eladására, illetve arra, hogy annak ellenértékéből Pécssett egy olyan ingatlant vásároljon, amely alkalmas lesz egy imaház létrehozására. A vásárlás egyik alapvető szempontja az volt, hogy az ingatlannak legyen egy viszonylag nagy alapterületű keleti-nyugati tájolású lakrésze, melyben az ortodoxia szabályai szerint⁷ kialakítható az imaház. Így esett a választás a Zrínyi utca 15. sz. alatti ingatlanra, melynek utcafronti része megfelelt a célnak. Tulajdonosként a Siklósi Görögkeleti Szerb Egyházközség került bejegyzésre.

Az imaház felszentelésére 1949. szeptember 14-én, Oszlopos Simeon napján került sor. Az államosítás nem kerülte el ezt az ingatlant sem. 1952-ben az ingatlan udvari része 72%-ban állami tulajdonba került, az egyház tulajdonában csak az imaházi rész maradt.

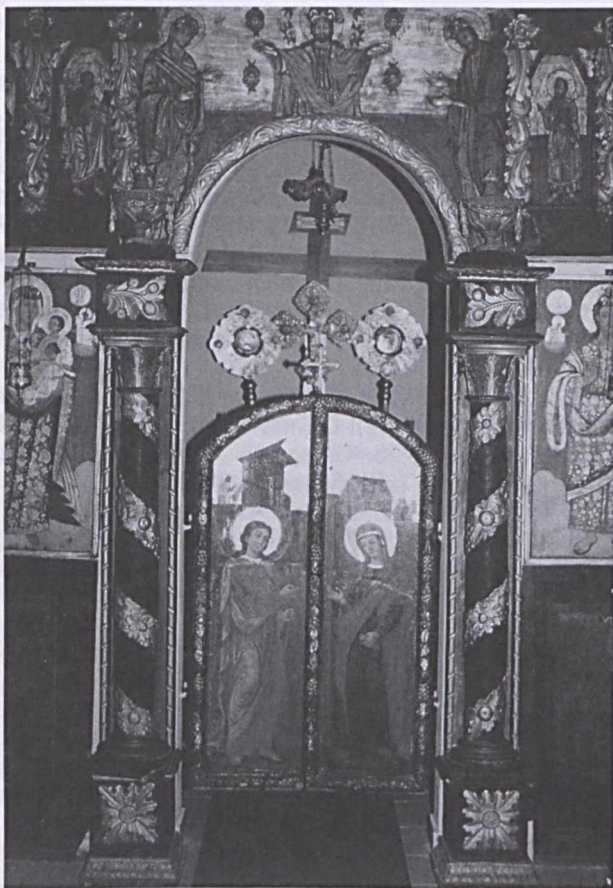
A rendszerváltást követően a Budai Püspökség is élt a visszaigénylés lehetőségével. Ennek eredményeként 1998. januárjától az ingatlan egésze ismét a görögkeleti szerb egyház tulajdona.

A szerény méretű imaház beosztása csak az oltár kötelező leválasztására adott lehetőséget. Még az 1994-ben végrehajtott felújítás és bővítés sem tette lehetővé a férfi és női templomrész kialakítását. A bútorzat, az ikonosztázion, a misekönyvek és a kegytárgyak

⁷ Az oltár mindig kelet felé néz

a kápolna megalapításakor Szentendréről, az izbégi templomból kerültek Pécsre azt követően, hogy ezt a templomot, kettő másikkal együtt, a görögkeleti szerb egyház a római katolikus egyháznak adta el.

Az imaház egyik legértékesebb része az ikonosztázion. A tizenkét apostolt ábrázoló Deészisz soron lévő Deészisz tábla egyházi szláv nyelven írt felirata szerint az ikonosztázion e része 1721-ben készült a szentendrei Blagovestenska templom számára. A 18. század közepére tehető a négy trónusikon – Szent Miklós, Szűzanya, Krisztus és Keresztelő Szent János – megfestése, valamint az Örömhírvételt ábrázoló Királykapu kompozíciója is. Utóbbiak a 20. században átfestésre kerültek. Az ikonfestők, tekintettel arra, hogy a 18. században nem volt szokásos, nem szignálták munkájukat, így kilétük ismeretlen. A Deészisz sor mestere annak az ószerbiai festőcsoportnak lehetett a tagja, amelyik megfestette az esztergomi trónusikonokat. A trónusikonokat és a királykaput moschopoliszi festő festette, a ráckevei festőcsoport tagja.⁸

A királykapu

Az ikonosztázion, a püspöki trónus és a Mária oltár 1801-ben került át a Blagovestenska templomból az izbégi templomba, amikor azt egy 1800-ban pusztító tűzvész után felújították. A Blagovestenska templom új ikonosztázionjának megfestésére Mihailo Živković kapott megbízást.⁹ A jelentős munkára való felkészülés eredménye az a Krisztust ábrázoló festmény, amely szintén Pécsen látható a püspöki trónuson. Ezt a festményt amolyan próbának szánta az ikonosztázion megfestése előtt. Sajnos a hosszú idők során a festmény jelentősen károsodott, komolyabb restaurálást igényelne.

Tisztításra szorul a Szentháromságot ábrázoló festmény is, ám szakmai vélemény szerint¹⁰ csak viszonylag egyszerű restaurátori beavatkozás szükséges hozzá, hiszen a festmény bádoglemzre készült, ami lehetővé teszi a könnyebb tisztítást. A képet egyéb-

⁸ Nagy Márta: *Ortodox ikonosztázionok Magyarországon*, Budapest, 1990. 173.p.

⁹ Kosta Vuković: Mihailo Živković (1776-1824), *Galerija Matice srpske*, Novi Sad, 1997. 23.p.

¹⁰ Kosta Vuković művészettörténész helyszíni értékelése alapján

ként az a Jovan Četiri Grabovan festette, aki a székesfehérvári szerb templom ikonosztázionjának is mestere volt.

A Mária oltár ikonjának szerzője ezidáig ismeretlen, a kép feltehetően a 18. század közepe táján készülhetett. Felületi egyenletlenségei arra engednek következtetni, hogy ezt az ikont is részlegesen átfesthették.

Az ikonok mellett jelentős kultúrtörténeti értéket képviselnek a különböző, egyházi szláv nyelven Ukrajnában vagy Oroszországban nyomtatott misekönyvek. Ezek túlnyomó része szintén az izbégi templomból került Pécsre. Különösen érdekesek és értékesek azok a feljegyzések melyeket a hajdani kántorok örökítettek meg a könyvek borítólapjainak belső részén, vagy az üresen lefűzött lapokon. Egy miserend belső borítóján megtalálható az a bejegyzés, mely szerint az 1800-as tűzvész után 32 hónapig nem volt mise az izbégi templomban. Egy másik feljegyzés szerint 1829-ben igen erős tél volt Szentendrén.

Az imaház körül 1993-94 óta jelentősen felpezsdült az élet. A korábbi alkalmankénti istentiszteletek helyett Dujmov Milán hercegszántói lelkész kéthetente miséznek. Az imaházat nem csak szerbek látogatják. A liturgiákon nagy számban vannak jelen a Pécssett tanuló görög diákok és alkalmanként szüleik.

Az egyházközség a Pécsi Szerb Önkormányzat hathatós segítségével azon fáradozik, hogy a visszaigényelt ingatlan udvari részében egy állandó kiállítást nyisson, melynek keretében nem csak a pécsi kápolna értékei lennének láthatók, hanem az elárvult baranyai szerb templomok kincsei is.

Oszlopos Szent Simeon

A PÉCSI SZÍNJÁTSZÁS KEZDETE A 18. SZÁZADBAN

1995. októberében ünnepelte a város polgársága a Pécsi Nemzeti Színház építésének centenáriumát. Azóta is ez az az épület, amelynek nevével összeforrott Pécs színművészete. Kevesen gondolnak viszont arra a nagyon gazdag színházi múltra, amely a város második kőszínházának átadását megelőzte.¹ A Mária utcában ugyanis már 1839-ben állt a **Stadttheater**, hogy az akkori polgárság igényeit kielégítse. S az ezt megelőző időszakban is elég gyakran jutottak a városfalakon belülré német és magyar vándortársulatok. Pécs színjátszásának gyökerei a 18. századtól erednek, hogy aztán egyre jobban megerősödve a következő évszázad fordulóján kiteljesedjenek.

Városunk történetében oly sok megpróbáltatás után – a török hódoltság és a felszabadító háborúk, a kuruc felkelés viszontagságai, a lakosságot megtizedelő járványok és a földesúri függés elleni küzdelem - a 18. században végre megkezdődhettek azok a progresszív folyamatok, amelyeket az 1780-ban elnyert szabad királyi rang is biztosított. A betelepült német, horvát és magyar lakosság, a megmaradt őslakosokkal együtt hozzáfoghatott az újjáépítés áldozatos munkájához. Eközben lassan felnövekedett egy új nemzedék, egy olyan polgári réteg, amely fokozatosan teremtette meg saját értékrendjét. S ennek az értékteremtésnek óhatatlanul is részesévé vált a Pécsen viszonylag korán megjelenő színészet is.

A hajdani pécsi polgároknak külön harcot kellett megvívniuk a klérus helyi képviselőivel, hogy a tradíciók és szigorú dogmák szabályozta egyházi világkép mellett saját életérzéseiket is viszontláthassák a korabeli játékszínekben. Pécs lakossága már korábban is megismerkedhetett a színészet elemeivel, igaz főként az egyházi művészet keretében, a szertartások részeként. Az ünnepi körmenetek alkalmával és a város templomaiban részese lehetett az ekkor előadott passió- és misztériumjátékoknak. Sőt iskolajátékokat is láthattak a szerzetesrendek vezette iskolákban. S bármennyire is örködött a püspöki szentszék az egyházi színjátszás elvilágiasodása miatt, mégsem kerülhette el ezek hatását. Sokáig emlékezetes maradt például az a skandallum, ami Pécs új megyéspüspöke, gróf Eszterházy Pál László ünnepélyes beiktatásakor, 1781. május 29-én történt.² A szemináriumi kispapok ekkor a püspök tiszteletére, a papnevelő-intézet prefektusának, Agyich Istvánnak egy meglehetősen elvilágiasodott pásztorjátékát adták elő **B u c o l i c o n** címmel. Az 1799-ig hivatalában lévő Eszterházy mindvégig ellenezte a szeminaristák színjátszását, mégsem tudta megakadályozni, hogy 1792-ben, a farsang három utolsó napján világi darabokat adjanak elő egyházi és világi előkelőségek jelenlétében.³

Természetesen az egyházi szertartások, ünnepi misztériumjátékok megtartásánál a klérus érvényesíthette befolyását, s lenyesegethette az általa károsnak, erkölcsrombolónak ítélt vadhajításokat. A világi színjátszás fejlődésébe már kevesebb beleszólása volt, de

¹ Márfi Attila: A Pécsi Nemzeti Színház felépítése. In: 100 pécsi évad, Pécs, 1996. Szerk: Bezerédy Győző, 9-10.p.

² A magyarországi katolikus intézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig. Budapest, 1992. Szerk: Varga Imre, 232-233.p.

³ Az alábbi színdarabok voltak ezek: Tornyos Péter bált indít; A telhetetlen kalmár; A cigányok vajda-választása

megtett minden tőle telhetőt, hogy úgymond „a katolikus város” erkölcsi és vallásos érzületét megóvja. Óhatatlanul is konfrontálódott a püspök és a város vezetése a 18. században, ami összefüggésbe hozható a szabad királyi rang elnyeréséért folytatott küzdelemmel is. Polgárságunk minden olyan törekvése, ami az egyház hatalmi és ideológiai egyeduralmát veszélyeztette, élénk egyházi ellenállásba ütközött. S ennek a sajátságos, évtizedekig elhúzódó küzdelemnek ékes bizonyítéka, egy városunkba vetődött osztrák teátrista könyörgő-panaszos levele, amelyet 1730. őszén fogalmazott meg Sauska János Antal királyi biztosnak.⁴

Sietve kell azonban megjegyeznünk, hogy a világi színjátszásról rendelkezünk ennél korábbi adattal is. 1727-ben ugyanis megfordult Pécsen egy német színtársulat, de túl sok örömét nem lelhetette bennük a helyi publikum, mivel összes felszerelésüket ellopták.⁵ Így nemhogy játszási lehetőséget nem kaptak, de még jelmez- és díszlettáruk értékét sem térítette meg a város szűkkeblű vezetése. Nem mondható sokkal szerencsésebbnek **Peter Berger** sem, akinek igaz megmaradtak színpadi felszerelései, illetve saját maga élte fel azoknak értékét, míg kérelme kedvező elbírálására várakozott. A komédiást városunk akkori előjárói hívták meg pécsi vendégszereplésre. S Berger 1730. július 29-én jelentkezett is a városatyáknál, játékgengedélyt kérve.⁶ A végső szót azonban, lévén akkor még a város püspöki fennhatóság alatt, az egyházi előjáróság mondhatta ki. A prépost és Fonyó Sándor belvárosi plébános attól félván, hogy az *előadások a közönséget vallásos jámborságából kizökkentik*, vonakodott az engedélyt kiadni. Több, mint három hónap telt így el, kényszerű várakozásban, míg végső elkeseredésében Berger megfogalmazta panaszos levelét. Az alábbiakban közölt nagybecsű dokumentum korai színjátszásunk legértékesebb forrása, hűen tükrözve a korabeli társadalmi viszonyokat:⁷ *Tek. nemes sombereki Sauska János Antal urnak, tartományi kir. biztosnak. Nyomasztó sükségtől hajtva, kényszerülök uraságodnak tudomására hozni, hogy milyen százalmas helyzetben kell lennem most már hónapok óta, júl. 29-ikétől Pécssett tengődnöm, csupán csak azért, mert becsületes kenyeremtől megfosztottak, fáradtságos keresetemet lehetetlenné teszik s emellett unalmas tétlenségben föléltem megtakarított kis pénzemet. Ilyen állapotok mellett természetes, hogy fölmerült adósságomat nem tudtam kiegyenlíteni, minek folytán okt. 28-án tíz mázsányi podgyászom, mely kétszáz forintomban van, s melyet Pécsre érkeztemkor ujjabb harminc forint erejéig kiegészítettem, bírói zárlat alá került. Elsajátított sokoldalú tudományomnak, melyről bizonyítványaim szólnak, itt hasznát nem vehetem, mert az én szakmám ezen városban még kevésbé ismeretes, a legtöbbben meg sem értik, hogy tulajdonképpen mi is az. Mint-hogy tanult mesterséggel csalásra nem vetemedhetek, elkövettem mindent, hogy produkcióm értelme felől az embereket fölvilágosítsam, ámde az itteni prépost és Fonyó plébános erélyesen tiltakoznak a játszási engedély kiadása ellen, pedig ellenvetésüknek a legcsekélyebb komoly alapja sincsen, mivel egy-egy tragédia vagy épületes történet előadása miatt az Isten haragja még sohase küldött pestist, avagy háborút az illető vidékre, miként ezt különben a jezsuitáknál láthatjuk, akik diákjaikkal többször produkál-*

⁴ Móró Mária Anna – Ódor Imre: A felszabadult város 1686-1867. In: Pécs ezer éve. Pécs, 1996. Főszerk: Márfi Attila, 118-119.p. A levél eredeti példányát Cserkúti Adolf városi levéltáros fordította magyarrá és a Pécsi Napló 1913. június 22-i számában jelent meg

⁵ Márfi Attila: Német és magyar teátristák a reformkorban. In: Baranyai Történetírás 1992-1995. Pécs, 1995. Szerk: Szita László, 421-422.p.

⁶ Márfi Attila: A pécsi színjátszás korai szakaszának kiemelkedő egyéniségei 1730-1846. In: Tanulmányok Pécs történetéből 2-3. Pécs, 1996. Szerk: Vonyó József, 256.p.

⁷ Lásd: 4. sz. jegyzet

nak efajta színjátékokat, végzetes következmények nélkül. Attól meg éppen nincsen mit tartani, hogy nálam valami botrányos jelenet fordulhatna elő, miután hatósági okmányokkal igazolhatom előadásaimnak a kifogástalanságát e tekintetben. Azon tett ellenvetésekre, hogy színjátékok alkalmára összeverődnek a léha világiak, ez a válaszom: aki bűnt akar elkövetni, az inkább meghuzódik egy rejtett zugban, mint sem hogy tisztességes hallgatóság előtt vonja magára meg nem engedett viselkedéssel a közfigyelmet: Aki sokaság előtt is hajlandó excedálni, az nem színielőadásra, hanem táncvigalomba megy, teszem utolsó farsangi mulatságra. Volt alkalmam saját szemeimmel meggyőződhetni, hogy a pécsiek holmi kétes erkölcsű táncvigalmaktól nem idegenkednek. Az a kifogás sem állhat meg, hogy a színielőadások a közönséget vallásos jámborságából kizökkentik. Előadásomat esténként akarom tartani, tehát mindenki háborítlanul elvégezheti napközben szokott ájtatosságát, este pedig templom úgy sincsen nyitva, s ha valaki ilyenkor otthon szeretne imádkozni, bátran megteheti, hiszen én senkit se fosztok meg, sajnos azonban, engem akarnak kenyereimtől megfosztani. Az elhangzott összes kifogásokra cáfolatot adtam át Fonyó plébánosnak, de érdemleges választ hiába várok azoktól, akik siketek és némák; ezek még akkor sem hallanak se beszélnek, ha enyéimmel emiatt éhenhalok és elpusztulok is, mert ezen uraknak meggyőződésük az, hogy Istennek kedves szolgálatot tesznek, ha engem végszükségbe kergetnek, ami mellett egyszerűen megfélemedeznek Lukács evangéliumának 10-ik fejezetéről, ahol ez áll: szeresd felebarátodat mint önmagadat és a munkás méltó bérére, a kenyérére. Én ezeknek az uraknak tovább hasztalan érvelek; ők mindezt nem akarják megérteni és egyre csak azt hajtogatják: hordjam el magam innét. Dehát hogyan mehetnék el, mikor ide adósságom köt, s így távozásomat szökésnek, szélhámoszágnak vehetnék az érdekeltek. Ha ilyesmire képes volnék, már rég eltűntem volna és semmi szükségem nem lenne az urak bölcs tanácsára. Én szorgalommal elsajátított tudományomból akarok megélni, hanem látom már, hogy pénz, szerencse és az emberek jóindulata nélkül kárba vész minden tudomány. Azért tekintetességes pártfogásáért esedezem és Krisztus kiontott drága vérére kérem, hogy fölhozott indokaimat elfogadni s nekem segítőkézett nyújtani szíveskedjék, amely kegyességet a becses jólétéért való méltatlan imámmal fogom meghálálni.

Alázatos szolgálója

Berger Péter, komikus

Nagy a valószínűsége annak, hogy a komédiás érdekében még a királyi biztos sem tudott eljárni. S Bergernek mégiscsak el kellett hagynia a várost dolga végezetlenül. Sajnos ebből az időszakból, s erről a meghiúsult kísérletről csak ez az egy forrás áll rendelkezésünkre. Viszont nagyon értékes ez az egykori levél, hiszen bizonyítja, hogy városunkban még meglehetősen idegen a polgári színjátszás a 18. század első évtizedeiben. Bár a multságoknak és táncvigalmaknak, főleg a szüret és farsang idején nagy keletje volt. A színészet azonban még nem vált közkeletűvé, s nem is nagyon válhatott azzá az egyház merev ellenállása miatt. Pécs ekkor még nem kapcsolódhatott be abba az európai kultúrkörbe, ahonnan Peter Berger érkezett. Az egykori, s mindenképpen úttörőnek számító komédiás jól elsajátított, alapos színtudományára hivatkozik, de leveléből már kitűnik a művészöntudat is. S kicsit talán még meg is mosolyogjuk azt a finom ravaszságot, ahogyan Lukács evangéliumát is átkölti igazának bizonyítására.

Az első nyugatról jött társulat számára azonban még nem érett meg az idő, hogy városunkban színielőadásokat tarthasson. Több, mint egy emberöltőnek kellett eltelnie, mire lezajlottak azok a változások és azok a kezdeti polgárosodási folyamatok, amelyek már lehetővé tették a távolról érkezett vándorkomédiások befogadását. S ez be is következett pár esztendővel a királyi diploma elnyerését követően. A Bergert ért fiasco után **Mathias Koller** német színtársulata volt az első komédiástrupp, amely megtörte ezt

a csendet.⁸ Az Eszékről jött direktor 1785. augusztus 31-én kapta meg a játszási engedélyt, mely biztosította számára, hogy 1786. kora tavaszáig tarthat előadásokat.⁹ Ismert, hogy Koller társulata az úgynevezett Renner-féle teremben lépett a pécsi nagyrődemű elé, ahol táncmulatságok lebonyolítását is vállalták. Koller 1786. márciusában utazott vissza Eszékre, ahonnan többször is kérvényezte a pécsi évad elnyerését. Mégsem ő, hanem **Ferdinand Kübler** nyert játékjogot. Újabb egy esztendő elmúltával **Weilhammer** direktor társulata kapott lehetőséget a "bőjti időkre". 1789 februárjában pedig **Cristoph Kunz** Győrből érkezett a Mecsek aljára néhány előadás megtartására. Majd pár éves szünet után 1793-ból rendelkezünk újabb adattal egy német színtársulatról. De róluk csak Hofmann-segg egykori utazó korabeli feljegyzését ismerjük, mely szerint kevés idő óta egy közép-szerű színtársulat is időzik itt. Őt esztendőnek kellett eltelnie, hogy ismét színészeknek tapsolhassanak a pécsi polgárok az 1798-as esztendőben. Ekkor **Joseph Louis** szerezte meg a féli évad játszási jogát.¹⁰

A 18. század utolsó éveiben egyre gyakoribbá váltak Thália papjainak látogatásai városunkban. S ez az az időszak, mikor a nemzeti színészet felkarolására megtörténtek az első kísérletek. Az ország több városához hasonlóan Pécsen is megindultak az ezirányú szervezkedések. Ennek érdekében Kajdatsy Antal, a vármegye consiliariusza tette meg első felszólalását a megyegyűlésen 1793. áprilisában.¹¹ Majd Szatmár vármegye 1793. november 27-én keltezett felhívása irányítja ismét a figyelmet a nemzeti színjátszás nemes ügyére. Ebben a felszólamlásban kéri, hogy adományokkal támogassák a magyar nyelv és kultúra lelkes magyar színészűttörőit.¹² A felhívást 1794-ben háromszor is tárgyalta a vármegye képviselőtestülete, de csak elvi támogatásukat nyilvánították ki. Így a magyar színjátszás Pécssett patrónus nélkül maradt, s csak negyed évszázad elteltével került sor az első nemzeti színészcsoporthoz vendégszereplésére.¹³

Ezért városunkban az egyre sűrűbben érkező német mutatványosoké lett a főszerep színészetünk kibontakozásában. S a 19. században már szinte minden évben kapott szerződést valamelyik színésztrupp. Ebben az időszakban vált teljesen elfogadottá Pécssett a színművészet, melyhez a kezdeti lépéseket az 1700-as években tették meg a város polgárai és az idevándorló egykori színjátszók is.

⁸ Bárdos Kornél: Pécs zenéje a 18. században. Budapest, 1976. 91.p.

⁹ BML Pvt. Kgy. jkv. 675/1785. *Miután megegyeztek, hogy minden előadás után 1 ft-ot fizetnek be a város pénztárába, a Koller-féle színtársulat engedélyt kapott a városban színelőadások tartására. A felügyeletet Járányi Györgyre bízzák.*

¹⁰ lásd: 7.sz. jegyzet, 92.p.

¹¹ BML Pvt. kgy. jkv. 147/1794

¹² lásd: uo.

¹³ Márfi Attila: A pécsi színjátszás nemesi mecénásai. In: Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Debrecen, 1997. Szerk: Ódor Imre - Pálmány Béla - Takács Péter, 247.p.

A BARANYAI IPAROKTATÁS TÖRTÉNETE I.

A baranyai kézműipar hagyományai a mohácsi vész előtti időszakra nyúlnak vissza. Fejlett kisipari technika, komoly minőségi elvárások kielégítése jellemezte a céheken belül dolgozó mesterembereket az Anjou királyok alatt, egészen Hunyadi Mátyás haláláig. A török a helyi kézműipart elorvasztotta, vagy legalábbis a minimális szükségletek elvégzésére szorította, hiszen hozta magával saját iparosait. Viszont a 17. század végén, a török kiűzése után ismét megkezdődött a céhes ipar szakmai fejlődése.¹

A pécsi kádár cég mesterlevele, Pécs látképével, 1799. fametszet

Természetesen minden mesterség, minden cég igyekezett a maga gazdasági kezei és lehetőségei között szakmai utánpótlását biztosítani. Ez a 19. század végéig lényeg-

¹ A céhek Mohács előtti megalakulására és működésére vonatkozó adatokat közöl Várady Ferenc: Baranya múltja és jelenje, 1896. c. monográfiájában. 643.p.

gében három lépcsős rendszerben folyt. A jelölt jelentkezett az illető céhnél, hogy az adott mesterséget kívánja elsajátítani. A testület nyilvántartásba vette, majd következett, egyes kivételektől eltekintve, a 3 éves tanonc időszak. Ennek letelte után a fiatal vándorkönyvet kapott és a céh által megszabott településeken – sok esetben külföldön – gyakorolta jövőendő szakmáját.² Visszatérése után remeket készített, amit a céhtestület által kijelölt bi-

A pécsi kovács céh meterlevele, Pécs látképével, 1806. fametszet

zottság, az úgynevezett *mívlátómesterek* bíraltak el. Ha megfelelőnek találták és az ifjú mind tanonc, mind pedig legény korában jó erkölcsről, nagy szorgalomról tett tanúbizonyosságot, felszabadították és mesterré nyilvánították.³

Pécsen 1779-ben 52 mesterséget tartottak nyilván, 1781-ben 28 céhet írtak össze.⁴

A tanoncok iskolarendszerű oktatásának megindulása a rajziskolák felállításához vezethető vissza, amelyek létrehozását II. József rendelte el.⁵ Az uralkodó intézkedéséről

² Weimarban 1858-ban jelent meg egy kis könyvecske, amely szakmai szempontok szerint taglalta a vándorlás előnyeit

³ Baranya Megyei Levéltár (továbbiakban: BML) Baranya vármegye és Pécs sz. kir. város céhdokumentumainak áttekintő raktári jegyzéke

⁴ Kopasz Gábor: Adatok az 1848 előtti pécsi ipar történetéhez. PAB-VEAB Értesítő, 1977. A Dunántúl településtörténete, II/1. 1767-1848. Pécs, 1977.

a Helytartótanács 1786. június 6-án értesítette Teleky József főigazgatót, miszerint azok a kézművesek, akiknek mesterségük tökéletesítését rajzművészettel kell elérni, tanoncikat addig nem szabadíthatják fel, míg saját rajzaikkal nem bizonyítják, hogy rajziskolát vásár- és ünnepnapokon egy éven keresztül szorgalmasan látogattak.⁶ Szintén az 1780-as években rendelték el a tanoncszerződés elsődleges feltételeként, hogy az ifjúnak előzőleg

A pécsi magyar-varga céh tanuló levele, Pécs látképével, fametszet é. n.

két évet kell járnia a nemzeti iskolába, ahol minimális ismereteket szerezhet. Pécssett az iparban foglalkoztatott fiatalok rajzoktatása 1791 őszén indult meg. Az ezt követő 15 iskolai évből az első 7 tanévben 167 fő, a következő 8 tanévben pedig 366 fő látogatta az oktatást, ami egyértelműen a szakmai követelmények növekedését mutatja. Ez 27 mesterséget jelent, amelyek szakma iránti érdeklődés szerint a következő sorrendbe állíthatók: asztalos, kőműves, bognár, kőfaragó, lakatos, ács, takács, bádogos, rézműves, fazekas, nyerges, enyvfőző, ezüstműves, övkészítő, szíjgyártó, aranyműves, kereskedő, csappantyús, puskaműves, kesztyűs, könyvkötő, kapocskészítő, festő, esztergályos, kerékgyártó, órás és kertész. A sorrend természetesen nemcsak a népszerűsége utal, hanem a kor,

⁶ Kopasz Gábor: Buck József és a pécsi rajziskola első évtizedei. Művészettörténeti Tanulmányok. Szerk: Zádor Anna és Szabolcsi Hedvig. Akadémiai Kiadó Budapest, 1978. 363.p.

⁶ Uo. 363-364.p.

a 18-19. század Magyarországnak, ezen belül Pécs városának a mesterség iránti szükségleteit is mutatja. Az első között felsorolt mesterségek művelői nemcsak a rendeletet hajtották végre, hanem felismerték a kor követelményeit, sőt saját érdeküket. Ennek ellenére fel kell figyelni arra a tényre, hogy a sorrendben hátrább szereplő szakmák úzói ezekben az években milyen egyenletesen iskolázták be inasait. Itt tűntek ki a lakatosok, az ácsok, a takácsok, a bádogosok, a rézművesek, a fazekasok és a nyergesek. A kevesebb tanoncot foglalkoztató mesterségek némelyike csak a tárgyalt 15 év második felében ismerte fel ezen oktatási forma helyességét, a magasabb műveltség elérésének szükségességét, így az övkészítők, a kesztyűsök, a könyvkötők és az óráskok. Feltűnő a kereskedők, az enyvfőzők, a csappantyúsok, az esztergályosok és a puskaművesek rajziskola iránti érdektelensége.

Pécsett tehát az inasok oktatása a hagyományos keretek között folyt, kiegészülve a rajz tanításával. A céhek sok esetben nem találták indokoltnak ezt az oktatási formát, illetőleg a tanoncszerződés megkötésekor nem követelték a jövőbeni inastól bizonyítványt. A Helytartótanács 1821-ben büntetés terhe mellett utasította azokat a céheket, amelyek inasainak a rajziskolai bizonyítvány megszerzése kötelező volt, hogy tanítványukat rendszeresen járassák iskolába. A költségek fedezésével is a céhtestületeket terhelték meg. A rendelet Pécsett a következő céhekre vonatkozott: kőműves, kőfaragó, asztalos, kerékgyártó, ács, lakatos, ércöntő, harangöntő, bádogos, rézműves, arany- és ezüstműves, paszomántkészítő, gombkészítő, takács, nyerges, szíjgyártó, szerszámműves és fazekas. Ez 18 testület, holott a városban ekkor a céhek száma ennek majdnem a kétszerese volt.

A kézműiparban 1828-ban úgynevezett restaurációs összeírást hajtottak végre. Pécsett 84 mesterséget regisztráltak. Eperjessy Géza e korszak pécsi kézműiparával foglalkozó tanulmányában elemezte az ezúton keletkezett forrásokat. Megállapítása szerint 1828-ban 835 iparral foglalkozó személyt találtak a városban. Ebből mester 357 fő, legény 295 fő, inas 183 fő.⁷ Érdekes összehasonlításként szolgál az 1864/1865-ös tanévben a Pécsi Ipartanodába kötelezően látogató tanoncok száma, hiszen az iskolagondnokok 352 főt jelentettek a városi tanácsnak.⁸ Meglepő ez a szám az előzőekkel szemben, mert ha a pécsi céhes kézműipar történetét korszakokra bontjuk, akkor az 1828-1848 közötti korszakot csúcsidőszaknak tekinthetjük. Viszont 1848-1872 között már számos bizonyíték és jel utal az egyértelmű válság korára.⁹ Ezek az adatok 1848-ra valamelyest megváltoztak. A 37 céhre és 87 mesterségre 624 mester, 809 legény és 306 inas jutott. Az összlétszám 1739 fő volt.¹⁰ Némileg ellentmondásossá válik a kép, ha hozzávesszük egy másik tanulmány eredményeit is. Az írás többek között elemezte Pécs város iparral foglalkozó lakosságának szerkezetét 1841/1842-ben. Felsorolta a pécsi céhszervezetben belül és kívül lévő mesterségeket, számuk a Liqueur gyár és az Ecetgyár adatait nem számítva 93. Közölte a mesterek és a segédek számát is. Utóbbin a legényeket és az inasokat értette. Ezek összlétszáma így 917 fő lett. Számuk 1848-ban 1115 főre emelkedett. A leírtak is bizonyítják, hogy az 1840-es években a városban megnőtt a céhen kívüliek, a kontárok száma, elsősorban a gyáripari törvény hatására.

Az 1840-es évekbe a gyermekek, ezen belül az inasok elemi ismeretekre való oktatása az addig dívott formák között számtalan akadályba ütközött. Ennek az országos je-

⁷ Eperjessy Géza: A pécsi kézműipar reformkori történetéhez. In: Baranyai Helytörténetírás, 1977. Szerk: Szita László, Pécs, 1977. 266.p.

⁸ BML Pécs város iratai (továbbiakban: Ir.) 1036/1869.

⁹ Erdődy Gyula: Válogatott levéltári források a pécsi céhek válságának időszakából, 1848-1872. In: Baranyai Helytörténetírás 1977. Szerk: Szita László, Pécs, 1977. 281-324.p.

¹⁰ lásd: 4.sz. jegyzet

¹¹ Szita László: A céhszervezet felbomlásának pécsi jelenségei. In: Művelődési Tájékoztató, 1966. június, 101.p.

lenségnek a megakadályozására hozott határozatot a Helytartótanács, amelynek tartalmát közölték Pécs Város Tanácsával is. A leirat szerint minden szülőnek kötelességévé tették, hogy gyermekeiket rendszeresen, az előírt követelményeknek megfelelően járassák iskolába, a köznevelés és oktatás színvonalának emelése érdekében.¹²

Az inasok oktatását Scitovszky János pécsi püspök, a későbbi esztergomi érsek külön is szorgalmazta, aki szerint az inasokból vallásos, jó erkölcsű, engedelmes és hasznos polgárokat kell nevelni. Indítványát a városi tanács elfogadta, azonban a céhek ellenállásába ütközött, nem küldték tanítványaikat az előírt oktatásra, sűrűn változtatták a felszabadítási időt, sőt egyes céhek állították, hogy jelöltjeiket felszabadíthatják a keresztény oktatásban való részvétel nélkül is. A püspök követelése értelmében az inasoknak minden vasárnap délután az illetékes plébánián keresztény oktatásban kell részesülniük és kérte a tanácsot ezen ifjak mielőbbi összeírására.¹³

Pécsett az Ipartanodát 1846 novemberében nyitották meg. Az intézkedés összhangban volt azzal, hogy a városi tanács határozatot hozott, amely szerint minden inas, aki a nemzeti iskolát tökéletesen el nem végezte, mindaddig köteles a *vasár- és ünnepnap-i iskolába* járni, míg jó bizonyítványt nem szerez. A bizonyítvány megszerzése nélkül a céhek senkit sem szabadíthattak fel. A tanácsülés intézkedett a tanítók fizetéséről is. A tanács a püspök kérésének is érvényt szerzett. Néhány hét leforgása alatt összeírták azokat a tanoncokat, akik nem megfelelően végezték el a nemzeti iskolát. A céhbiztosok, akiknek egyénenként több céh munkájáról kellett referálniuk, 114 inast számláltak össze a fent leírt követelményeknek megfelelően. Így egyértelmű az a tény, hogy a városban az inasok kétharmad része eleget tett a nemzeti iskola követelményeinek.

Az 1840-es években az inasok iskolai oktatása már három módon folyt. A rajziskola tovább működött. A Győr Kerületi Iskolák királyi főigazgatója elrendelte az intézménynek az úgynevezett próbarajzokból *célszerűbb* példányok beszerzését, ugyanis az iskolában az 1845-ben készülteket nem tartották alkalmasnak a tanulók kellő előmenetelének segítésére. Deáky Zsigmond főigazgató szerint *a rajziskolának feladata lévén az ipart és művészséget előmozdítani, és ez által a nemzet jobb létét eszközölni, leginkább a városok érdekében fekszik kebelökben létező illyes oskolákat ápolni és elősegíteni.*

A másik forma volt a vasárnap délutánonkénti keresztény oktatás. A városi tanács végzése szerint a céhek inasait csoportosan kötelesek templomba kísérni, ahol legalább két mesternek kellett a rendre ügyelnie.

A harmadik forma a kézműves inasok részére felállított Vasárnapi Tanoda lett. Itt az oktatás vasárnap délelőtt folyt, két tanár vezetésével. A tanodát, amely később eredményesen működött, 1846. november 1-jén állították fel. Az iskola első igazgatója Kunszt Tamás lett. Munkája azonban nem volt könnyű. A céhek, ahol csak lehetett elleneztek az inasok iskolai kötelezettségeivel járó feladatok elvégzését, annak ellenére, hogy azt helytartótanácsi rendelet is szabályozta, sőt az iskola által kiállított bizonyítvány nélkül a tanoncok fel sem szabadulhattak.¹⁴ Több céh ennek ellenére eszközölte felszabadításukat, így ezt látva, egyre több céh kezdte járni a *könnyebbik utat*.¹⁵

Az 1847. október 10-én beindult tanévnél már a kezdetekben zökkenők mutatkoztak. A Győr Kerületi Iskolák királyi főigazgatója a Helytartótanács rendeletére hivatkozva utasította Kunszt Tamást a folyó tanévben negyedik és ötödik osztály felállítására. Kunszt véleménye szerint az utasítás végrehajtása teljesen lehetetlen, mert az ötödik osztály tanterme nem készült el, sőt azoknak az ifjaknak, akiknek ezekben az évfolyamokban kelle-

¹² BML Ir: 2618/1842.

¹³ BML Ir: 5100/1846.

¹⁴ A Baranya Megyei Levéltár több tanulólevelet őriz

¹⁵ BML Ir: 4751/1847.

ne folytatniuk tanulmányaikat, már más "életpályára" tértek át. Pécs Város Tanácsa mindenáron keresztül akarta vinni az utasítás végrehajtását, ezért az ötödik osztály tanterméül a rajzmester lakását jelölte ki.¹⁶ Későbbi adatok azonban egyértelműen bizonyítják, hogy a Vasárnapi Ipartanoda két osztállyal indult, majd négyosztályossá fejlesztették, az öt osztály felállítására irányuló kísérletek azonban elbuktak.¹⁷

Az 1848/49-es szabadságharc idején rövid ideig a Vasárnapi Ipartanoda épületében Szemere Bertalan belügyminiszter utasítására a Pécsett állomásozó nemzetőrséget helyezték el.¹⁸

A kézműipar életében 1848 nagyobb horderejű kérdésekben is szerepet játszott. Felgyorsult a céhrendszer bomlása. A 19. század elején számos gyárszabadalom született, majd az 1840-ből ismert 17. törvénycikk is ezt a folyamatot siettetette. A forradalmi kormány a céheket megszüntetni nem tudta ugyan, de a június 9-én kiadott céhszabály-módosító rendelet 76. paragrafusa már lehetővé tette, hogy bárki, bárhol segédek nélkül is, szabadon dolgozhasson. Ezzel a tőkés fejlődés számos magyarországi akadályát kívánták megszüntetni. Ez az országban, így Pécsett is, hatalmas gátakat szakított át. A megyeszékhelyen a 19. század 30-as éveitől egymás után alakultak tőkés jellegű ipari üzemek, gépgyár, cukorgyár, kalapgyár, papírgyár, furnirgyár, stb. Több céhben 1848 után erősen megromlott a mesterek és a legények közötti viszony, már nemcsak a céhen kívüli szakemberek kontárkodtak, hanem a céheken belül a legények is. Kiemelhető az ács céhben a mesterek és a legények közötti ellentét. A legények nem voltak hajlandók mestereikkel dolgozni, kontárkodtak. Hasonlóképpen tettek a csizmadia legények is. Fő problémájuk a nyomasztó remeklési szabály volt. Közben több céh is erősen elszegényedett. Így a csizmadia, akik a törvényesen kiszabott városi adót sem tudták kifizetni.

Ezek a tények is nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a céhek továbbra is igyekeztek kivonni inasait a Vasárnapi Ipartanoda és a keresztény oktatás alól. A városi tanács a tanácsnokokon keresztül igyekezett hathatós intézkedéseket hozni ennek megváltoztatása érdekében. A céhszabályzat 4. paragrafusa ellenállás esetén mind az anyagi, mind az erkölcsi felelősséget a mesterekre hárította.¹⁹

A négyosztályos Vasárnapi Ipartanodában 1856-tól már 4 tanár működött és csatlakozott hozzájuk egy hitelemző is. A vasárnapi ipartanodákra 1857-ben kihirdetett szabályok szerint a tanoncoktól az oktatásért úgynevezett tanpénzt követelni nem volt szabad, az iskola elvégzését tanúsító bizonyítványt is ingyen kellett kiadni. A városi tanács azonban külön beíratási és külön bizonyítvány kiadási díjat rovat ki az inasokra.²⁰ Az Ipartanoda teljes tanári karának 1859-ben felmondtak. Közölték velük, hogy állásuk fenntartása érdekében elégedjenek meg a tanoncok által befizetett összeg reájuk eső részével.²¹

Az 1859. december 20-án kelt császári pátens alapján a céhek számára új alapszabályt készítettek. Ez részletesen foglalkozott a tanonckérdéssel, valamint szervezett oktatásukkal is.²²

A szigorított tanulási szabályok jegyében 1859-ben az ipartanodába 363 tanoncot írtak be.²³

¹⁶ BML Ir: 5266/1847.

¹⁷ BML Ir: 2557/1862.

¹⁸ BML Ir: 3173/1848.

¹⁹ BML Ir: 5409/1852.

²⁰ BML Ir: 1298/1862.

²¹ BML Ir: 2557/1862.

²² A pátens 22. és 23. §-a részletesen foglalkozik a tanoncok oktatásával

²³ lásd Várady Ferenc idézett művét

A pécsi Vasárnapi Ipartanoda igazgatói tisztét 1860-ban Szauder Antal vette át. Később, 1870-ben a pécsi főreáltanoda igazgatójává nevezték ki. Az oktatást, a nevelést nemcsak gyakorlatból ismerte jól, hiszen korábban Bécsben tanulmányozhatott tanítási módszereket.

Szauder nagy energiával vetette magát a munkába. Meggyőződése volt, hogy kiránthatja az iparoktatás kátyúba ragadt szekerét. Több alkalommal intézett javaslatokat a városi tanácshoz, amely láthatóan elismerte szakmai tudását. Az új igazgató először iskolája szabályzatát készítette el. Eszerint minden tanonc köteles volt magát bejelenteni a céhfőnöknél. A tanév megnyitása előtt a céhfőnök összeírta a testületben dolgozó összes tanoncot előre megadott szempontok alapján. Az inas a tanárnál iratkozott be az iskolába, tanpénzt fizetett, majd el kellett magát látnia a szükséges tankönyvekkel és tanszerekkel. Az oktatás vasárnap délelőttönként folyt, ahol a tanulóknak fegyelmезetten kellett viselkedniük, a tanítás után pedig rendben a templomba kellett vonulniuk. A céhek mestereket küldtek az oktatásra, akik a rendre ügyeltek. A tanoncokat karácsonykor és húsvétkor gyónásra kötelezték. Év végén bizonyítványt kaptak, amiért fizetni kellett. Ha igazolatlanul távol maradt az oktatásról, egy nappal meghosszabbították tanulmányait. Ha vasárnap mesterével falun dolgozott, az erről szóló igazolást a település bírája vagy papja állította ki. A tanulási időszak végén vizsgát tettek, amiért a tanárnak fizettek.²⁴ A tanoncok fizetési kötelezettségének következménye Szauder Antal szerint az lett, hogy a tanulók száma folyamatosan csökkent, így szerinte a *vasárnapi ipartanoda célja nem éretett el*.²⁵ A céhmesterek sem törődtek az iskolával, inasaikat nem szorították az iskola látogatására, maguk sem biztosították a szabályzatban előírt felügyeletet. Szauder a várostól olyan intézkedéseket kért, amelyek elősegítik a tanoncok iskolába járását. Indítványozta a beíratási pénz végleges eltörlését, a tanárok évi egy összegben való díjazását. Üdvösnek vélte, hogy a továbbiakban a városi tanács látná el a tanoncokat tankönyvvel, írópapírral és egyéb tanszerekkel. Szomorúan állapította meg, hogy a tanoncok közül 50-60 sem írni, sem olvasni nem tud. Külön gondként jelentkezett, hogy a borbélycéh mesterei tanoncaikat kizárólag vasár- és ünnepnapokon vették igénybe, így azok nem jelenhettek meg a tanításon. Ugyanígy jártak el a kőműves, az ács és a bádogos tanoncok, ők ugyanis elsősorban falun dolgoztak. Mestereik egyszerűen felmentették őket az iskolába járás alól, sőt odáig is elmentek, hogy fel is szabadították őket.

Az Ipartanodát kötelezően látogató inasokat 1862-ben összeírták. Ebből kitűnik, hogy a szűrszabóknak, a gombkötőknek, a takácsoknak, a magyar vargáknak, a halászoknak és az arany- és ezüstműveseknek, összesen 6 céhnek nem volt tanonca. Egy-egy tanonc volt a sarutásoknál, a nyergeseknél és a kapcsáknál, tehát 3 céhnél. Összesen 9 céh 2-5 tanoncot foglalkoztatott, így a bádogosok, a kalaposok, a szűcsök, a szappanosok, a borbélyok, a bognárok, a fésűsök, a tímárok, a kötélgyártók és a tarisznyaszövők. Öt céh 6-10 tanoncot vett fel, így az ácsok, a kovácsok, a szíjgyártók, a kádárok és a báb-
sütők. A felsoroltak a céhek 65,7 %-át jelentik, a többi mesterségükben egyesült céh volt, ők 10 főnél több inassal is dolgoztak. A 370 tanonc közül 137 pécsi születésű, 94 fő nem pécsi, de baranyai, 43 fő pedig nem baranyai származású volt. Emellett az iskola gondnokának jelentései az iskolába járó tanoncok számának folyamatos csökkenését jelzik. Az 1864/1865-ös tanévben a kezdő 114 elsőből a negyedik osztály végéig csak 36 fő jutott el, tehát az indulóknak alig több mint egynegyede. Feltűnő az 1867/1868-as tanév elsőseinek rendkívül alacsony száma is. A kézműipar céhes jellege végleges válságba került. A kőműves és a mészáros tanulók számának viszonylagos nagysága mellett egyetlen

²⁴ BML Ir: 6894/1861.

²⁵ BML Ir: 2557/1862.

mesterség tanoncjai sem érték el a 10 főt. Néhány szakma az utolsó három évtizedben teljesen eltűnt. Megjelent viszont néhány új is, például a cukrász és a pincér. A nagyipar nagy erővel szívta el a kézműipar mestereit és szakmai utánpótlását.

Az Ipartanoda anyagi természetű gondjai mellett más problémák is akadtak. Tanoncoknak csak azokat az ifjakat adták, akik az elemi oktatás során rendkívül gyenge tanulmányi előmenetelről tettek tanúbizonyságot. A vidéki gyerekek nagy része még olvasni sem tudott. Több tanonc engedély nélkül szabadult fel, lett legény, sokan szülőfalujukba távoztak, ahol viszont gyakorolták szakmájukat. Megnövekedett azoknak a száma is, akik egyszerűen megszöktek. A helyi tőkés ipar elszívta a kézműipar 40 évvel ezelőtti még meglévő szakmai utánpótlását. A céhes ipar nem tudta sem minőségi, sem mennyiségi szempontból kielégíteni a piac igényeit. Komoly szakmai tudással rendelkező mesterek dolgoztak a testületen kívül is. *...A városban a céhen kívül olyan és annyi szakmunkaerő halmozódott fel, amely a munkát a céhbelineknél gyorsabban és olcsóbban végezte el...*²⁶ A céhesipar, a céhenkívüli ipar és a nagyipar ellentéte kibékíthetetlené vált.

²⁶ lásd 11. sz. jegyzet

BORSY KÁROLY

A PÉCSI NYOMDÁSZAT MÚLTJÁRÓL

Közeledvén az ezredfordulóhoz, talán érdemes rátekinteni egy olyan iparágnak Pécsen is megélt mintegy kétszáz évére, amelynek alaptevékenysége napjainkban igen nagy mértékű változáson esik át. A nyomdászatról, a pécsi nyomdászat múltjáról van szó.

A nyomdászat fogalma három fő tevékenységet fog össze: nyomóforma készítés, nyomtatás és könyvkötészeti műveletek. Az első alpműveletben olyan nagy változásnak vagyunk tanúi, amely felszámolja a tipográfia szigorú elvein alapult szedéstechnikát és helyébe az általam "szövegrögzítő eljárás"-nak nevezett műveletet helyezi. Ez az eljárás a tipográfia elveinek megvalósítására, szabályainak betartására képtelen s így széleskörű elterjedése a nyomdászat klasszikus formakészítésének megszűnését jelenti.

Tipográfia – az arányok, a tér-képzés, a formák alakításának, az aranymetszés szabályainak és a tipometria alkalmazásának a művészete. Művészet? – Nos igen, mert legyen az egy könyv címdala, plakát, vagy egy meghívó nyomdai eszközökkel történő megvalósítása, mindenképpen művészi hatást eredményez.

Sajnos, a bármily okos szövegszedő eljárások, szerkezeti és gépi adottságuk folytán erre képtelenek. Nem ismerik a tipometriát, a pontrendszert, betűik mérete meghatározhatatlanok, csak kisebb vagy nagyobb meghatározást ismernek. Ezért ezek elterjedésével, egyeduralmával lezárul egy korszak s így alkalmasnak tűnik a pécsi nyomdászat múltjának áttekintése s mintegy megőrkítése az utókor számára.

A pécsi nyomdászat története a 18. sz. második felében kezdődött. Pécsnek 1751 óta püspöke, Klimó György jobbágy származását messze meghaladóan klasszikus műveltségű és humanista szemléletű volt. Jól tájékozott a város múltjáról és minden törekvése arra irányult, hogy reneszánsz műveltségű, egyetemmel bíró várossá emelje Pécsen. Az elemi oktatás megszervezése, papírmalom létesítése és a hazánkban elsőként nyilvánossá tett könyvtár alapítása mind a tervezett egyetem koncepcióját szolgálta. E tervbe jól illeszkedett, hogy 1772-ben **Engel János József** budai nyomdászsegéd Klimó püspök támogatását kérte egy Pécsen felállítandó nyomda létesítéséhez. Klimó szíves hangú támogatást írt Engel kérvényéhez, s Engel 1773. február 5-i keltezéssel, Mária Terézia aláírásával elnyerte a nyomdaalapítási engedélyt.¹

Engel nyomdája a mai Perczel Mór utca 25. számú ház helyén volt, amely már 1748 óta Vizer János, Engel apósa, majd 1786-tól Engel János József tulajdonában volt.²

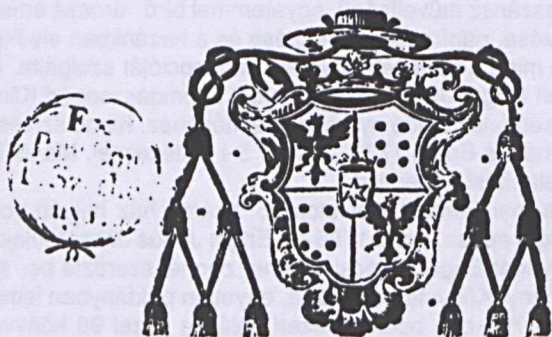
A nyomda betűanyagát Engel a bécsi Trattner cégnél szerezte be, s jól felszereltségét az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, egyetlen példányban ismert betűminta-könyve bizonyítja. Engel, 1795-ben bekövetkezett haláláig közel 90 könyvet nyomtatott, több mint 7000 oldal terjedelemben. Igen jelentős teljesítmény ez, főleg, ha tudjuk, hogy egy korabeli fasajtóval óránként 16-20 nyomatot lehetett készíteni, s egyszerre csak négy könyvoldal szedését lehetett benne elhelyezni.

Engel halála után a nyomdát Engel özvegye, Vizer Krisztina saját nevén, Jungman Károly segéd közreműködésével vitte tovább. 1813-tól veje, **Knezevich István** nevét találjuk a nyomda által készített nyomtatványokon. Knezevich nem volt nyomdász, a szakmá-

¹ Lásd: Borsy Károly: A pécsi nyomdászat kezdetei, Pécs, 1973. Faksimile a mellékletben, a szöveges részben közli a latin nyelvű oklevél magyar fordítását

² Madas József: Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Pécs, 1978. 575-576.p.

S P E C I M E N
 CHARACTERVM
 LATINORVM, HVNGARICORVM,
 ET
 BOSNIACO · CROATICORVM
 EXISTENTIVM
 IN
 NEO-ERECTA
 TYPOGRAPHIA
 A P V D
 JOANNEM JOSEPHVM ENGEL,
 CÆS. REG. PRIV. EPISC.
 TYPOGRAPHVM.

QVINQVE · ECCLESIIIS MDCCLXXIII.

VI. DOPPELTE GARMOND VERSALIA.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S
T U V W X Y Z Æ J., - ; ! ?

VII. DOPPELTE MITTEL CALLICI.

A B C D E F G H I K L M N
O P Q R S T U V W X Y Z
Æ J., = : ; ! ?

VIII. DOPPELTE GARMOND GALlici.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R
S T U V W X Y Z Æ J., = : ; ! ?

XI. DOPPELTE GARMOND ANGLICANI.

A B C D E F G H I K L M N O
P Q R S T U V W X Y Z Æ J., = : ; ! ?

hoz csak keveset értett, s Jungman dolgozott nála egy ideig, az ő utódját azonban sajnos nem tudjuk megnevezni. Knezevich 1840-ben halt meg, s így az első pécsi nyomda rövidesen elenyészett.

1828-ban a 89 éves korában elhunyt Király József püspök utódként Szepesy Ignác erdélyi püspök került Pécsre a püspöki székbe. Tettrekészség és dinamikus életvitel jellemezte a főpapot, aki 100 000 forintos alapítványával életrehívta a Jogakadémiát, ismertebb néven a Lyceumot. A főiskola mellé saját költségén megalapította a Lyceum Nyomdát, melynek épülete ma is áll a Lyceum és a Perczel utca sarkán. Ennek vezetésére a szodói származású **Nagy Benjamin** Bécsből jött ide Pécsre. A nyomdát jó felszereltsége képessé tette bármely tudományos munka elkészítésére. Betűanyagából nem hiányzott a görög, a héber és a cirill írás sem. 1856-ig a nyomda a Lyceum Alapítvány kezelésében működött, ezt követően hatvenként egymást váltó bérlok kezén volt a nyomda 1908. évi végleges megszűnéséig.

1848 lelkesült eseményeinek híre hamar eljutott Pécsre is és ennek nyomán a Lyceum Nyomdára jelentős feladatok hárultak. A megyei és a városi hatóságok számos plakátot nyomattak. A lelkesedés igazi visszhangját juttatta kifejezésre a Neuwirth Ernő által szerkesztett, s már április 5-én megindult – német nyelvű, de magyar érzelmű – *Press-freie Flugblätter*, amely május 12-től *Fünfkirchner Zeitung* néven jelent meg és május 31-től Pécsi Tárogató címen magyar nyelvű mellékletet is adott. A Lyceum Nyomdában azonban nem hivatalos kiadású lelkesült hangú írárok is készültek, ezekért Nagy Benjaminsnak 1849 augusztusában állásával kellett fizetnie.

Nevezetes nyomdát nyitott 1858-ban a későbbi Majláth, a mai Kossuth téren Hochrein József, akadémiai festő és litográfus, aki 1864-ben elkészítette Pécs város első litográf kőről nyomtatott térképét, majd még számos művészi kivitelű nyomtatványt készített, a nyomda fennállásáig, 1905-ig.

A Lyceum Nyomda bérloje volt 1860-ban ifj. Madarász Endre (fia Madarász Andrásnak, a Csetnek-Pécsi Vasgyár alapító tulajdonosának és fivére Madarász Viktornak, a híres festőművésznek), aki ekkor úgy találta, hogy ideje Pécssett újságot indítani. A szerkesztésre a fővárosból megnyerte Bánffay Simont és 1860. július 5-én megjelent négy oldalon a Pécsi Lapok első száma és ezután minden vasárnap és csütörtökön.

Madarász a lap megindítása nyomán arra törekedett, hogy saját nyomdát létesítsen, ám őt megelőzte a Kaposvárról áttelepülni szándékozó Bittermann Ede (aki azonban csak egy évig maradt Pécssett), így Madarász kérelmét a városi tanács elutasította. Madarász bérlete a Lyceum Nyomdában két év múlva lejárt s ezért a Pécsi Lapok 1862. május 29-i számában bejelentette, hogy ... *egyébíránt e lapok csak felfüggesztvék, de nem megszüntetvék*.

1857 óta a Lyceum Nyomdában dolgozott az Erdélyből, Zajzonból Pécsre települt **Taizs Mihály**. A próbálkozásokat látva, ő is beadta kérelmét, ám őt is elutasították, mire gondolt egyet és Mohácsra kért engedélyt, az ottaniak biztatására. Kis családjával átkocsizott Mohácsra és ő lett a város első nyomdásza. Ám csak egy évig, mert ekkor nyomdája áthelyezését kérte Pécsre és a mai Kossuth tér északi oldalán egykor volt Bazár-soron nyitotta meg nyomdáját.

1867 januárjában végre Madarász Endre is megkapta nyomdanyitási engedélyét, melyet saját házában³ valósított meg. Jól felszerelt üzemében 1867. március 31-én feléledt a Pécsi Lapok, ismét Bánffay Simon szerkesztésében, a lap 1871. december 31-i megszűnéséig.

1869. május 9-e a pécsi nyomdászok múltjának jelentős dátuma, ugyanis ezen a napon jöttek össze a nyomdászok a Madarász-féle nyomdában és megalakították a városban az első szakegyületet, a Pécsi Nyomdászegyletet.

³ Ma Rákóczi út 15. Néprajzi Múzeum. Falán a Nyomdászegylet emléktáblája

A korabeli igénynek megfelelően 1870. május 1-jén hetenként kétszer, szerdán és szombaton megjelenő német nyelvű lap indult Fünfkirchner Zeitung néven, amely az 1906. március 29-ig kedvelt lapja volt a város németajkú lakosainak.

1870. áprilisában **Schön Jakab** bajai nyomdász és könyvkötő kért engedélyt a városi tanácstól, hogy iparát Pécsen folytathassa. A Fünfkirchner Zeitung július 31-i száma már a nyomda nyitásáról adott hírt, melyben könyvkötészetet és könyvkereskedést is hirdetett a Fő utca 12-ben, egyben nyomtatványraktárát is ajánlotta. Ám Schön Jakab nagy szorgalma és ügyeskedése ellenére az évtized végére ez a nyomda is megszűnt.

A Nyomdászegylet emléktáblája
a Rákóczi út 15. sz. épület falán

Pécs város iparosodása a 19. sz. első felében indult, ám a nagyarányú fellendülés a század második felében következett be. 1869-ben a város lakossága 23 800 volt, amely a századfordulóra 43 982-re emelkedett. A lélekszám rohamos növekedése magával hozta a szellemi termékek iránti nagyobb igényt is, aminek kielégítése a nyomdaiparra is hárult.

Ifj. Madarász Endre rövid betegség után 1872 márciusában elhunyt. Nyomdáját özvegye nevében faktorok vezették, de várható volt, hogy előbb-utóbb eladják azt. Amikor 1883-ban híre ment, hogy eladó a nyomda, Taizs Mihály minden vagyonkáját pénzzé tette, s 1884. márciusában 8000 forintért megvásárolta a Madarász-féle nyomdát. Hazahívta József nevezetű fiát, aki a fővárosban nyomdásztanulóként szabadult, s a nyomda élére állította. Maga pedig tovább dolgoztatott kis műhelyében 1889-ben bekövetkezett haláláig.

A nagy ütemben fejlődő város vonzerővel hatott, 1886-ban Szegedről jött át Pécsre a kitűnő üzleti érzékkel megáldott Engel Lajos, aki betársulva/benőösülve az itt működő Traub Béni-féle cégbe, azt tovább fejlesztve nyomdát létesített a Boltív közben. Itt készült Pécs első napilapja, a Pécsi Napló, akkor Várady Ferenc szerkesztésében 1892. december 1-jén.

1896. október 1-jén újabb nagy esemény történt a pécsi nyomdászat életében: különböző pénzügyi és személyi tranzakciók nyomán megalakult a **Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt.**, mely a város első nyomdavállalata volt.

Ugyanebben az évben telepedett le és nyitott nyomdát a Lugosról Pécsre átszarmazó Wessely Antal, öccsével, Károllyal együtt és társukkal, Horváth Ferencsel, amely mint **Wessely és Horváth Nyomda**, pontos és szép munkáival hamarosan kedvelt lett a városban.

Pécsen a századfordulón egyébként öt nyomda működött. A **Lyceum Nyomda** volt a legrégebbi, ugyancsak régi volt **Hochrein József litográfiája**, **Taizs József nyomdája**, aki atyja halála után üzemét a Széchenyi tér és Mária utca sarkára helyezte át, a Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt. – népszerű nevén **Részvénynyomda** – ekkor még a Boltív közben, a Király utca közepe táján dolgozott a **Wessely és Horváth** kis üzeme.

A Részvénynyomda számára mindinkább elviselhetetlenné vált a zsúfoltság, anyagilag is kellően gyarapodott, így elhatározták, hogy Pécsen elsőként saját nyomdaépületet

emelnek. 1906. június 2-án jelent meg a Pécsi Naplóban fél oldalon az építésre vonatkozó versenytárgyalási felhívás, június 15-i határidővel. A terveket Pilch Andor készítette, a kivitelezést Károlyi Emil teljesítette. A lap október 30-i száma közölte, hogy a szerkesztőség november 1-jétől "saját otthonába" költözik, a Munkácsy Mihály utca 10-be, január 3-án pedig keretes hirdetés adta hírül, hogy a nyomda már az új helyén van! (Minden bizonnyal elgondolkodtató, hogy a kor építéstechnikai adottságaival miképp lehetett alig hat hónap alatt felépíteni az épületet, amely külső renoválás nélkül 92 évesen ma is áll a Munkácsy és a Bercsényi utca sarkán).

Az 1907. május 15-én megnyílt nagyszabású Pécsi Országos Kiállítás számos rendezvényének egyikén, a Katolikus Nagygyűlésen felszólalt Zichy Gyula gróf (aki alig két éve volt Pécs püspöke) és sürgette a katolikus sajtó megjelenését. A beszédet tett követően vette meg és **Püspöki Nyomda** néven üzemeltette. Megfelelő előkészítés után 1911. március 12-én megalakította a Pécsi Katolikus Hírlapkiadó és Nyomda Rt-t és az új cégnek Zichy átadta a nyomdát. Itt jelent meg 1911. március 25-én a *Dunántúl* c. napilap első száma, amelyet már két Linotype soröntő szedőgépen szedtek. A vállalat pedig egy év múlva felvette az egyszerűbb **Dunántúl Nyomda** nevet.

A lassanként kialakuló "versenyben" a Révésznyomda is lépett egyet: Monotype, egyes betűket öntő szedőgépeket vásároltak és a Pécsi Napló 1911. december 24-i 96 (!) oldalas karácsonyi számában ujjongva közölték, hogy e lapot már teljes egészében szedőgépen szedték. Alig nyolc hónappal később pedig a lapelőállítás gyorsabbá tétele érdekében ún. körforgó, rotációs nyomógépet szereztek be és az 1912. augusztus 1-jei Pécsi Naplót már ezen a gépen nyomtatták. A Dunántúl Nyomdába csak tíz év múlva, 1922-ben került modern rotációs gép.

A század első évtizedeiben a két nagy nyomdaüzemen kívül számos kisebb nyomda jött létre, ill. szűnt meg. Hochrein József litográfiája a tulajdonos, majd fia halála után 1905-ben szűnt meg. A Wessely és Horváth Nyomda, Horváth Ferenc halála, majd Wessely Antal Budapestre költözése nyomán beolvadt a Dunántúl Nyomdába, az igazgató Wessely Károly lett. Ekkoriban létesült kisebb nyomdák, a teljesség igénye nélkül: Klein Ferenc: **Minerva Nyomda** (egyidejűleg Siklóson is volt telephelye), Engel Izidor: **Függetlenség Nyomda**, Madarász Béla, aki a **Lyceum Nyomda** utolsó bérlője volt, Tóth Antal: **Egyenlőség Nyomdája**, **Molnár és Rein Nyomdája**, (később a társ kiválásával Rein József Nyomdája) ezekben a tulajdonos és csak néhány fős segédszemélyzet dolgozott.

Az első világháború a pécsi nyomdákat nemigen érintette, inkább csak a dolgozók közül vonultak be néhányan, hősi halott pécsi nyomdászról nem tudunk. A belgrádi fegyverszüneti megállapodás következményeként Pécs városa és Baranya területének jelentős része 1918. november 13-tól 1921. augusztus 22-ig szerb megszállás alá került. Ez idő alatt készült a Dunántúl Nyomdában a *Baranjski Glasnik* (Baranyai Hirnök) című szerb nyelvű hetilap. Ebben a meglehetősen zűrzavaros időszakban több nyomdász exponálta magát a Baranyai-Bajai Szerb-Magyar Köztársaság eseményeiben, ők a szerbekkel együtt, családotul elhagyták a várost és Újvidék környékén telepedtek le, de évekkel később legtöbbször visszatért.

Az első világháborút követő évek Pécs városában jelentős változásokat hoztak. Köztük a legjelentősebb volt a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem letelepítése 1923-ban. Ez a város szellemi és gazdasági életére egyaránt kihatott, s megmutatkozott abban is, hogy számos nyomda létesült a húszas-harmincas években, így 1939-ben egyidejűleg 16 nyomda működött a városban. Természetesen ezek között voltak igen szerény kis üzemek is, de például a **Haladás Nyomda**, a **Kultúra Nyomda** és a **Rákóczi Nyomda** jelentősebb kapacitással rendelkezett, szedőgéppel és gyorssajtó gépekkel is dicsekedhetett.

A Dunántúl Nyomdának is már nagyon szűk volt az egykori Lyceum Nyomda épülete s 1938 novemberében, megfelelő átalakítások után a Perczel utca 2. számú házba költözött.

A második világháború két áldozatot követelt a pécsi nyomdászok közül Lakatos József és Szászhalmi András személyében, mindketten a Dunántúl Nyomda szedői voltak.

A szovjet csapatok bevonulása után megalakult Magyar Kommunista Párt célul tűzte ki a sajtó mielőbbi birtokba vételét, s ennek érdekében lefoglalták a Dunántúl Nyomdát. A gépek működtetéséhez áramra, a szedőgépeknek gázra volt szükségük. Mivel gáz egyáltalán nem volt, az *Új Dunántúl* című lapot kéziszedéssel állították elő. Az első szám 1944. december 17-én jelent meg, mindössze négy oldalon. A gépi szedés problémája csak 1945. január 21-én, a gázszolgáltatás beindulásával rendeződött. A lap ekkoriban rendszeresen csak délután jelent meg, mivel a kijárási tilalom miatt nem lehetett éjszakai műszakot tartani.

A szovjet hadtestnek saját tábori nyomdája volt, amely lapot is készített, így a pécsi nyomdától inkább csak papírt vettek igénybe, a kisebb nyomdákkal nemigen törődtek.

Az MKP frissen megalakított vállalata, a **Szabadság Nyomda** kft. adta ki az *Új Dunántúlt*, mely 1945. június 4-én a Perczel utcai épületből átköltözött a Részvénytársaság Nyomdába s azt birtokba vette. A Szociáldemokrata Párt viszont szabályos szerződéssel bérbevette a nyomdát a Dunántúl igazgatóságától és ott **Barátság Lapkiadó és Nyomda Szövetkezet**et létesített, melynek kiadásában 1945. július 22-én jelent meg a *Dunántúli Népszava*.

Nem sokáig váratott magára Pécs harmadik lapja, melyet a Kisgazdapárt indított először hetilapként 1945. augusztus 19-én *Független Nép* címmel. Ez 1946. április 30-tól napilapként jelent meg 1947. április 30-ig, amikor megszűnt, majd május 1-től *Független Néplap* címmel jelent meg naponként, 1949. július 31-i végleges megszűnéséig.

A Dunántúli Népszava 1948. április 24-i számában búcsúzott olvasóitól azzal, hogy egyesül az *Új Dunántúllal*, amely viszont április 25-én már *Dunántúli Napló* címmel jelent meg. Ekkor a Barátság Szövetkezet is felszámolt, a Szabadság Nyomda kft. is megszűnt és ezután Pécsi Szikra Nyomda Nemzeti Vállalat, majd **Pécsi Szikra Nyomda** néven üzemelt tovább.

A magyarországi nyomdaüzemek államosítása - a dolgozói létszámtól függetlenül - 1949. december 29-én történt. Az államosított pécsi üzemek közül a legrégebbi a Taizs Nyomda volt, mely 1867-ben létesült.

Az országban ekkor tájegységenként Nyomdaipari Egyesüléseket alakítottak, melyek egyenként felülvizsgálták az üzemeket és döntöttek fennmaradásukról vagy kijelölt bázisüzembe történő beolvasztásukról, egyes esetekben teljes likvidálásukról. A Pécsen államosított nyomdák közül néhány tovább üzemelt, így a Taizs: **Mecsek Nyomda** néven, továbbá a **Kultúra Nyomda** és a **Haladás Nyomda**.

A tanácsok megalakulása nyomán a Pécsi Szikra Nyomda a megyéhez került, s 1952. április 1-jétől neve **Baranya Megyei Szikra Nyomda** lett. Két év múlva Pécs megyei jogú város lett s mint ilyen átvette a nyomdát, amely 1954. november 29-től ismét a Pécsi Szikra Nyomda nevet viselte.

A magyar nyomdaipar általános rekonstrukciója keretében került sor a hetvenes években a Pécsi Szikra nyomdára is. A tervezett új nyomda alapkövét 1973. december 28-án helyezték el az akkori Pólya utcában, s a felépült impozáns új modern nyomda-épületet az első pécsi nyomdászról, az Engel János Józsefről elnevezett utcában avatták fel 1976. november 2-án.

Azóta huszonkét esztendő telt el s az akkoriban hatszáznál több dolgozót foglalkoztató, országosan elismert színvonalú vállalat egykori épületében napjainkban a Déli Nyomda kft. rotációs dűbörög csupán, a pécsi tipográfus művészet múltja felett...

SZIRTES GÁBOR

AIDINGER JÁNOS

Pécs modern közigazgatásának megalapozója

A múlt század utolsó harmada Pécsen, az 1870 óta törvényhatósági jogú városban, a társadalmi modernizációt elősegítő önkormányzati közigazgatás kialakulásának időszakában. A település élén a fele részben választott, fele részben a legtöbb adót fizetők, a virilitás által alkotott közgyűlés állt, amely döntéseivel meghatározta az alapvető várospolitikai, valamint a legfontosabb személyi és gazdasági kérdéseket. A korábban kinevezéssel funkcióba került polgármestereket a törvényhatósági bizottság választotta hatéves időtartamra, akik jelentős szerepet játszottak a modern városi önkormányzat szimbólumai között és akiknek megbecsülését a személyük mellé kirendelt városi szolga, a tiszti fogat és a magas fizetés jelezte. Pályájukat, magatartásukat, megnyilatkozásait folyamatos közfigyelem kísérte. A közgyűlési termekben az ellenzék harcos interpellációinak tűzében edződtek vérbeli politikusokká. Arcképüket pedig - a megbecsülés jeleként, régi szokás szerint - a város festményen is megörökítette.

A modern városi önkormányzat(ok) létrejötte időszakának meghatározó és markáns egyénisége volt Pécsen **Aidinger János (1846-1906)**, akinek neve elválaszthatatlanul összefonódott a dunántúli metropolis szellemi és anyagi gyarapodásával, jelentős beruházásaival, távlatos elhatározások és döntések megszületésével a múlt század utolsó évtizedeiben.

Annyira puritán ember volt, hogy soha nem ült még fotografus gépe elé, s így őt csak írásban mutathatjuk be - írta róla az 1896-os *Milleniumi Újság* pécsi különszámában Haksch Lajos, a neves publicista. Az említett kiadványban valóban nem találkozhatunk Aidinger fotójával, ám az utókor azért a pécsi Janus Pannoni Múzeumban található festmény (első kép), valamint a Várady Ferenc szerkesztette *Baranya múltja és jelenje* című monográfiában közzétett fényképe (második kép) alapján vizuálisan is felidézheti alakját: a festményen a polgármesteri ünnepélyben megörökített, középen elválasztott hajú, negyven év körüli szakállas, középkorú férfit, a fotón pedig a polgármesteri teendőkhöz már megedződött, talán éppen a választási küzdelmekhez erőt gyűjtő, tapasztalt politikusét, aki polgármester elődei kérésére tisztségviselésével szemben évtizedeket töltött el a város élén. A festmény nyugalmas és kiegyensúlyozottságot, a fénykép erőt és magabiztosságot sugároz.

Kereskedő családból származó, kései házasságból született gyermek volt, aki nagyon fiatalon, mindössze öt évesen - szinte csak adósságokat örököelve apjától - maradt árvaságra. Innen, szinte a semmiből emelkedett fel az évek során és jutott el a város legmagasabb közjogi méltóságáig. Ebben családi tradíciókat is "követett", hiszen unokaöccse volt annak az Aidinger Pálnak, aki előbb 1848/49-ben volt a város polgármestere, majd a forradalomban játszott szerepéért hadbíróvá lépett elő, később kegyelmet kapott, 1850-től kényszerartózkodási helyet jelöltek ki számára és megfigyelés alatt tartották, ám népszerűsége - 1861-ben, közvetlenül a halála előtt - rövid időre ismét a polgármesteri székbe emelte. Aidinger János előtt tehát ott állt a népképviselői országgyűlés képviselőségéig is eljutott nagybácsi példája.

Hogy Pécsen végzett elemi, középiskolai és jogakadémiai tanulmányai során eszébe jutott-e a meglehetősen eredeti sorsú nagybácsi, nem tudjuk. Az azonban tény, hogy a jogakadémia végeztével 1868-ban azonnal a város szolgálatába állt, mint aljegyző. 1869-ben főjegyzővé választották, majd 1875-ben, mindössze huszonkilenc évesen, szo-

ros versenyben (52-44 szavazataránnyal) utasította maga mögé riválisát, Zavaros Péter első tanácsnokot és lett a város polgármestere. 1878-ban szavazással, majd újabb három alkalommal, 1884-ben, 1890-ben és 1896-ban közfelkiáltással erősítették meg tisztségében. 1896 második feléig, az októberi képviselőválasztásokig töltötte be tisztségét, amikor is az Erreth Jánossal vívott versengéséből került ki győztesen és lett a város országgyűlési képviselője. A korabeli krónikás emelkedett hangú értékelése szerint *erős kézzel, sok józan ésszel, a szülőváros iránt való teljes szeretettel elvezette a várost a kezdetleges évek ezer baján át a boldogulás, a haladás tiszta útjára.*

Ism. 19. sz. festő: Aidinger János fiataalkori portréja
A Városháza Múzeum állandó kiállításán

Harminc éven át volt a város tisztségviselője, huszonegy éven át polgármestere. Csoda-e hát, hogy a neves újságíró, Lenkei Lajos, a *Fünfkirchner Zeitung*, majd a *Pécsi Napló* felelős szerkesztője azt állapíthatta meg róla, hogy minden tekintetben hatalmas egyéniség, felbecsülhetetlen jóbarát és kellemetlen ellenfél volt, amiről sokan meggyőződhetek, mivel ellenségeiben nem szenvedett hiányt. Az ő polgármestersége alatt Pécs szá-

bad királyi város jelentős fejlődésen ment keresztül. Ekkor vált a korabeli mércével mérten jelentős vidéki várossá, miután lélekszáma - Fényes Elek, a kiváló statisztikus közlése szerint - 1865-ben még csak 18 110 fő volt, míg – a Várady Ferenc féle monográfia alapján – 1890-ben már 34 067 fő, ami a századvégre megközelítette a negyvenezer főt. Dinamikusan nőtt tehát a város lélekszáma, hasonlóképpen változott a lakosság nemzetiségi összetétele is. Hiszen míg a múlt század hatvanas éveiben a város lakosságának alig több mint a fele, mintegy 53 %-a volt magyar, közel harmada német, jelentős számban, 16-17%-ban pedig horvát, vagy bosnyák, addig a századvégre Pécs már magyar többségű várossá változott. Ekkorra az itt élők háromnegyede volt már magyar, azaz nem kis számban elmagyarosodott horvát, bosnyák, szerb, stb. Ezért írhatta Lenkei Lajos Aidingeréről, hogy *ő vezette át a várost a német szóról a magyarra. Igazi magyar típusnak nevezi őt, aki ha kellett ravasz, ha kellett egyenes, de mindenkor jóindulatú volt, és saját képére teremtette a képviselőtestületet, külön gárdát szervezve az érette tűzbemenő lekötöztetett barátokból, akiknek nagy volt a köre. Ezek után, – folytatja Lenkei – mint áttörhetetlen phalanx vették körül és visszavertek minden támadást, mely őt a közgyűlési teremben érte.*

Aidinger tehát kellő politikai felkészültséggel és bölcsességgel rendelkezett ahhoz, hogy törekvéseit eredményesen képviselhesse, és pozícióját - az időnkénti, ám a nyolcvanas években már egyre gyengülő - ellenzéki támadásokkal szemben ilyen hosszú időn át megőrizhesse. A bírálatok mögött részben politikai, részben gazdasági motívumok húzódtak meg. Aidinger ugyanis rendíthetetlen szabadelvű volt, azaz a választási csatározások során nem rejtette véka alá a Szabadelvű Párt iránti szimpátiáját és ennek megfelelően a párt képviselőit – köztük Antal Gyula dr. pécsi születésű fővárosi egyetemi tanárt – több alkalommal is megkülönböztetett módon támogatta. Amikor a kilencvenes évek közepén ő maga is csatasorba állt a képviselői mandátum megszerzéséért, ugyancsak vehemens ellenzéki támadások célpontjává vált. A kritikák másik motívuma a polgármester kultúra- és színházbarátsága lehetett, pontosabban az a tény, hogy ennek érdekében időnként törvénytelen eszközök igénybe vételétől sem riadt vissza. Ő maga ugyan nem volt színházbarátságos ember, nem is volt közismert megkülönböztetett kultúra-barátságáról, mégis az önálló magyar színház megteremtésének ügyét fontosnak ítélte és sokat tett is érte. A visszaemlékezők szerint ennek érdekében az eszközökben sem válogatott: a bor- és sör-, valamint a húsdok jövedelmét olyan eredményesen sikerült bérbe adnia, hogy a város ebből – beleértve a helypénz jövedelmeket is – olyan tisztességes bevételekhez jutott, hogy azokat (titokban!) a színházépítési alapra lehetett félretenni, nehogy a fináncok erről tudomást szerezve a pénzt más célokra fordíttassák. Aidinger akciójában kiváló szövetségesre lelt a városi pénzügyigazgatóban, Dragonescu Dömében, aki szemet hunyt afelett, hogy a regálék bérbeadásából származó tiszta jövedelem bizonyos hányadát a polgármester színházépítési célokra tartalékolja.

Aidinger titkára csak akkor derült fény, amikor a közgyűlés 1886 októberében – a Pécsi Rendőrkapitánysági Hivatal vizsgálata alapján, amely az Oertzen féle kőszínház épületét életveszélyesnek minősítette – ezen színház bezárása és egy új kőszínház felépítése mellett döntött. Az előkészítés és a megvalósítás, a tervektől az ünnepélyes megnyitásig, Aidinger személyes közreműködésével történt közel egy évtizeden keresztül. 1889 januárjában, az új Színügyi Bizottság megalakulásakor – Kardos Kálmán főispán elnökké, Jeszenszky Ferenc alispán alelnökké választása mellett – őt bízták meg a másik alelnöki tisztség betöltésével. 1890 februárjában tagja lett az építési telek megvizsgálására létrehozott bizottságnak is, majd részt vett az új épület tervezésének és kivitelezésének felügyeletében. Még Wekerle Sándor miniszterelnöknél is eljárta Thália leendő pécsi temploma érdekében, tájékoztatva a kormányfőt az építkezés helyzetéről. 1894 decemberében ő állapodott meg Somogyi Károllyal, a pályázaton kívül nyertes színigazgatóval a nyitás időpontjáról, majd december 29-én aláírták a színház átadására-átvételére vonatkozó szerződést. 1895. au-

gusztus 31-én ő jelenthette be a Színügyi Bizottság ülésén, hogy az építkezés tervek szerinti előrehaladtával, az októberi ünnepélyes átadásnak semmi akadálya sincsen.

Közben, mint oly sokszor munkája során, kockáztatott is: a közgyűlés tudta és jóváhagyása nélkül tárgyalásokat folytatott a katonai kincstárral a Domonkos rendi telken működő katonai kórház kitelepítéséről, hogy az új színház a város centrumában juthasson méltó telekhez. S mit tehetett a meglepett és ezidőtájt már amúgy sem vitáktól hangos törvényhatósági bizottság? A jó ügy érdekében engedelmesen megadta magát és elfogadta Aidinger ultimátumszerű előterjesztését a megállapodásról. Lehet, hogy a történet a legendák körébe tartozik, ám a mű maradandónak bizonyult: *A színház olyan*, – írta a korabeli sajtó – *mely szépség tekintetében kiállja a versenyt bármely vidéki színházzal, sőt alig lehet hozzá foghatót találni.*

Aidinger marandót alkotott a város-üzemeltetés területén is: a nyomóvezetékes vízellátó rendszer megteremtése Pécsen szintén elválaszthatatlan az ő nevétől. Ennek azonban hosszú, kényszerítő előzményei voltak. A korszerű vízvezeték megvalósítására ugyanis már az 1870-es években megtették az első lépéseket. 1876-ban Zsilla főmérnök már arról tájékoztathatta a Városi Tanácsot, hogy az alapelvek és az általános költségvetés elkészültek és ott vannak a vízvezetéki bizottság asztalán. Két év múlva pedig – az ország talán legtekintélyesebb geológusa, dr. Böckh János kutatási eredményei alapján – elkészült *a Mecsek hegységben lévő vízkivitelezéssel* kapcsolatos szakvélemény. A Városi Tanács által jóváhagyott koncepció szerint a vízbeszerzést a Tettye főforrásra kell alapozni, ellátási területnek pedig a belvárost és a tőle ÉK-re eső részt tekinteni.

A város korszerű vízellátására irányuló munkálatokat Aidinger polgármestersége alatt felgyorsították. Igaz, mindez elválaszthatatlan volt a szennyezésekből származó gyakori fertőzésektől, járványoktól. 1891 elejéig Pécsen 862-en betegedtek meg tifuszból, közülük 53-an meg is haltak. A megbetegedések szinte kizárólag ott fordultak elő, ahol vezetékes vizet fogyasztottak. Mint azt a Dr. Leöwy Lipót által végzett vizsgálatok kiderítették, a fő ok, a legfőbb előidéző a meglehetősen elavult, török korabeli téglacsövekben csörgedező víz volt. A szigeti külvárosi laktanyában ugyanis a vezetékekben folyó víz fekáliával érintkezett és megfertőződött. A belügyi kormányzat elrendelte, hogy a város haladéktalanul építsen fel egy olyan vízművet, amely kizárja hasonló tragikus esetek előfordulását. Évtizedes elképzelések és akut kényszerűségek találkoztak tehát egymással és eredményezték a gyors megoldást.

Aidinger vezetésével pályázatot írtak ki a Tettye forrásra alapozott vízmű és hálózata megvalósítására. A négy pályázó, Knuth Károly budapesti, báró Schwarc bécsi vállalkozó és a két tervet benyújtó Zellerin Mátyás mérnök közül az utóbbi elképzeléseit fogadták el a város vezetői. Zellerin fővárosi vállalkozó 1892-re már készen is állt a nagy művel. Pécs város új büszkeségét – a hadgyakorlatra éppen ide utazó és a forrás mellett lévő Pintér villában lakó – I. Ferenc József császár és király személyesen avatta fel a Tettyén 1892. szeptember 13-án.

Több más jelentős alkotás is összefonódik Aidinger nevével. Így a városi árvaház létrehozása, a pécs-szentlőrinci vasútvonal megépítése, a város tulajdonában lévő kőszénbányák értékesítése, a város iskolaügye érdekében tett erőfeszítések, aminek eredményeként jelentős iskolaépítési program valósult meg a század utolsó évtizedeiben Pécsen. Megszállott helytörténész is volt, kiválóan ismerte a város történetét. Mária Terézia nagyjelentőségű döntésének, a város szabad királyi rangra emelésének 100. évfordulóján alapos és terjedelmes történeti áttekintést és értékelést adott beszédében. Ebben elemezte a döntés előzményeit, rámutatva, hogy milyen nagy lendületet adott a felszabadulás ügyének II. József császár 1770. május 3-án Pécsen tett látogatása, a nemesség támogató csatlakozása, valamint a város polgárságának, köztük is mindenekelőtt Vitz Antalnak, Blázsovits Endrének, Stöhr Jánosnak és Layerer Pálnak a fáradhatatlansága és ügybizgalma.

Aidinger nem csak a magyar nyelvű színjátszás és a közház épületének megszületését segítette elő, nem csak helytörténeti búvárkodásokra adta a fejét, hanem a város zenei életéért is sokat tett évtizedeken át. A Pécsi Dalárda 1883. december 22-i közgyűlésén egyhangúlag választották meg a vezetőség elnökévé, mint aki *ezideig lépten-nyomon nemcsak erős szimpátiáját mutatta ki a Pécsi Dalárda iránt, de ennek melegéből folyó tettekkel is munkálkodott az egyesületért. E téren szerzett érdemeit jutalmazta az egyesület, mikor őt a nagy, a felejthetetlen Bánffay /Simon/ után annak örökébe léptette.* Ezt követően Aidinger húsz éven át közvetlen részese és elősegítője volt a sikert-sikerre halmozó együttes életének, hiszen 1904-ig minden tisztújítás során újraválasztották funkciójában, húsz éven át látva el ezt a rangos társadalmi tisztséget.

A Pécsi Dalárda huszonöt éves jubileumán, 1886 augusztusában az ország közel félszáz dalosegyesületének demonstratív pécsi találkozóján a Széchenyi téren fölállított emelvényről ő köszöntötte a résztvevőket: *Rég vágytunk már ölelni önöket; hisz a lelki rokonság tartós szálai már rég összefűzték sziveinket! –* mondta emelkedett hangon. *Igaz barátság és rokonszenv egy szövetségben egyesít bennünket és e frigyét nem az önzés hozta létre; eszményi az, melyet a szív legnemesebb érzelmei mindig szilárdabban, szorosabban kötnek össze. A dal művelésére egyesültünk, s ki mérné arannyal a dal becsét?*

Aidinger zord külseje és mogorva modora érző és érdekes egyéniséget takart. Olyat, amely Várady Ferencet még karcolat írására is inspirálta. A ma is olvasmányos és szórakoztató írásban a szerző a szabad idejében kártyázó Aidinger egyik vidám tévedését tárja az olvasók elé (A jószívű kártyás). Évente egyszer valamennyi dalárdista az ő vendége volt a házában, ő viszont állandó és soha nem hiányzó vendége a dalárda vidám farsangi estélyeinek, melyeken elmaradhatatlan műsorszámként hangzott el az őt kifaragó kuplé, amit a polgármester *elnöki fizetésének* tartott. Egyik érdekes szokását is feljegyezték a krónikások. Eszerint reggelente, hivatalába menet gyakran állt meg a Széchenyi téren és beszélgetett el híveivel, barátaival. Amiben itt megállapodásra jutottak, – mondja régmúlt idők krónikása – az általában meg is valósult. Am Aidinger, aki a közigazgatás embereként élte le szinte az egész életét, csaknem ennek vált az áldozatává. 1896 júliusának egyik csendes, nyári reggelén éppen a szokásos beszélgetését folytatta a városháza délnyugati sarkán bizalmi embereivel, amikor hatalmas detonáció reszkettette meg a levegőt, zavart és rémületet keltve nem csak a Fő téren, hanem – a futótűzként elterjedt hír hatására – az egész városban. Mint később a vizsgálat során kiderült, a városház épületének sarokhelyiségében, pontosan ott, ahol Aidingerék szokásos reggeli diskurzusukat folytatták, felrobbant és levegőbe repült Kőszl János fűszeres üzlete, melynek tulajdonosa szorgosan gyűjtögette és rakosgatta dobozokba az engedély nélkül tárolt puskaport, egyéb gyúlékony- és robbanóanyagokat. A gondatlanság olyan erejű robbanáshoz vezetett, hogy a helyszínen három, később újabb öt ember halt meg és több mint harmincan megsebesültek. Utóbbiak közt volt a több napos kórházi ápolásra és orvosi kezelésre szoruló polgármester is, aki közel állt ahhoz, hogy a közszolgálat mártírjává váljon.

És milyen a sajtó? Szenczácóhajhász módon arról tudósított, hogy Aidinger csak erős szervezetének és edzettségének köszönhetette a felépülést. A balesetben egyébként a tulajdonos is megsérült, olyannyira, hogy *eltorzult arca nevetésre többé nem használhatóvá* vált. Pécs viszont egycsapásra világhírnévre tett szert, Palermóból, Kijevből, Stockholmból, Párizsból és ki tudja még honnan érkeztek táviratok, képeket kérve az eseményről és a városról. Sőt, a nyolcvanezer példányban megjelenő osztrák lap, az *Illustriertes Wiener Extrablatt* megelőzve a máig be nem teljesült jövőt, háromszázezer lakosú metropolisként mutatta be Pécsét!

A millenniumi ünnepségek idején is ő állt a város élén. Ekkor fogalmazta meg javaslatát, melynek megvalósulását ugyan már nem élhette meg, ám amelynek produktuma

ma is meghatározó karakterjegye Pécs arculatának. Az 1896. május 11-én tartott díszközgyűlésen az ő javaslata alapján döntöttek *nagy lelkesedéssel és egyhangúlag* a városa-tyák arról, hogy új tanácsházára van szükség. Azon idők elmúltak, *midőn a haza, a köz-jó fellendítésére, felvirágzására szolgáló teendők az Isten szabad ege alatt megbízott egyének magántartózkodási helyén végeztek* – szól a mai fül számára meglehetősen dagályos indítvány. *Ma már hivatalok vannak teremtvé azon rendeltetéssel és hivatással* – folytatta Aidinger – *hogy törekvéseiket, működéseiket a haza felvirágoztatására fordítsák. Eleink is hasonlóképpen gondolkodtak, midőn ezen célra szolgáló épületet – a városi ta-nácsházat – felépítették. A tapasztalás azt mutatja, hogy az épületben meglévő helyiségek a kívánt célnak már meg nem felelnek. Az indítványom tehát - tekintetes közgyűlés! – oda-*

Ismeretlen fotós: Aidinger János a kilencvenes években

terjed, hogy méltóztatnék a mai hazánk ezredéves fennállására összehívott díszközgyűlés határozatilag kimondani, miként... a célnak ma már meg nem felelő városi törvényhatósági épületet az általam itt bemutatott tervben foglalt ideák szerint, – az 1000 éves ünnepély alkalmából – okvetlenül felépíttetni kívánja és elrendeli, s ekként az utókornak maradandó emléket és példát ad...

Miután a javaslatot a díszközgyűlés *közlelkedéssel* elfogadta, a klasszicista városháza sorsa megpecsételődött, bár még több mint egy évtizeden át, az 1907-ben történt átépítéséig otthona maradt a törvényhatóságnak.

Aidinger az 1896-os képviselőválasztások egyik főhőse volt Pécsen. Az Erreth János ügyvéddel, az ügyvédi kamara elnökével vívott csatája semmiben sem maradt el a korabeli szikrázó küzdelmektől. Kettejük harcának tükröződése a sajtóban igazi csemege a mai olvasók számára is. Erreth János, aki az előző ciklusban már képviselőként működött, hiszen Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter mandátumáról történt lemondása után őt választották meg a pécsiek, most függetlenként próbált szerencsét. Aidinger, a közismerten elkötelezett szabadelvű, természetesen most is ezt a pártot képviselte.

Amikor szeptemberben mérséklődött az országban a millenniumi láz, megkezdődtek az erős pengeváltások az ország 413 választókerületében a mintegy ezer jelölt között. Megindult a küzdelem Pécsen is. A választási hadjárat meglehetősen eredeti és vehemens módszereivel és stílusával a pécsi kortesek és párthívek sem maradtak adósak! Különböző gúnyversektől hemzsegték a korabeli lapok, melyek természetesen az ellenfél jelöltjének alkalmatlanságáról szóltak. A helyi sajtó emellett a választási kampány mindkét oldalon tapasztalható visszásságairól is tudósított. A *Pécsi Figyelő* 1896. október 18-án például a következőket tette közhírré: *Az éjjel a Ferenciek utcája és a Klimó utca torkolatánál, a Stirling és a Rézbányai-féle házak közt a vastag kötélre feszített nagy Erreth-lobogót egy tizenöt főből álló berúgott Aidinger-párti kortestrupp egy magával hozott, póznára alkalmazott ún. hernyózó ollóval levágta és sáros lábakkal megta-
posta a földön... Ime - vonja le a következtetést az ellenzéki lap - ilyen eszközökkel dolgozik az a párt, amely a veszét érzi.* Néhány nap elteltével a Pécsi Napló viszont azon kesergett, hogy míg eddig csak az Erreth-párt kortesei és hívei ordítottak éjjel a város utcáin, most már az Aidinger-hívők is ezt teszik. Ideje, hogy a főispán átírjon a rendőrségnek, és kérje a rendcsinálást...

Az elsőpró szabadelvű győzelmet hozó, Aidingert a képviselői székbe emelő választások hőfokára jellemző, hogy a vesztesek több helyütt nem tudták emelt fővel elviselni a vereséget. Így történt ez Pécsen is, ahol az Erreth-pártiak "kemény magja" tört-zúzott, amikor meghallotta a vereség hírért. A Flórián téren pedig mintegy 2000 fő gyűlt össze, közáport zúdított a rendőrségre, majd meg is ütközött vele. Valóságos csata alakult ki a kardlapozó rendőrök és a feldühödött tömeg között, amelynek végül is két század honvédgyalogos vetett véget.

Aidinger képviselői ciklusa alatt viszonylag keveset villantott fel közigazgatási tapasztalataiból, aktivitást mindenekelőtt az országgyűlés bizottságaiban fejtett ki. Az 1901-ig tartó ötéves ciklusban alig szólalt fel, illetve azzal került a krónikáiró tollára, hogy egy alkalommal a saját testével védte meg a parlamentben Bánffy Dezső miniszterelnököt az őt inzultálni akaró ellenzékiektől. A következő választásokon nem indult, a mandátumot ekkor Erreth János nyerte el, a korábbi vesztes. Aidinger ettől kezdve szinte teljesen visszavonult a közélettől és nagykozári magányából csak a helyi közgyűlésekre mozdult ki, ahová egy ideig még elkísérte korábbi tekintélye, hiszen megnyilatkozásai még mindig figyelmet keltettek, sőt időnként döntő súllyal estek latba, ám már megjelentek az első, majd egyre szaporodó repedések is ezen a politikusi imázson. Az 1905 januári képviselőválasztásokon a szabadelvűek ismét az ő nevét tűzték zászlajukra, de ekkor országosan és helyben is csúfos vereséget szenvedtek. Aidinger Wlassich Gyula dr. nyugalmazott kultuszminiszterrel szemben maradt alul. Ez természetesen tovább tépdeste tekintélyét és csökkentette népszerűségét, aminek következtében – ahogyan ez lenni szokott a politikában – híveinek nagy része is elhagyta korábban dícsőített vezetőjét. Ami soha nem fordult vele elő korábban, a közgyűlésben már valóságos ellentáborral találta magát szemben.

Hatalmába kerítette a betegség is. Érelmeszesedése volt, légzési nehézségek gyötörték, 1905-1906-ban néhányszor ájulási rohama volt. 1906. június 24-én gyomorvérzést kapott, ami néhány napos szenvedés után, hatvan éves korában bekövetkezett halálához vezetett.

A neve Pécssett program volt - olvasható a Pécsi Napló 1906. július 7-i nekrológ-jában. Erős közigazgatási érzék, komolyság és vasakarat jellemezték. Mindig érvényt is tudott szerezni akarátának. Sokan meg is vádolták ezért, erőszakosságot vetettek a szemére, pedig mindez csak erős egyéniségének volt a következménye. Mert egyéniség volt, határozott egyéniség, – olvasható a továbbiakban – aki mindig a maga lábán járt, nyíltan beszélt, nyíltan cselekedett és semmi melléktéketet (szempontot) nem ismert abban, hogy megmondja azt... Olyan időben ült a polgármesteri székben, amidőn a városi közigazgatás még csak fejlődni kezdett... Főlemelte Pécs város közigazgatását a modern város színvonalára...

Jelentős szerepe volt abban, hogy 1867 után Pécssett rendezett, működőképes, a modern életviszonyok alakulását, a város fejlődését elősegítő-biztosító közigazgatás alakult ki. Olyan, amely egyidejűleg eredményesen birkózott meg a bürokrácia törvényszerű növekedésével (a hivatali szervezet bővülésével, az ügyek számának gyors gyarapodásával, a közigazgatási iratok felduzzadásával) és járult hozzá a város gyarapodásához, gazdagodásához, erősödéséhez, vagyonának folyamatos növekedéséhez. Többek között ahhoz, hogy a múlt század utolsó két és a századelő első évtizedében együttesen több mint tizenhárom millió korona - ebből több mint öt millió korona saját erőforrású - beruházás megvalósítására kerülhetett sor, megalapozva jelentős építkezéseket, a város máig élő és részben megőrzött európai rangú arculatát.

Teste méltán nyugszik díszsírhelyen a pécsi központi temetőben. Síremlékén **Donáth Gyula: Nőalak** című szobra található.

B. HORVÁTH CSILLA

ZELESNY KÁROLY

Egy pécsi fényképész-karrier a múlt században

A régi pécsi polgárok bőrbé, bársonyba, vagy selyembe kötött díszes, mára egyre inkább féltett és megbecsült családi fényképalbumait lapozgatva biztosan találunk olyan felvételeket, melyek Zelesny Károly pécsi fényírdájában, illetve 1884 után már Zelesny Károly cs. és kir. udvari fényképész műtermében készültek. Ez nagyon is érthető, hiszen Zelesny 42 évig volt a város egyik legkedveltebb fényképésmestere. Ha gyermekeinek a működését is hozzászámítjuk, akkor több mint 70 évig lehetett a Zelesny-műteremben fényképeket készíttetni.

A 19. század hatvanas éveitől kezdve városunkban mindig dolgozott egy-két hivatásos fényképész. Egyre inkább igényelték a város gazdagodó polgárai, iparosai, kereskedői, hogy megörökíttessék magukat és családjukat. Az előző évszázadokban a festők feladata volt a "családi galériák" elkészítése. Ezt azonban csak a gazdagok engedhették meg maguknak. A 19. század közepétől fokozatosan az olcsóbb és gyorsabb technikával, a fényképezőgéppel történő megörökítés került előtérbe. A festmények nagy része is fényképek alapján készült ekkor. A fotózás technikai tökéletesedésével és egyszerűsödésével a személyek mellett a város jellemző régi és új épületei, a különböző társas- és családi rendezvények dokumentálása is a fotósok feladatává vált.

1872 végén egy 24 éves fiatalember érkezett Pécsre azzal a céllal, hogy fényképész műtermet nyisson és talán véglegesen megtelepedjék a városban. A szakmát kiválóan ismerte és a dinamikus fejlődő polgárosodó városban nagy volt a kereslet a jó minőségű fotográfia iránt.

Zelesny Károly 1848-ban született Besztercén (ma Bistrița), Erdélyben. Feltehetően iparos családból származott, ő maga asztalosnak tanult. Érdeklődését azonban felkeltette az akkor igencsak újdonságnak számító fényképezés. Szinte biztosra vehető, hogy a Besztercén az időtájt rajztanárként és fényképészként dolgozó Koller Károlynál ismerte meg a fotózás alapjait. Hamarosan azonban elhagyta szülővárosát, először Pesten, rövid ideig Párizsban, majd Szegeden tökéletesítette fényképészeti ismereteit. 1872 végén érkezett Pécsre, ahol rövidesen megnősült, feleségül vette a város első női fényképészét, Patz Alojziát, akinek édesapja, Patz Károly is tartott fenn fotóműtermet rövid ideig. 1873-ban született első gyermekük, ezt követte még kilenc, akik közül hatan érték meg a felnőtt kort. Kettő közülük szintén fényképész lett.

Zelesny először feleségének műtermében dolgozott, aki ettől kezdve néhány évig csak mint retusőr tevékenykedett, majd a gyerekek felcseperedése után, a kilencvenes évektől kezdődően ismét dolgozott a laboratóriumban. Zelesny 1875-ben már új műtermét hirdette a Fünfkirchner Zeitungban: *Van szerencsém értesíteni a tisztelt közönséget, hogy a Király u. 8. sz. alatti Hattyú-házban található fényképészeti műtermem a legújabb, legjobb és legnagyobb berendezéssel szereltem fel. A nyár és őszi folyamán Budapesten és Bécsben tett utazásaim alkalmával és a legnagyobb műtermekkel létesített kapcsolataim révén a legjobb tapasztalatokat gyűjtöttem össze és ezeket itteni műtermemben értékesítem. Elsajátítottam a legújabb "Van der Weyde"-féle nagyobb képeknél használható módszert és az ezzel való próbálkozásaimat a Főtéren, a Városházzal szemközt kirakatomban szíves megtekintésre kiállítottam. Elvállalom rajzok, vázlatok, térképek, daguerrotypiák és régi fényképek mindenféle reprodukcióját, ugyanezek felnagyítását tet-*

*Zelesny Károly:
Pécsi polgáresszony gyermekeivel.
1875 körül*

*Zelesny Károly:
Esküvői pár
1890 körül*

szés szerinti formában, amelyeknél a legteljesebb hasonlóságért kezeskedem. Az eddig nekem ajándékozott bizalomra gondolva, a továbbiakban is igyekszem tiszta, szép és jó munkával a legszigorúbb elvárásokat is kielégíteni. A tisztelt közönség becses jóakarátába ismételten ajánlva magam a továbbiakra is számos megrendelést kérek. Karl Zelesny

Már ebből a korai hirdetéséből is kiderül, hogy korának szinte minden technikai újdonságát ismerte és képes is volt azokat műtermében alkalmazni. A 19. század hatvanas éveitől kezdve az iparosok megmérettetése, s országosan ismertté válásuk egyik leghatásosabb formája a különböző városokban megrendezett ún. országos kiállításokon való részvétel volt. 1876 nyarán Szegeden rendezték a soros Országos Ipari-, Termény- és Állat Kiállítást. Zelesny 29 portréval és zsánerképpel szerepelt ezen. A kiállítás anyagát Pécssett is bemutatta a műterme előtt elhelyezett kirakatban. A helyi újság azt írta, hogy Szegeden a kritika szerint: ... *csak elismerést érdemelnek a bemutatott képek*. A hivatalos elismerés sem maradt el. A kiállítás végén Zelesny munkáit a **Haladás és Versenyképesség** ezüst érdemérmével tüntették ki. A kezdeti sikerek újabb feladatok elvégzésére ösztönözték. 1877-ben részt vett az osztrák ipari egylet által Bécsben megrendezett kiállítás. Munkásságát kiállítási **ezüstéremmel** ismerték el.

A következő évben eddigi működésének legnagyobb megmérettetésére készült. Az 1878-as párizsi világkiállításra 7 tablónyi fényképet, arcképet és műteremben beállított életképet küldött. Sajnos ez a próbálkozása semmiféle elismerést nem kapott. A sikerte-

lenség azonban nem keserítette el. 1883-ban ismét ellátogatott Párizsba, ahol szorgosan tanulmányozta a fényképezés új irányzatait. Párizsban csak 1900-ban sikerült eredményt elérnie, amikor **Grand Prix** oklevelet kapott.

1879-ben a székesfehérvári kiállításra 22 különböző nagyságú és kivitelű fényképet küldött és **ezüstérmet** nyert. Az nyolcvanas években, eddigi munkájának eredményeként sok extra megrendelést kapott, műtermét korszerűsítette, új helyre költözött, s munkássága elismeréseként újabb kitüntetésekkel halmozták el. 1881-ben a város főutcájában működtetett műtermét a főtéren, a Zsolnay-család által újonnan épített kétemeletes ún. BAZÁR épület padlásterében kialakított üvegtetejű műterembe költöztette át. Nemcsak a munkahelye volt itt, hanem egy emelettel lejjebb lakást is bérelt.

Érzékenyen reagált a fényképezés minden technikai újítására. Az 1880-as években lett divatos a színezett fotográfia. Ha meg akarta tartani megrendelőit, akkor neki is el kellett sajátítania ennek a technikáját. 1883-tól készített színezett felvételeket. 1883-ban és 1884-ben az őszi hadgyakorlaton József főherceg is jelen volt két kisleányával. Zelesny hívta meg az esemény dokumentálására. József és László főherceget is lencsevégre kapta, amint elsütötték az ágyút. A *Pécs* című újság így ismerte az eseményt: *A kép elkészítésével derék polgártársunk Zelesny Károly bízott meg. ...szombaton a teljesen kész kép ízléses kiállításban nekik bemutatott. József főherceg a képből 40 darabot rendelt 20 kisebbet és 20 nagyobbat. ...a képet szemügyre véve, arról csak a legnagyobb dicsérettel szólhatunk, s örvendve vesszünk tudomást azon nagy haladásról, melyet Zelesny úr mestersége fejlesztésében, mely már a művészet magas fokán áll, folytonos tanulmányozó útjai és műszereinek tökéletesítése következtében felmutat.*

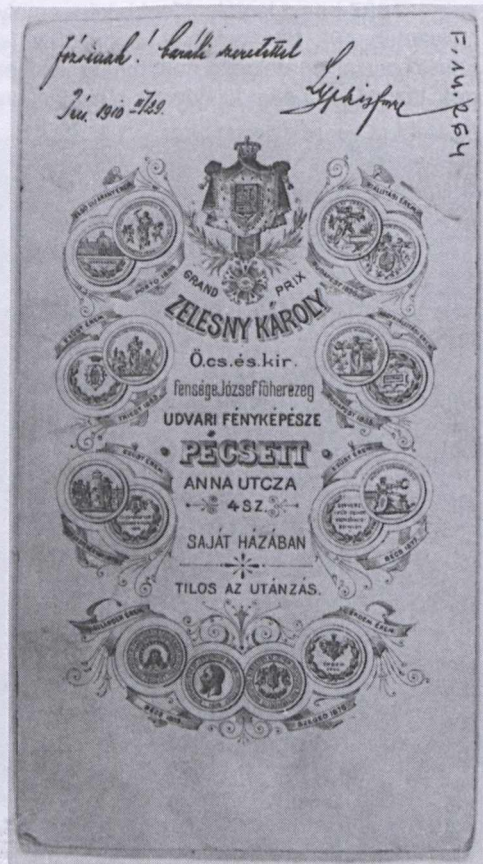
Alig több mint két héttel a fénykép elkészülte után Zelesny megkapta a cs. és kir. udvari fényképész címet. A kitüntetésnek országos visszhangja is volt. A *Vasárnapi Újság* ezt írta róla: *... Zelesny Károly pécsi fényképész ízléses kiállítású, tiszta és hű képben örökítette meg a jelenetet, s már másnap, midőn ő fenségeik elutazandók a vonathoz hajtotak, teljesen kész képet átnyújtotta nekik. A pécsi születésű, Münchenben élő Wéber Xavér Ferenc akadémikus festő a felvétel alapján egy-egy festményt készített. Az elkészült képeket a polgármester irodájában helyezték el.¹*

A műterem azonban leginkább a mindennapi megrendelőkől élt. A fényképész ennek a munkának a fejlesztéséről sem feledkezhetett meg. Ezért legújabb szolgáltatásait karácsony közeledtével így hirdette: *Karácsonyi és újévi ajándékok. Egy sikerült fénykép bizonyára illő és czélszerű ajándék. Legújabb tapasztalataim következtében még borús időben is képes vagyok u.n. percz-felvételeket eszközölni. Tiszta, jó és szép munkáért, elegáns kiállításért mindenféle alakban és gyors elkészítésért kezeskedem. Zelesny Károly udvari fényképész. Ebben az időben kétségtelenül a város legelőkelőbb, legjobban felszerelt műterme volt az övé. A színvonal emelése érdekében műtermét mindig a város leg-elegánsabb épületében rendezte be. Amikor 1885-ben a Széchenyi téren elkészült az ún. Löwy-palota, azonnal kibérelte a háromemeletes ház legfelső emeletén lévő tetőtéri műtermet. Új műtermem az újabb kor minden követelményeinek megfelel, s a legfényesebb világítással rendelkezik. A közönség kényelmére pedig nyitva áll egy elegáns butorozott férfi és női váróterem, továbbá megrendelések és tudakozódásra a félemeleten egy iroda, mely a műteremmel telephon és felhúzó-készülékkel áll összeköttetésben, mi a terhes lépcsómászást feleslegessé teszi...* hirdette a *Pécs* című újságban. 1886-ban elkészítette a város látképét, melynek nagyítását meg lehetett vásárolni. *Városunk jó hírnévnek örvendő fényképésze Zelesny Károly a napokban készítette el Pécs szab. kir. város látképét. A csinos kivitelű fotográfia 50 cm széles és 20 cm magas. Ára 3 Ft. Így a helyi sajtóközle-*

¹ A két kis főhercegről készült mindkét festmény a Janus Pannonius Múzeum tulajdonában van

*Zelesny Károly:
Haksch Lajosné, a Pécsi Dalárda által
rendezett műkedvelő előadás jelmezében,
1887 körül*

Zelesny Károly fotóinak hátoldala

mény. Ugyanebben az évben ismét jelentős szakmai sikert aratott. A portugáliai Portóban rendezett nemzetközi fényképészeti kiállításon **első díjat** nyert. A hetvenes és nyolcvanas évek második felében Zelesny a megye kisebb városaiban, így Harkányban és Mohácson is tartott alkalmi fotózásokat. 1877 és 1882 között a nyári szezonban az egyre népszerűbb baranyai fürdőhelyen, Harkányban, a fürdő parkjában felállított alkalmi műtermében készítette felvételeit. A fényképész ilyenkor csak a felvételeket készítette a helyszínen, majd a pécsi műtermében kidolgozott képeket egy-két hét múlva személyesen osztotta ki a megrendelőknek. Ez jelentős mennyiségű kép volt, mert egy felvételtől egy tucatnál kevesebb képet nem lehetett nála rendelni.

1887 februárjában a minden új iránt érdeklődő és minden újdonságot lehetőleg gyorsan elsajátítani akaró és tudó Zelesny Károly Ausztriában, Csehországban és Németországban ismerkedett szakmája újdonságaival, illetve saját munkáit mutatta meg Vogl berlini fényképésznek.

1887-ben a legjelentősebb kép, amelyet készített, a Zsolnay majolikagyár teljes személyzetét, 466 főt ábrázolta. Legfelül a festők és a szobrászok, a következő sorban a festő osztályon dolgozó nők, majd következtek a gépmunkások, a napszámosok, végül a gyár tűzoltósága és a tulajdonos a családjával. *Újonnan beszerezett nagy gépével eszközöl-*

Zelesny Károly: Benczenleitner József pécsi iparos fiaival, 1891

te a fölvételt egy magasabb pontról, ami két másodperc alatt ment végbe. Karácsonyra az éppen Kairóban tanulmányúton lévő Zsolnay Miklósnak is küldött egy példányt a felvételtől.

Az egyre jelentősebb iparral és kereskedelemmel büszkélkedő Pécs 1888-ban ipari kiállítást rendezett. Ezen azonban ma már kideríthetetlen okok miatt Zelesny Károly nem vett részt. Kalmár Péter budapesti és Patz Hermin, Zelesny sógornője, egyúttal tanítványa mutatkozott be ezen a kiállításon. Zelesny Európa sok városában kapott már elismerést, kedves városától azonban nem. Bizonyos mértékig kárpótolta magát azzal, hogy a főtéren a gimnázium kerítésének falán lévő nagy kirakatban mutatta be legújabb és legszebb néprajzi felvételeit.

1889-ben a Bécsben rendezett fényképészeti kiállításon kiváló teljesítményéért a **Voigtländer alapítvány** érdemével tüntették ki. 1890 elejére megnyitotta második műtermét a Király utcában. A *Pécsi Figyelő* többek között ezeket írta róla: *Az újonnan berendezett műterem olyan mint egy kis tündér kastély pazar eleganciával, megnyerő kedvességgel berendezve. A fő pedig a kényelem. Nem kell a közönségnek ezentúl a Loewy-palota tetejére fölfáradni, hanem itt lesz kéznél, ugy szólván, mindenkinek útjába esik az új műterem.*

A kiállításokon és vásárokon való részvétel és az elért szép eredményei egy másik területen is meghozták az ismertséget és a szakmai sikereket. A Vasárnapi Újság, amely

a legnívósabb képeket közölte ekkor Magyarországról, igényt tartott a pécsi Zelesny képeire. 1886-1896 között számos képe jelent meg itt. Pécs belvárosának különböző részei, a székesegyház, a rajta lévő 12 apostolszobor és a megye népviseletét bemutató felvételek is szerepeltek az újságban. 1894-ben pedig a német császár baranyai látogatása alkalmával készült Zelesny képeket közölte a *Vasárnapi Újság*. A Bécsben rendszeresen megrendezett nemzetközi fényképkiállítás szervezői felkérték, hogy vegyen részt 1891 áprilisában megnyíló bemutatójukon. Zelesny természetesen örömmel tett eleget a felkérésnek. ...*hat nagy*

Az országos dalos ünnepély tiszteletére épített ideiglenes pavilon a Majláth téren, 1886.

fényképet küldött föl. Kettő ezek közül kiválóan szép és érdekes. Az a kettő, mely a már-már készen álló székesegyház belsejét ábrázolja. Az egyik a templom főhajóját öleli magába egész hosszúságában, a másik a szélességében veszi fel a templomot a két oldalhajóval.

1892-ben Albrecht főherceg a baranyai Főherceglakra hívta meg a tábornoki megbeszélés résztvevőinek megörökítésére. Az eseményről beszámolt a *Pécs* is: *A magas társaság a főherceglaki kastély előtt sorakozott 3 sorban, középpütt Albrecht főherceg a tábornokokkal, előttük és mögöttük a segédtsztek. Összesen 51-en voltak a csoportban. Zelesny 12 fölvételt eszközölt, kisebb és nagyobb alakban. A fölvételek mind kitűnően sikerültek.* 1892-ben Ferenc József személyesen vett részt a pécsi vízmű avatásán. A császár bevonulását a Széchenyi terre, megjelenését a vízműnél szintén megörökítette. A képeket a Király utcai kirakatában nagy tömegek csodálták.

A kilencvenes évek elejétől kezdve egyre több fotós jelent meg a városban. Az előző évtizedekben a csak hosszabb-rövidebb ideig itt dolgozó néhány fényképész nem jelentett különösebb konkurenciát Zelesnynek. 1892-től Hamedli Gyula tevékenységére azonban már nagyon is oda kellett figyelnie. A nála 12 évvel fiatalabb, technikailag jól képzett, Párizst is megjárt Hamedlit ettől kezdve mindig élénken figyelte, de annak viszonylag korai, 1904-ben bekövetkezett halála miatt azonban inkább csak ösztönzően hatott rá a versenytárs jelenléte.

1893 szeptemberében az új pécsi Nemzeti Színház építkezése miatt sürgősen új műtermet kellett építenie. Az Anna utcában lévő saját házának az emeletén építette ki most már végleges fényképészeti műtermét. Mivel ez már nem a fő utcán volt, hanem a belváros egy csendesebb utcájában, ezért a megnyitás után a helyi sajtóban több hónapon keresztül rendszeresen hirdette műtermét. 1895-ben a készülő *Baranya múltja és jelenje* c. monográfia számára készített felvételeket. Kb. 250 képen örökítette meg a megye legjellegzetesebb népviseleteit, részben a helyszínen, részben pedig műtermében. A könyv 76 felvételét közli. 1896-ban, mint mindenki szerte az országban, ő is készült az ezredévi kiállításra. A tájképek közül a Várady Ferenc szerkesztette Baranya múltja és jelenje c. monográfiához készült fényképeket küldte be. Arcképeket is, Zsolnay Vilmos gyáros, Kardos Kálmán főispán, Thoma ezredorvos, valamint Zelesny Sarolta finom kidolgozású és nagy hűségű portréit, míg csoportképei közül az Albrecht főherceget a vezérkar élén, s Vilmos császárt a mohácsi lányokkal. Összesen 26 db. 50x60 cm-es fotója került kiállításra és **ezüstérmet** nyert.

Az új században már csak az eddig elért hírnév alapján megszerzett megrendelőinek megtartására futotta erejéből. Újabb, fiatalabb és mozgékonyabb fényképészek telepedtek meg Pécsen. Egészsége is megrendült, egyre többet betegeskedett. A családból felesége ismét dolgozott a műteremben, főleg a retusálásban segített sokat. Leánya, Emília, aki nála tanulta ki a mesterséget, szintén egyre többet segített a képek kidolgozásában. Ottó fia, aki az évtized végén Nyugat-Európában tanulta ki a mesterséget, arra készült, hogy átvegye apjától a műterem vezetését. A régi tekintélyes pécsi tükék, ha jelentős családi eseményt akartak megörökíteni, vagy csak egy szép képet szerettek volna, még mindig a Zelesny műtermet keresték fel.

Régebben készült néprajzi felvételeit, városképeit, néhány új felvétellel kiegészítve az 1899, 1900, 1902-ben megjelent *Látogatók albuma* című idegenforgalmi kiadványban közölték. A kötetekben 55-60 felvétele jelent meg. 1902-ben vezette be műtermébe a villanyvilágítást, így felvételeket este is készíthetett. 1905-ben a Forster Gyula szerkesztésében megjelent *Magyarország műemlékei* c. könyvben a pécsi székesegyházat bemutató felvételeket Zelesny készítette. 1906-ban a Király utcában és a vasútállomás előtt felállítandó kirakatához kért engedélyt a város tanácsától. Valószínűleg ez már előkészület volt az 1907-ben, a városban rendezendő Országos Kiállítás és Vásár várható nagyobb forgalmára. 1908-ban a száz évvel ezelőtt Pécsen elhunyt francia katonák emlékére Zsolnay Miklós szervezésében emlékoszlopot állítottak fel a Mecseken. Az avatásra a *Vasárnapi Újság* fotósa jött le Pécsre, de mire az avatás és a tűzijáték következett, addigra elfogyott az üvegnegatívja. Így Zelesny képeit használta fel a sajtó: *A mi művész fotográfusunk, Zelesny Károly, aki 24 főlvételt készített a részére az emlékművel szemben felállított emelvényen, ahol nem csak fényképeznie, de még tornáznia is kellett, hogy este már agyoncsigázva ágyba dőlt. Főlvételei, melyekből ma már Párisba is küldöttünk az illusztrált lapok részére, kitűnően sikerültek.*

Ettől kezdve egyre többet betegeskedett s különösen a fizikai megerőltetést igénylő felvételeket nem tudta már elvégezni. Emília lánya mind sűrűbben helyettesítette, de inkább csak a műteremben. 1911-12-től fia, Ottó is nála dolgozott. Sajnos nem tudjuk, hogy ebben az időben valójában kinek a felvételét rejtje a Zelesny Károly szignó. A műterem ugyanis egészen 1951-ig Zelesny Károly néven működött.

1913. december 22-én hunyt el érelmeszesedésben. A méltatásokban az újságok Pécs városának s mondhatnánk az egész vármegyében előnyösen ismert és kedvelt fényképészének ... *Pécs városának egyik legtekintélyesebb iparosának ... és városunk egyik érdemes polgára és művész emberének neveztek, aki a letelepedésével, primitív fényképészeti mesterséget művészi színvonalra emelte. Művészi ambíciója, szorgalma becsületes törekvése nem ismert határt és a közönség mindjárt ezelőtt 40 évvel Szegedről jövet, miután Pécsen letelepedett, fölkarolta.*

HÁRS ÉVA

ZSOLNAY VILMOS EMLÉKE

A Pécsi Polgári Kaszinó serlegünnepélyei

Ez év április 19-én nemes hagyományt elevenített fel a Zsolnay Porcelángyár Rt. és Pécs Város Önkormányzata. Megünnepelte - a város polgárainak emlékezetébe idézve - Zsolnay Vilmos születésének 170-ik évfordulóját. A gyár, a Zsolnay család, a Város-
szépitők és Városvédők Egyesülete, valamint Zsolnay Vilmos sok más tisztelője e napon a Zsolnay Mauzoleumnál koszorúzással, főhajtással emlékezett arra a férfiúra, aki oly sok kitüntető figyelmet és dicsőséget szerzett nem csupán önmagának és gyárának, hanem városának is. A városnak, amely ezt elismerve, 90 éve szobrot emelt kiváló polgárának, akinek alakját a pécsi polgár mintaképének, szobrát a munka szimbólumának tekintették. Napjainkban emlékezünk meg a Zsolnay gyár alapításának 145-ik évfordulójáról is: a Zsolnay nevet viselő iskola ünnepséggel, a Múzeum különös tárgyak bemutatásával, a pécsi polgárok Zsolnay Klub alapításával, a város üzemei, vállalkozói, lakói, művészei a *tüke*, azaz a pécsi polgár jelképét megörökítő, Zsolnay példára hivatkozó díszkút felállításával. - És még egy évszám, mely napjainkhoz köthető: 120 éve, hogy az 1878. évi Párizsi Világkiállításon Zsolnay Vilmos neve és gyárának, gyártmányainak híre elindult a világsiker útján. Igaz, Európában, majd Amerikában is előbb értékelték kiválóságát, mint hazánkban, ahol csak az 1890-es években eszméltek fel nagyságára. Azt azonban, hogy mit jelentett a Zsolnay gyár, Zsolnay Vilmos és utódainak munkássága Magyarország jó hírének és Pécs városának, igazán talán csak napjaink visszatekintő történeti értékelésének tükrében ismerjük fel. S hogy mit jelenthetett Zsolnay Vilmosnak és utódainak a kis manufaktúrából nagy gyárat létrehozni, mindig újat, jobbat alkotni és úrrá lenni minden nehézségen, azt ugyancsak napjainknak az akkorihoz hasonló - bár más szintű - gazdaságot építő, polgári létet fejlesztő viszonyai között érzékelhetjük. Vajha lenne országunknak ma is néhány Zsolnay Vilmosa, mondották többször is egykori tisztelői és gondoljuk többször mi magunk ma is. Ő pontosan tudta, mit kell, mit lehet tenni az adott helyzetben, s azt meg is valósította. Igaz, rengeteg munkával, éjt-nappallá téve, de tisztességgel, igényesen, s önerővel.

Volt egyszer Pécsen egy **Polgári Kaszinó**. Tagjai közül többen Zsolnay Vilmos kortársai, barátai, tisztelői, életművének csodálói, városi vezetők, tanárok, tudósok és üzletemberek, kereskedők és iparosok – egyszóval pécsi polgárok. Zsolnay Vilmos halála után egy évvel e Kaszinó tagjai elhatározták, hogy volt elnökük, Zsolnay Vilmos születése napján évente összegyűlnek és rá emlékeznek. Erről első ízben a Pécsi Napló 1901. május 9-én ad hírt. Ebből megtudhatjuk, hogy ezüst serleget kívánnak készíttetni, Zsolnay emlékéhez híven ezoin díszítéssel és felirattal. A ZSOLNAY SERLEG várható költségeire a Kaszinó bizottsága nevében Szabon István igazgató gyűjtőívet bocsájtott ki, hogy mintegy 300-400 korona közadakozásokból összegyűljön. A felhívásban szól Zsolnay Vilmos érdemeiről, a tervbevett, elhatározott Zsolnay szobor jelentőségéről, mint 'a magyar ipar diadaláról', amelyhez ők a Zsolnay ünnepélyekkel kívánnak hozzájárulni, s amely alkalommal a kaszinó egyik rendes tagja, kezében a Zsolnay díszserleggel, méltatja a boldogult tetteit. S így a folytatás: *Felkérjük tehát kaszinónk és városunk lelkes polgárait, hogy e nemes eszme körül tömörüljenek, s adományaikkal járuljanak az eszköz megszerzéséhez, hogy a magyar ipar, a magyar tudomány és a magyar művészet triászának diadalát méltóan megünnepelhessük.*

Amikor közadakozásból a szükséges pénz összegyűlt, a serleg megtervezésére több művészt kértek fel. 1902 novemberében a *Pécsi Napló* arról értesíti olvasóit, hogy *a beküldött rajzokból Dařilek Henrik Zsolnay-gyári festő iparművész tervét találták a legszebbnek és a kivitelre legalkalmasabbnak*. A serleg e közlés idejére már el is készült. Amint a cikk írója bemutatja: *a főtest nyers ezüsből vert növényékhítmény, a befoglalt kehely pedig piros színű eosin, Zsolnay Vilmos emlékének felírással, a lábazata pedig színes grès anyagból való. A kivittl részben Zsolnay, részben Mestrics Jenő épület és műlakatos vállalta magára*.

Zsolnay Vilmos emlékseregét 1903. április 19-én, a Pécsi Polgári Kaszinóban rendezett díszes ünnepségen avatták fel. Megjelentek a város vezetői és előkelőségei, a Kaszinó mintegy 150 tagja, s a Zsolnay család képviselői. Az ünnepi serlegavatató beszédet Majorossy Imre polgármester tartotta, mely után Zsolnay Miklós mondott köszönetet családjá nevében a Zsolnay Vilmos iránt tanúsított szeretetért és figyelemért. Az ebéddel kezdődő bankett a késő esti órákig tartott, *ahonnan az előkelő ünneplő közönség kedves emlékekkel, városunk legnagyobb polgára iránt tanúsított kegyeletes emlékezéssel oszlott szét* – írja a Pécsi Közlöny 1903. április 21-én.

A Serleg-ünnepélyek 1903 áprilisától kezdődően, 1939 decemberéig évente megismétlődtek, kivéve az első világháború éveit, amikor a körülmények ezt nem tették lehetővé. 1915-ben, a 12-ik alkalommal megtartandó ünnepség helyett Szabon István igazgató a választmányi ülésen – melynek egyetlen tárgya a Zsolnay emlékünnepély volt – rövid bevezető után a következőket mondotta:

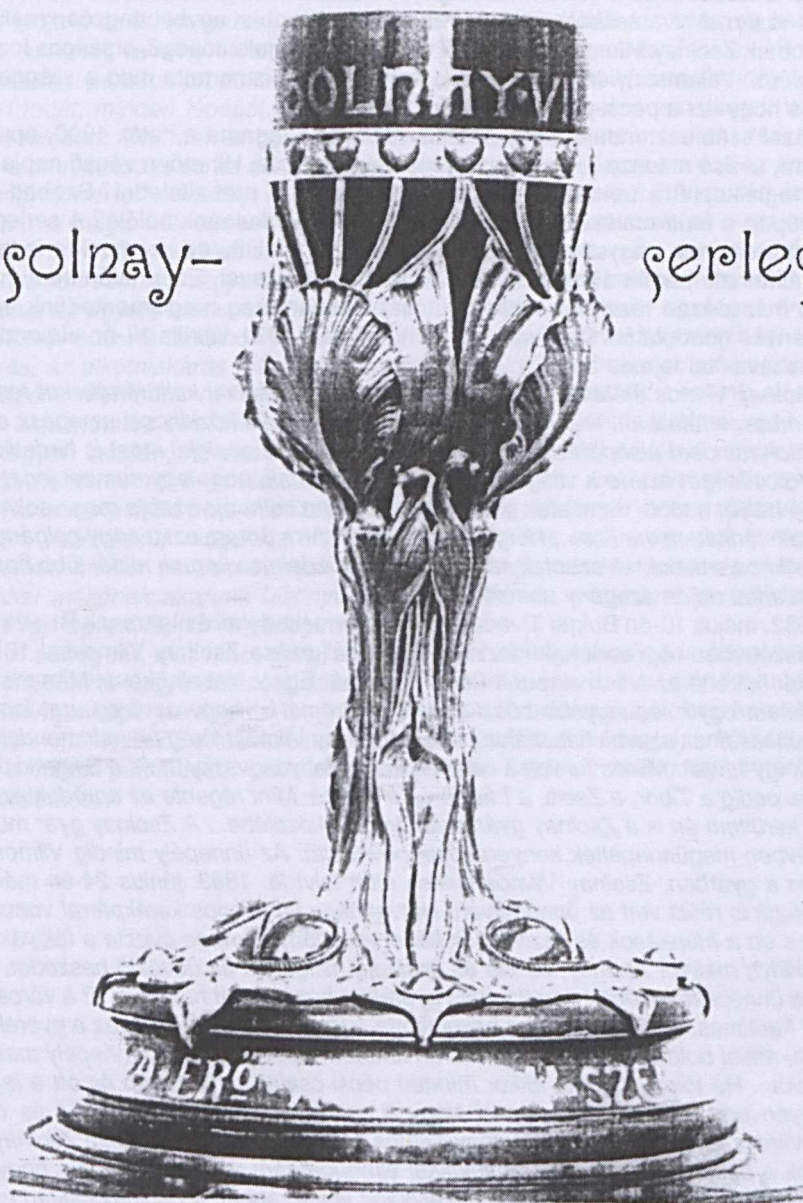
... A mai rendkívüli háborús időben, midőn nemzetünk a reánk kényszerített világ-háborúban a létünket veszélyeztető óriási nagyszámú ellenségeink ellen élethalál harcát vívja, midőn aggódva ugyan, de bízó reménységgel várjuk, mit hoz a holnap, választmányunk nem tartotta alkalmasnak a mai nehéz időt arra, hogy Zsolnay Vilmos emlékért oly kezetben ünnepelje mint azt eddig tette, hanem hogy Casinónk hagyományaihoz hű maradjon és hogy városunk nagy szülöttje emlékének méltón áldozzon, a legutóbb tartott választmányi ülésében azt határozta, hogy az emlékünnepet választmányi ülés keretében tartja meg és tagjai körében gyűjtést rendez oly célból, hogy a begyűlt összeget a mai emlékünnepén, a harctérrel bénán, csonkán, vakon hazatért hős katonákat, vagy a harctéren elesettek családtagjait gyámolító valamely segélyezési alapra fordítja. Ily célra 500 korona gyűlt össze. Indítványozom, hogy ezen összeget adjuk át a nagy Zsolnay méltó utódjának, Zsolnay Miklósnak, szeretett elnökünknek azon kérelemmel, juttassa el azt az említett célra. Csekély ez összeg, de szívből, hazafiúi lelkesedéssel adjuk azon tudatban, hogy ezen cselekedetünkkel is némileg hozzájárunk a háború által ejtett sebek gyógyításához, az özvegyen és árván maradtak könnyeinek felszárításához, édes hazánk védelméhez. Fogadja tehát Méltóságod ezen összeget és kérjük, hogy juttassa azt rendeltetési helyére.

Legközelebb hét év elmúltával, 1921. április 19-én ült össze a Polgári Kaszinó Zsolnay Vilmosra emlékező társasága. Az ünnepi szónok, dr. Fischer Ferenc a háborúra utaló szavakkal kezdte beszédét: *Ebben a hét esztendőben egyikét, talán a legsúlyosabbikát éljük át azoknak a megpróbáltatásoknak, amelyekre az emberiség története vissza tud emlékezni. Nem volt érkezésünk és nem is volt kedvünk arra, hogy a multakba visszatekintsünk, – minden erőnket a jelen élet-halál harca és a jövő borongós eshetőségei kötötték le. És ezeknek a nehéz napoknak ma sincs még vége. Ettől az időtől kezdve azonban – hagyományaikhoz híven – a Kaszinó választmányának, vagy elnökének jelölése szerint évente más-más polgár emlékbeszédét meghallgatva, Zsolnay emlékért megidézve összeültek a Kaszinó tagjai. A fentebb jelzett 36 év alatt 31 emlékülés volt, 31 serlegbeszéd hangzott el. Ezek mindegyike Zsolnay Vilmost – munkásságának és érdemeinek méltatása mellett – példaképül állítja kora polgára elé. Mindegyik szónok igyekszik más-más megközelítésben hivatkozni erre a példára, elemezve Zsolnay Vilmos sokoldalú egyénisé-*

A Pécsi Polgári Kaszinó

Zsolnay-

serlege.

Terv.: DAŘILEK

Felavattatott 1903. április 19-én...

gének, tehetségének valamely erényét. A serlegbeszédék között vannak az ünnepi szónoklatok akkori szokásai szerint előadott pátosszal telt szavak, olvashatunk az adott kor-nak szóló intelmekről, a trianoni országvesztés fájdmáról, amely a békekötés után egyetlen ünnepi beszédből sem maradt ki. Bizonyos eszmefuttatások – kinek-kinek a hivatali, vagy más szakmai hivatásából eredően – elfogultak. Azonban egybehangzóan reális, igaz képet alkotnak Zsolnay Vilmos életművéről és a gyár nagyjelentőségű, országos fontosságú szerepéről. Valamennyien kiemelik azt, hogy Zsolnay ismertette meg a világgal Pécs városát és hogy ezt a pécsi polgár sohasem felejtheti.

Közel száz esztendeje, hogy Zsolnay Vilmost elragadta a halál. 1900. április 19-én távozott, utolsó massza-receptjét március 9-én keltezte. Hihetően végső napjaiban is a munka foglalkoztatta. Lehet-e ilyen emberi, emberfeletti erőt elfeledni? Szabad-e ilyen példát csupán a múlt emlékeként idézni, anélkül, hogy okulnánk belőle? A serlegünnepélyek ezt a sikeres, nagyszerű életpályát tanulságul említik, de számunkra is tanulságul szolgálhatnak maguk a szónoklatok, azok értékelő szavai. Ezért talán nem érdektelen, ha a már idézett részletek mellett a továbbiakban még megismerkedünk egy-egy máig érvényes gondolattal. Dr. Fischer Ferenc például 1921. április 19-én elmondott beszédét e szavakkal fejezte be:

Zsolnay Vilmos élete küzdelmes, verejtékes munkájával kultúrértékeket teremtett, amelyek messze túléltek őt. Dicsőséget hoztak nemzetére és közkincsei az egész emberiségnek. Sok mindent elsöpört a halála óta lefolyt idő, az ő eosinjai most is hirdetik a magyar név dicsőségét szerte a világon. Bizonyosságul annak, hogy egy nemzet jogát a létezéshez és helyét a többi nemzetek sorában elsősorban kultúrája szabja meg, sok minden egyéb csak vanitatum vanítás. ...Hölgyeim és Uraim! Arra üritem ezt a nagy polgártársunk: Zsolnay Vilmos emlékének szentelt serleget, hogy küzdelmes korunk minél több hozzá hasonló szellemet adjon szegény nemzetünknek!

1932. május 10-én Bolgár Tivadar, a Pécsi Kereskedelmi és Iparbank Rt. vezérigazgatója beszédében régi emlékeit idézi fel. Első találkozása Zsolnay Vilmostal 1892-ben volt, amikor felkérte az akkor alapított Pécsi Kerékpár Egyesület elnökévé. Mint mondotta:

Életem egyik legnagyobb büszkesége és öröme is, hogy az öreg urat ismertem. A gyár munkásainak szavait használok, mikor Zsolnay Vilmost 'öreg úr'-nak mondom, mert azok csak így hívták. Miklós fia volt a fiatal úr, vő a Mattyasovszky úr és a Sikorski úr, ezek gyermekei pedig a Tibor, a Zsolti, a László és a Miklós. Mint régebben az apródok az udvarhoz, úgy kerültem én is a Zsolnay gyárba az öreg úr közelébe... A Zsolnay gyár munkásai minden évben megünnepelték kenyéradójuk névnapját. Az ünnepély mindig Vilmos napja előestéjén a gyárban, Zsolnay Vilmos lakása előtt folyt le. 1893. június 24-én már a mai egyesületünk is részt vett az ünnepélyen. Hatvannégy lampionos kerékpárral vonultunk ki a gyárba s ott a munkások és tisztviselők közel ezer főnyi tömege övezte a fáklyák fényénél az erkélyt, melyről Zsolnay Vilmos és családja hallgatták az üdvözlő beszédet, melyet az összes ünnepelők nevében egy 21 éves gyerekem intezett hozzá és őt a város földjéből kinőtt hatalmas, terebélyes fához hasonlította... Boldog vagyok, hogy az a gyerekem én voltam, amint boldog vagyok, hogy ma én lehetek a Zsolnay serlegünnepély mesemondó szónoka... Ha tőlem függne, akkor minden pécsi család otthonában és ott a legdisebb helyen egy Zsolnay-tárgy lenne, hogy a családfőt figyelmeztesse: Éljen és dolgozzon Zsolnay Vilmos tanításai szerint! Zsolnay Vilmos születésének évfordulóján Zsolnay-napot rendeznék a pécsi iskolákban és tanítójukkal elmondanám a gyermekeknek, hogy ki volt Zsolnay Vilmos... Hogy ha a munkának királysága volna, abban a Zsolnay család uralkodó dinasztia lenne... Sok ilyen derék polgárral és hazafival áldd meg Isten a magyart!

Végezetül ismerjük meg Zsolnay Vilmos unokájának, Mattyasovszky Zsolnay Tibornak, a gyár akkori cégvezetőjének 1923. április 19-én elhangzott serlegavató beszédéből kiemelt gondolatait:

Régmúlt időköt felelevenítő, elsárgult leveleket forgatva ujjaim között, Zsolnay Vilmos elhalványult kezevonását viselő írásokon eltűnődve, ajkamra tör a kérdés, vajjon az idegen, ki ma látja füstölögve kéményeit a hatalmas iparvállalatnak, melyet Zsolnay Vilmos a földből varázsolt elő, akinek szeme megakad Zsolnay Vilmos alkotásainak szépségén, tudja-e értékelni igazán, mit igényelt a ma előttünk álló eredmények kivívása? ... Munka, szeretet, remény és akaratérő mindent teremt – mondotta Zsolnay Vilmos. ...Az idealizmussal párosult produktív munka gyönyörű harmóniája kísérte Zsolnay Vilmosnak minden tettét, minden lépését. Amikor már nagy eredményekre tekinthetett vissza, írja egyik levelében: 'Önérdék és nyereségvágy soha az életben nem serkentettek tevékenységre, s munkálkodás és az alkotnivalóság ellenállhatatlan kényszere volt az én életem s ilyen vagyok ma is.' ... Mennyi szó hangzik el mostanában a produktív munka szükségességéről ... s mégis mily kevesen vannak ebben az országban azok, akik ezt az egyedül követhető irányt a gyakorlatban is vallják... A könnyű pénzszerzés, a munka nélküli jólét, a spekuláción szerzett vagyontól csábítva törtet - egymást félrelökve, egymáson keresztül gázolva az egyéni lelkiismeretlenség önös célja felé... Nincsen egységes érdek, mely összefűzné, összetartaná honfitársainkat. A hazafiság jelszavakban merül ki ... az alkotnivalóság, az alkotni akarás hiányzik mai nemzedékünkől, mely nem akar felébredni letargiájából... Merítsünk hát erőt nagyjaink példátnyújtó életéből! Lépünk rá a Zsolnay Vilmos által mutatott útra! Ne engedjük, hogy a serlegünnepély szokássá vált kegyeletes aktus legyen csupán, ne csak egy barátságos összejövetel emlékéit vigyük innen magunkkal, hanem évről évre visszatérő memento legyen az ünnepély mindannyiunk számára! Ne néhány múltó percre idézzük Zsolnay Vilmos szellemét, hanem tartsuk fogva lelkünkben, vezettessük magunkat általa, merítsünk belőle erőt, s tegyünk komoly, férfias fogadalmat, amikor összekoccintjuk poharainkat, hogy minden gondolatunkkal, minden tettünkkel méltónak akarunk bizonyulni Zsolnay Vilmos emlékének megünnepléséhez. – Hogy így legyen, ürítem e serleget!

A serleg ma már nincs meg, eltűnt – talán a világháború viharában. Vagy valaki mégis megőrizte kegyelettel, emlékezésül? Talán – annyi eltelt év után folytatni is lehetne a Serlegünnepélyek évente ismétlődő sorát? – Születési, halálozási kerek évforduló oly ritkán kínálkozik az emlékezésre. A Pécsi Polgári Kaszinó tagjai tudták ezt, s megalakították a maguk példaidéző, példateremtő ünnepét. Tiszteletreméltó hagyományuk kövételére érdemes.

BENKE JÓZSEF

80 ÉVES AZ ORVOSI KAR 75 ÉVES A PÉCSI EGYETEMI KÉPZÉS

1912. július 7-én az uralkodó szentesíti a harmadik és negyedik magyarországi tudományegyetem felállítását.¹ 1914 őszén Debrecenben és 1914. október 3-án Pozsonyban hivatalos évnnyitóval megkezdődik a jogi karon az oktatás a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen. Évekkel később, 1918. április 14-én hozza létre az egyetem vezetése az orvosi kart. 1918 őszén indul meg harmadévtől felfelé az oktatás az orvosi karon. Alig virradt, máris alkonyult. December 12-én érkezik a városba a franciák 248 főből álló megszálló egysége, előkészítendő a cseh csapatok bevonulását. A megszállás 1919. január 1-jén meg is történik, 7-én az egyetemet is elfoglalják. Ezzel gyakorlatilag vége a magyar oktatásnak az ősi koronázó városban. Az Erzsébet Tudományegyetem menekülni kényszerül. Többéves budapesti bolyongás után érkezik meg a szerb megszállás alól felszabadult Pécsre az egyetem, ahol 1923. október 14-én ünnepélyes tanévnyitóval megkezdődik az oktatás.

Érdekes párhuzam vonható az egyetemes és a magyar orvoscépzés indulása között. Amíg a világon mindenütt az orvoscépzéssel indul a felsőfokú oktatás, addig hazánkban, így Pécsen is ezzel fejeződik be az egyetem kialakulása.

Mint ismeretes, a legkorábbi orvosi jellegű feljegyzés Kr.e. 3200-ból, Nippúrból származik, vagyis egyidős az írással. Hiszen a sumer ékírás a képirásból fejlődött ki 3200 körül Urukban és az orvosok, mint speciális foglalkozást űzők már Kr.e. 2900 körül működtek itt, sőt az egyik legelső, név szerint is ismert orvos, Imhotep gigantikus alkotása csakúgy fennmaradt, mint orvosi eljárása. Már az e korbéli emberek is fontosnak tartották az utánpótlás képzését. Nippúr sumer városállamhoz tartozó Iszinben a harmadik évezred vége táján megindult az orvoscépzés. A nippúri uralkodó bajának kezelésére csak olyan orvost engedett magához, aki diplomáját az iszini egyetemen szerezte.

A keresztény Európa első felsőfokú oktatási intézménye a salernói orvosegyetem volt (a bolognai jogászképzés jó negyed évezreddel később indult).

A Nagy Lajos király által 1367-ben alapított Studium Generale Quinqueecclesiensis nagy valószínűséggel rendelkezett orvosi karral is. A folyamatos egyetemi képzést biztosító, 1635-ben Pázmány Péter által Nagyszombatban alapított egyetemen a képzés a hittudományi- és bölcsészkaron indult, mintegy harmad évszázados késéssel kezdődött 1667-ben a jogászképzés. Az egyetem negyedik karát, az orvosit pedig csak 1769. december 14-én hozta létre Mária Terézia van Swieten tervei alapján.

Az Erzsébet Tudományegyetemen az orvosi fakultás ugyancsak a legkésőbb megalkult kar volt. Még meg sem indult a Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen az első tanév, az egyik valaha volt legnagyobb tragédia szakadt az országra, az I. világháború.

A kiegyezés után egy évtizeddel merült fel először a pozsonyi egyetem felállításának helyi igénye: *Pozsony város kultúraszereető közönsége elvárja, hogy az ország harmadik tudományegyeteme Pozsonyban kerüljön felállításra és az Deák Ferencről neveztesék el.* Majd jó másfél évtized múltán: *A harmadik egyetem felállításának eszméje közel két évtized óta vár a megvalósításra... Három év múlva lesz ezredik évfordulója a magyar*

¹ Az 1912: XXXVI.tc. alapján

állam megalapításának... a városunkban felállítandó és Fenséged nevével ékesítendő József Főherczeg Egyetem lenne itt a határon a nemzeti nyelv, a magyar tudomány és hagyományok leghívebb őre... 1893. szeptember 4-én Pozsony... város közönsége.²

Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem

A jogi karon, amely a pozsonyi királyi jogakadémia egyetemi karrá emelése révén jött létre 1914 nyarán, az oktatás 189 hallgatóval indult, akiket kilenc egyetemi nyilvános rendes tanár, két egyetemi nyilvános rendkívüli tanár és egy lektor oktatott. A kar első dékánja, egyúttal az egyetem rektori jogú dékánja **Falcsik Dezső** volt, prodékánja **Kérészy Zoltán**. Az előbbi a perjogi tanszék igazgató professzora, az utóbbi a jogtörténeti és egyházjogi tanszéké. **Pázmány Zoltán** a római jogi, **Polner Ödön** a közjogi és a politikai, **Tuka Béla** a jogbölcseleti és a nemzetközi jogi, **Balás Károly** a közgazdasági és a pénzügyi jogi, valamint a statisztikai tanszék, **Kiss Albert** a magánjogi, **Bozóky Géza** a hiteljogi, **Finkey Ferenc** a büntetőjogi tanszék igazgató professzora volt.³

A bölcsészkar 1918. március 17-én alakult. I. Ferenc József 1914. augusztus 26-án kinevezte **Hodinka Antal** és **Kornis Gyula** professzorokat, az előbbi a magyar történeti, az utóbbi a filozófiai tanszék vezetője volt. Dékán az 1917/18-as tanévben Kornis Gyula lett, a prodékán pedig **Zolnai Gyula**. 1918. március 14-én IV. Károly újabb nyolc tanárt nevezett ki: Zolnai Gyula a finnugor nyelvészeti, **Gyomlay Gyula** és **Vári Rezső** a klasszika filológia, **Császár Elemér** a magyar irodalomtörténeti, **Prinz Gyula** a földrajzi, **Lukinich Imre** az egyetemes történeti, **Weszely Ödön** a pedagógiai, **Thienemann Tivadar** a német és a francia nyelvi és irodalmi tanszék igazgató professzora lett (a bölcsészhallgatók számáról nincs adat).⁴

Az orvosi karon az oktatás 1918 őszén indult négy elméleti intézetben és hét klinikán. Ez utóbbiak igazgatója volt a még Ferenc József által 1914-ben kinevezett **Velits Dezső**⁵ szülész, **Herzog Ferenc** belgyógyász és **Bakay Lajos** sebészprofesszor mellett az 1918 tavaszán kinevezett **Reuter Camillo** ideggyógyász, **Veress Ferenc** bőrgyógyász, **Heim Pál** gyermekgyógyász és ifj. **Imre József** szemészprofesszor.⁶ Az elméleti intézetekben olyan kiválóságok kaptak kinevezést, mint **Pekár Mihály** a kórtan, **Entz Béla** a kóronctan és a törvényszéki orvostan (tanársegédei között volt **Szent-Györgyi Albert**), **Mansfeld Géza** a gyógyszer-tan és **Fenyvessy Béla** a közegészségtan professzora (orvosi karunk egyetlen királygyűrűs – Sub Auspiciis Maiestatis Apostolici Regis – doktora). Az orvosi kar első dékánja Pekár Mihály, prodékánja Fenyvessy Béla lett. 1918 őszén csak a harmadik-ötödik évfolyamokon indult meg az oktatás, mert négy elméleti intézet épülete még nem készült el. Alig indult meg az Erzsébet Tudományegyetem harmadik karán, 1918. október 5-én az oktatás, december 12-én megérkeztek a városba a francia, majd három hét múlva a cseh csapatok, s a lelkész-zsupán, Samuel Zoch, miután az egyetem vezetői

² Az Erzsébet egyetem tehát a harmadik ajánlata volt Pozsony város előljáróinak és közönségének "egyetem-szerzési" (visszaállítási) tevékenységében

³ Hogy milyen erejű volt ez a professzori kar, arra néhány adat: a kilenc tanár közt volt három akadémikus (Finkey és Polner 1908-tól). Mindegyikük több nyelven volt előadóképes, Tuka, Pázmány és Bozóky hat-hat nyelven (Pázmány további öt nyelven olvasott)

⁴ A bölcsészkar tíz professzora közül nyolc már pozsonyi (budapesti) működésük idején akadémikus volt. Az 1862-es születésű Zolnai 1897-ben, az 1861-es születésű Gyomlay 1898-ban, az 1864-es születésű Hodinka 1910-ben. A piarista szerzetes Kornis Gyula 29 évesen lett nyilvános rendkívüli, 30 évesen egyetemi nyilvános rendes tanár és az MTA levelező tagja, 1945-ben az MTA elnöke,

⁵ Velits volt az Erzsébet Tudományegyetem legidősebb professzora, 1860-ban született

⁶ Imre József Bakayval együtt az orvosegyetem valaha volt legfiatalabb professzora volt, egyik sem töltötte be kinevezésekor 34. életévét

visszautasították a szlovák kormány Pozsonyba költözésének megünneplésére rendezett hálaadáson való részvételt, bezáratta az egyetemet. A tanárokat rendőri felügyelet alá helyezték, Polner Ödön rektort pedig letartóztatták.⁷ Május 27-én a rektor vezetésével a három kar vezetője, továbbá öt orvostudományi professzor Prágában, a köztársasági elnökkel járt a megélvő karok megtartása és a magyar nyelvű oktatás fenntartása érdekében.⁸ Az 1919. szeptember 22-én történő egyetemátvételt a rektor, Fenyvessy Béla a nemzetközi jogba ütköző eljárásnak nevezte. Az egyetem cseh kormánybiztosa kijelentette: magyar nyelvű előadások az orvosi fakultáson sem lesznek. Szeptember végén az Erzsébet Tudományegyetem hontalanná vált, kénytelen volt elhagyni Pozsonyt, átmenetileg Budapestre költözött.

Az 1919/20-as tanévben szünetelt az Erzsébet Tudományegyetemen az orvosi oktatás. Az első tanévben, 1920 őszén mindössze 391 hallgató iratkozott be, a másodikban viszont már 629.⁹ Az orvosi kar hallgatóinak összlétszáma az 1921/22-es tanévben 1204 volt (közülük 1189 volt a magyar, a legnagyobb felekezet az izraelita, 763 fővel), a másik két karon együtt is csak 281 hallgató volt. A következő budapesti tanévben az arányok alig módosultak. Közben mintegy fél tucat város versengett az egyetemért, míg végül az 1921. június 14-i, a képviselőház által elfogadott XXV. tc. Pécs városának ítélte, mely a szerb megszállás alól 1921. augusztus 22-én szabadult csak fel.

Az Evangélikus Hittudományi Kart, az Erzsébet Tudományegyetem negyedik fakultását, az erős evangélikus gyülekezettel rendelkező Sopronban állították fel.¹⁰ A kormányzó 1923. augusztus 27-én öt professzort nevezett ki: **Deák Jánost** az ótestamentum, **D. Kovács Sándort** az evangélikus egyházjog és a magyar protestáns egyháztörténelem, **Payr Sándort** az egyetemes keresztény egyháztörténelem, **Pröhle Károlyt** a rendszeres teológia és **Stráner Vilmost** a gyakorlati teológia tanszékvezető egyetemi nyilvános rendes tanárává. **Kiss Jenő** rendkívüli tanár az újszövetségi írásmagyarázati és teológiai szemináriumnak lett az igazgatója.

Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem

Városunkban ezzel teljes lett az univerzitás,¹¹ kialakult a négykarú tudományegyetem. A XXV. tc. úgy döntött, hogy a kormány az egyetemet a városban ideiglenesen

⁷ A cseh hatóságok Polnert, Pekárt, Jankovich Marcellt Morvaországba internálták

⁸ Imre József német nyelvű gyorsírási feljegyzése szerint az államelnök ígéretet tett 5-6 éves átmeneti időre a szlovák mellett a magyar nyelvűség fenntartására, majd: *azt tartanám kívánatosnak, hogy minél kevesebb, vagy egyáltalán semmi magyar lakossága ne legyen a csehszlovák államnak... azt remélem, hogy az önök kormánya és a csehszlovák köztársaság között később barátságosabb viszony fejlődik, s ha már sem mi, sem Önök nem állnak az Entente befolyása alatt, nem tartom lehetetlennek, hogy utólagos közös megállapodásokkal még a határok területén is történhetne reparatio.* Negyed évvel később minden magyar oktatónak, egyetemi tanártól az elemi iskolai tanítónőig felmondtak. Ez még Zoch főispánnak is sok volt, azonnal lemondott.

⁹ Az 1918/19-es tanévről nincsenek adatok, hisz a Magyarországra menekült oktatók személyes dolguk egy részét is csak nehézségek árán hozhatták át. Az irattári anyagok teljes egészében Pozsonyban maradtak

¹⁰ Miután az evangélikus lelkészképzés két nagy központját, Pozsonyt és Eperjest elvesztettük

¹¹ Csaknem öt és fél évszázaddal azután, hogy a XIV. sz. végén német földön létrejött a szó mai értelmében vett egyetem: a tudományok összessége, az universitas litterarum (Heidelberg 1385; Köln 1388; Erfurt 1392) és másfél évszázaddal azt követően, hogy Nagyszombatban is megalakult a négykarú egyetem 1769-ben. Az universitas a középkorban azt jelentette: társulat - politikai, vallási, munkavégzési közösség tagjait jelentette, vagyis személyek összességét. Ha tanulásra társultak: universitas magistrorum et scholarium volt az elnevezésük, intézménnyé pedig studium publicum, vagy studium generale

helyezi el, ehhez képest azonban a Pekár Mihály vezette elhelyező és berendező bizottság úgy dolgozott, mintha végleges lenne az egyetem itteni élete. Két év megfeszített munkája arra volt elég, hogy a két kar mellett az orvosi kar első két évfolyamán 1923 őszén meginduljon az oktatás. Hogy Nendtvich Andor polgármester és Pécs város milyen komolyan gondolta az egyetem fejlesztését, azt az 1922-ben készült terv mutatja, amely a székesegyháztól nyugatra akarta létrehozni az Egyetem térből és az Egyetem utcából álló egyetem-várost, ami több mint egy kilométer hosszúságban terült volna el sokemeletes magas épületekkel.¹²

Az 1923/24-es tanévtől kezdődően tehát ismét volt egyeteme Pécsnek. Rector magnificus **Halasy-Nagy József** filozófia-történész professzor, a Jog- és Államtudományi Kar dékánja **Késmárky István**, az egyházjog egyetemi nyilvános rendes tanára, a bölcsészettudományi kar dékánja Wessely Ödön, a pedagógia professzora, az orvosi fakultás dékánja – immár hatodik alkalommal a kar hét éves történetében – Pekár Mihály, a kórtan és az élettan egyetemi nyilvános rendes tanára, a soproni hittudományi kar dékánja pedig Stráner Vilmos, a gyakorlati teológia professzora lett.

Alig kezdődött meg az egyetem orvosi karának minden évfolyamán az oktatás, a minisztertanács ún. takarékosági bizottsága mindhárom vidéki egyetem felszámolásával kívánta az államháztartás mérlegét helyreállítani. Gróf Zichy János volt kultuszminiszter és gróf Zichy Gyula pécsi megyéspüspök vezetésével mozgalom bontakozott ki 1925 nyarán az Erzsébet Tudományegyetem megmentésére, aminek hatására a kultuszminiszter rendkívüli eréllyel lépett fel a felszámolás ellen, így a megszüntetés gondolatát elejtették.¹³ A tanszabadság ősi elvén állva, az orvosi kar vezetése elvetette az 1920. évi XXV. tc. kirekesztő, 3. paragrafusának érvényesítését a karon: *az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát.* Az Erzsébet Tudományegyetem legnagyobb egysége, ahol a négy kar összes hallgatójának 68%-a tanult, azért volt szálka a hatalom szemében, mert a fakultás hallgatóinak 60%-a izraelita vallású volt, szemben az engedélyezett 5%-kal. A második pécsi tanévben, az 1924/25 évben csaknem 300 fővel csökkent az egyetem hallgatóinak száma, ami csaknem teljes egészében a zsidó hallgatók létszámának apadásából adódott. Az orvosi karon az első tanévben ez a szám 522 főről 299-re, az 1928/29 tanévben pedig 54 főre csökkent, az induló tanévinek alig több mint tizedére, jóllehet ekkor az összes hallgatók száma csaknem azonos volt az 1923/24-es tanévi létszámmal. Ezekről az évekről azt is el kell mondani, hogy az ösztöndíjjal jutalmazott, vagyis jótanuló hallgatók negyede a legszegényebb rétegekből -mozdonyvezető, éjjeliőr, munkás, fűtő, stb.- került ki, ahol az egy főre jutó jövedelem alig több mint negyede volt pl. egy gimnáziumi tanárcsalád jövedelmének. Ekkor az orvosi kar hét klinikáján 850 ágy állt a betegek rendelkezésére, valamennyi klinika élén egy-egy nyilvános rendes tanárral. A tíz elméleti intézet közül kettőnek közös, a többinek önálló vezető professzora volt, így a huszas évek közepén 15 volt a professzorok száma.

A klasszikus, négykarú egyetem 1923-1940 közötti történetének egyik jellemző mozzanata az orvostanhallgatók számának és arányának erőteljes csökkenése volt. 1923-ban 885, 1939-ben 227, ezzel párhuzamosan és ennek részeként a zsidó hallgatók számának és arányának zuhanása -az 1923-as 522 főről 1941 őszén 7 főre, 59%-ról ke-

¹² Az eredeti tervrajz a POTE Egyetem-történeti Múzeumában

¹³ Mind az egyetem Pécsre telepítésének, mind pedig 1928-as megszüntetésének elvetése terén gróf Klebelsberg Kunónak vannak elvülhetetlen érdemei.

vesebb mint 3%-ra.¹⁴ A harmincas évek végének területviasszaszerzési eufóriáját az orvosi karon a fentiek nem, vagy alig gyengítették, sőt Pekár professzor 1938 karácsonyán azt a kívánságát fejezte ki, hogy az Erzsébet Királyné Tudományegyetem menne vissza Pozsonyba,¹⁵ s itt Pécssett új egyetem nyílna, a Nagy Lajos Király Tudományegyetem. Ezt a lelkesedést egy kicsit lelohasztotta a bölcsészkar Kolozsvárra történő áthelyezése, de a többi kar ezt aránylag nyugodtan vette tudomásul. Az ún. numerus claususból következő megszorító intézkedések következtében is mindegyre csökkent a pécsi orvosi karra jelentkezők száma és a kar vezetői már az orvosi pálya elnéptelenedésétől tartottak. Ezt a problémát **Scipiades Elemér** szülészprofesszor előterjesztésére 1940 őszén a kari tanács is tárgyalta. Többek közt ilyen megjegyzéseket tett Scipiades: nincs ingyenes orvosi szolgálat; az orvosoknak fizetést kell biztosítani és nem segélydíjat adni, stb. A háborús veszteségek csak fokozták az orvoshiányt. A minisztérium lehetővé tette a VIII. félévet végzett hallgatóknak a III. és IV. szigorlat letételét. Az egyetem vezetői, **Holub József** rektor¹⁶ és az orvosi kar oktatói Entz Béla dékán¹⁷ vezetésével megakadályozták, hogy a kar nagyértékű műszereit és felszereléseit a nyilasok 1944 végén nyugatra vigyék.

A második világháború jelentős változást hozott az orvostanhallgatók nemek szerinti összetételének vonatkozásában is. Az 1930-as években ritka tanév volt, amikor a hallgatónők száma elérte a 60-at, az összes orvostanhallgatók egyhatodát. Az 1943/44-es tanévben a nők létszáma már megközelítette a száz főt, az összes orvostanhallgatók negyedét. A város szovjet hadsereg általi megszállását és az induló politikai életet - egyetemtörténeti írásában - nagyon plasztikusan jellemzi Entz Béla, aki **Boros Bélával** és **Lissák Kálmánnal** egyetértésben 1945. március 28-án elítéli, hogy *egyesegek a tudományos pályán a tudományos érdemeiken kívül más érdemekkel óhajtanak érvényesülni. Az 1945 júniusában Auschwitzból visszatért Mansfeld professzor rendkívül fontos szerepet játszott abban, hogy az egyetemen - mindenekelőtt az orvosi karon - nem lett boszorkányüldözés: Méhes Gyula professzor ... kereken megtagadta, hogy tanszékeket átvegye és inkább állás nélkül maradt, semhogy jobb meggyőződésével ellentétben helyezkedjék el. Ezért is kellett a katonai behívásnak eleget tennie és nyugatra mennie, holott ha az én tanszékeket átveszi, Pécssett maradhatott volna... ez intő példa arra, hogy a nyugatra távozást egymagában ... bíráljuk el és bűnül rójuk fel. A B-listázás mégis megindult: Császár Elemér fizika-professzort, Agárdy László főorvost, **Donhoffer Szilárd** c.rendkívüli tanárt, valamint 25 alkalmazottat a karról minden igény kizárásával elbocsátottak. 1947. november 21-én "elbocsátották" Erzsébetet is: az egyetem neve Pécsi Tudományegyetem lett, két karral. A rektor Lissák Kálmán élettanprofesszor lett (1947/49), a második - s egyben utolsó - Boros Béla szemészprofesszor (1949/51).*

¹⁴ Az orvosi karon 1919 és 1927 között diplomát szerzett hallgatók közül 626 izraelita, 144 római katolikus, 31 református, 35 egyéb vallású volt. Olyan kiválóságok, mint az izraelita Ernst Jenő, Magyar Imre és Veil Emil professzorok, a római katolikus Beöthy Konrád professzor, Cholnokyné Dömmel Márta és Donhofferne Mittag Margit, a református Soós József, az evangélikus OsztróLuczky Piroska főorvosnő

¹⁵ Itt is nacionalizmus feszült nacionalizmussal szembe, azt Pekár professzor, felsőházi tag kijelentései is bizonyítják: *Ami a szlovák egyetem kérdését illeti, az a határozott felfogásom, hogy semmiféle szlovák kulturális intézményt nem szabad Pozsonyba telepíteni. Sőt azt a luteránus teológiai akadémiát, amely Pozsonyban volt, meg kell szüntetni. Vissza kell állítani 1000 éves határainkat és becsületes autonómiát kell adnunk úgy a tótoknak, mint a ruszinoknak.*

¹⁶ Az első öt évben jogász volt a rektor, utána Fenyvessy Béla orvosprofesszor következett. Ezután háromévenként periodikusan váltották egymást a bölcsész, a jogász és az orvos rektorok

¹⁷ Orvosdékánok Pécssett: az évenkénti váltás az orvosi karon csak az 1930/31-es tanévtől állt be, ettől kezdve évenként váltották egymást. Az első 12 év során Pekár hatszor, Reuter és Entz háromszor. 1930 és 1951 közötti 21 év alatt tizenhét professzor viselte e tisztséget

Csakhamar meghiúsultak azonban a Mansfeld-féle humánus elképzelések. A kommunista politika beavatkozása mindent elsöpört. Így azután az orvosi karnak már 1946 koratavaszán meglett a maga "Sántha-ügye": Entz Béla rektor kifejtette, hogy a kar *Császár Elemér ny. r. tanárt nem tartja alkalmasnak..., és nem kívánatos, hogy... a tanszékre visszakerüljön* (Császár volt a kar első akadémikusa). Majd következett **Neuber Ernő** sebészprofesszor meghurcolása, rendőri felügyelet alá helyezése. Mellette azonban a kar egyöntetűen kiállt. Néhányszor pedig felegyenesedett a kar. Először, amikor Straub F. Brúnó, a tanszékek betöltésénél eddig szokásban volt eljárást megváltoztatni akaró javaslatát egyhangúlag elutasította, majd amikor visszautasította a város javaslatát is a szülészeti klinikának Doktor Sándorról történő elnevezéséről. Ugyanígy tett a B-listára került személyek legtöbbjével.¹⁸

Tiltakozott a kar 1947. szeptember 19-én a koronás címer megváltoztatása ellen. A másik, közvetlenül az egyetemet érintő kérdés, az egyetem nevének a kérdése volt. **Ángyán János**, Entz Béla és Ernst Jenő hozzászólása után a kari tanács úgy határoz, hogy az egyetem hagyományos neve megmaradjon (ennek ellenére két hónap múlva törölték az Erzsébet nevet).¹⁹ Ugyancsak egyhangúlag elvetette a kar a rektori tanács azon határozatát, hogy egyetemi tanárok ne lehessenek egyetemi hallgatók (Környey a tanszabadság megsértését látta benne, Entz jogfosztást, stb.). 1948/49-ben, a forradalom és szabadságharc centenáriumán már nemcsak a népbíróság és a Rajk-Kádár vezette demokratikus rendőrség örködött a rendszer védelmében, hanem a "demokratikus érzelmű" hallgatóság is (Kovácsics János, Major Sándor és Tóth János). Valóságos Sántha-ügy keletkezett, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy **Beöthy Konrád** professzor nem Sztahanovról tett megjegyzést a hallgatók előtt, hanem a demokratikus rendőrség azon mesterkedését kifogásolta, hogy egy vádlott a gyilkosság felbújtóiként kulákokat nevezzen meg. Nem Debrecenben voltunk. És nem a Magyar Tudományos Akadémián, hanem Pécsen. A fegyelmi bizottság elnöke, **Lajos László** Lissák Kálmán rektor és a kar többi 16 professzora előtt - kávézás közben - megdorgálta Beöthyt, és felhívta a figyelmét arra, hogy az előadásokon az egyetemisták közt hallgatók is vannak.²⁰

1950. december 10-én a Minisztertanács 283/1950. sz. rendeletével az orvosi kart a Vallás- és Közoktatási Minisztériumból az Egészségügyi Minisztérium hatáskörébe helyezte át. Ezzel az orvosi kar lényegében kivált a tudományegyetemből és 1951. február 1-jétől önálló egyetemmé vált. Elnevezése Pécsi Orvostudományi Egyetem lett.

Jog- és Államtudományi Kar

Budapesti időszakában a II. kerületi Szegényház utcai iskolában, Pécsre költözése után pedig egészen 1934-ig ideiglenesen, a főreáliskolában volt elhelyezve. 1934. október 4-re elkészült Kőszeghy Gyula műépítész tervezésében és kivitelezésében a mai épület a 48-as téren. A kar oktatószemélyzetének létszáma 1914 és 1923 között soha nem érte el a huszat, a professzorok száma nyolc és tizen négy között váltakozott. A Pécsre költözést követően a professzorok száma tizenegy-tizenkettő volt. Az oktatók száma egyszer

¹⁸ 1948 januárjában érkezett a miniszterelnökség 41.439/1947. M.E.sz. rendelete, mely hatálytalánította Donhoffer professzor B-listázását. A kar a kórtani tanszék vezetésére beérkezett nyolc pályázó közül Donhofferét tartotta a legalkalmasabbnak, mert "tudományos munkássága magasan felülszárnyalja a többiekét"

¹⁹ Az orvosi karon Lissák és Entz javaslatára a Semmelweis névvel próbálkoztak, de a VKM nem engedélyezte. Ekkor terjesztette elő a kar Flerkó Béla Sub Auspiciis Rei Publicae doktorrá avatását

²⁰ Így keletkezett Dános László adjunktus ügye is, aki a felfüggesztett Beöthy professzor helyett előadását tartva azt a hallatlan dolgot követte el, hogy a professzor helyettesítését annak hivatalos távollétével indokolta. Egyes "hallgatók" itt is éberek voltak

haladta csak meg a huszat. **Balás Károly, Bozóky Géza, Dambrowszki Imre, Falcsik Dezső, Faluhelyi Ferenc, Holub József, Irk Albert, Kérészy Zoltán, Késmárky Zoltán, Krisztics Sándor, Mihálffy Ernő, Molnár Kálmán, Pázmány Zoltán, Schaurek Rafael, Vasváry Ferenc, Vinkler János.**²¹ (Az 1931/32-es tanévben mind a tizenkét oktató egyaránt professzor volt). Elég nagy vérvesztést szenvedett a kar, Falcsik 1924-ben meghalt, három akadémikus, Balás, Polner, Finkey pesti tanszékekre kerültek, **Kiss Albert** Szegedre ment át, vagy Pozsonyban maradt, mint **Tuka Béla.**²² Így azután a két világháború közötti időszakban két akadémikusa volt a karnak: Irk és Vinkler. A hallgatók száma fokozatosan emelkedett: az első pécsi tanévben háromszáz körüli volt, a harmincas évek végére pedig megközelítette az ezer főt. Ennek megfelelően emelkedett a kétféle – jogtudományi ill. államtudományi – doktori oklevelet nyert hallgatók száma 122-ről 319-re.

Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Kar

A fél évtizedes kényszerű fővárosi tartózkodás miatt ugyancsak meggyengült, hiszen a három akadémikus, Kornis Gyula, Császár Elemér, Lukinich Imre Budapesten maradt. Holub József, **Klemm Antal, Vinkler János** pécsi professzorok is hamarosan tagjai lettek a tudós testületnek. Míg az első években a kilenc-tíz professzor mellett mindössze egy tanársegéd látta el az oktatómunkát, a pécsi években a 11 tanszéken a professzorok száma nyolc és tizenkettő között változik. A tanszékek élén: filozófia: Kornis Gyula, majd Halasy-Nagy József; pedagógia: Weszely Ödön, majd **Bognár Cecil**; ókortudomány: Gyomlay Gyula, Vári Rezső, majd **Kerényi Károly**; magyar nyelvtudomány: Zolnay Gyula, majd Klemm Antal; magyar irodalomtörténet: Császár Elemér, majd **Tolnay Vilmos**, ill. **Vargha Damján**; német: Thienemann Tivadar, majd **Koszó János**; francia: **Birkás Géza**; olasz: **Koltay-Kastner Jenő**, majd **Tóth László**; világtörténet: Lukinich Imre, majd Hodinka Antal, ill. Tóth László; magyar történelem: Hodinka Antal, majd Holub József, ill. Tóth László; földrajz: Prinz Gyula állt. A 21 professzor közül 14 akadémikus volt!²³ A tanársegédek létszáma egy és három fő között ingadozott. Kiugró év volt az 1937-es, amikor a 11 tanszéken öt fő volt a segédszemélyzet száma. Az első pécsi dékán Weszely Ödön volt.²⁴ Az 1923/24-es tanévben kevesebb mint félszáz volt a hallgatók száma, s csak 1926-tól lett száz fő feletti, de a kétszázat soha nem érte el. A budapesti években tanári oklevelet 29, doktori oklevelet 28 fő kapott, a huszas években Pécsen ezek a számok: 39-39; a harmincas években 240-150. Ezen fantasztikus szürkeállományú fakultás pécsi tevékenységének a nagy nemzeti eufória vetett véget. A II. bécsi döntéssel visszacsatolt Észak-Erdély fővárosába, Kolozsvárra helyezték át 1940 őszétől a bölcsészkart.

²¹ Jogászdékánok voltak a felsoroltak, kivéve az 1924-ben eltávozott Balást és az ebben az évben elhunyt Falcsikot. Abay Gyula és Rudolf Lóránt kivételével valamennyien kétszer is, csakúgy, mint az újonnan jöttek: Óriás Nándor és Csekey István

²² Tuka Béla professzor megszervezte a Pozsonyhoz, a felvidéki szülőföldhöz való ragaszkodásáért. Concha Győző legkiválóbb tanítványa 27 évesen lett a pécsi püspöki jogakadémia politológia tanára 1907-ben. 1914-ben nevezték ki a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemen a jogbölcsélet és a nemzetközi jog egyetemi ny. rendes tanárának. Trianon után a csehek megtartották (a szláv nyelveket is anyanyelvi szinten beszélte). Miután a Masaryk által 1918-ban beígért szlovák autonómiából nem lett semmi, megírta a cseh államot támadó Vacuum juris világszerte feltűnést keltett cikkét. 15 évre ítélték. 1937-ben feltételeken szabadlábba helyezték a csaknem teljesen vak tudóst. A csehszlovák állam összeomlása után a szlovák önállóság harcosa és vezetője volt. 1939. február 12-én Hitler neki fejtette ki a Szlovákia előtt álló lehetséges két változatot

²³ Volt kiket kizárni 1949-ben. A még élők közül tizenhetet! A sérelmet szenvedettek 12%-a pécsi volt

²⁴ Bölcsészdékánok Pécsen: Weszely, Thienemann, Hodinka, Halasy-Nagy (még kétszer), 1928-tól Birkás, Holub, Tolnai, Vargha, Kastner, Prinz (kétszer), Klemm, Kerényi és Koszó

Hittudományi Kar

Sopronban a liceum épületének öt kis helyiségében kezdte meg tevékenységét.²⁵ Hála Klebesberg kultuszminiszter egyetem melletti elkötelezettségének, az 1929. október 13-án az alapító letételét követően 1930. október 19-én, a kormányzó jelenletében a kultuszminiszter felavathatta az Evangélikus Hittudományi Kar új, reprezentatív épületét,²⁶ amelyben helyet kapott a kar mind a nyolc tanszéke.²⁷

A hittudományi fakultás professzorainak száma öt és hét között váltakozott a következő években, az oktatóké pedig hét és tizenkettő között. A hallgatói létszám 54 és 131 között ingadozott. A tanulmányi idő nyolc félév volt, a hallgatóknak a lelkészképzés speciális tárgyai mellett bibliai, klasszikus és modern nyelveket is el kellett sajátítani és a bölcsészet alaptárgyait is tanulniuk kellett.²⁸ A fentebb említett professzorok közül **Kovács Sándor** a pozsonyi, Deák János az eperjesi *celeberrima scholából* érkezett, míg Payr Sándor, Pröhle Károly és Stráner Vilmos a soproni teológiai akadémia tanárai voltak. **Kiss Jenő** 1927-ben, báró **Podmaniczky Pál** 1928-ban, **Karner Károly** 1932-ben és **Wiczian Dezső** 1940-ben lett egyetemi nyilvános rendes tanár.²⁹ A képzési idő 1941-ben öt évre bővült és több teológiai, valamint szervezeti reformot is megvalósítottak. A háborús években erős volt a német és skandináv hallgatókkal a cserediák kapcsolat. Az egyetem soproni karán a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből származó több mint 400 evangélikus lelkész kapott diplomát. A nagy próbatételt itt is az 1945 után fokozódó bolsevik diktatúra jelentette. Jóllehet 1948. december 14-én az evangélikus egyház és a kormány közötti megállapodásban még az olvasható, hogy a *soproni teológiai fakultás... jogviszonya változatlan*, ehhez viszonyítva a művelődésügyi miniszter, Révai József másfél év múlva kijelentette: *az egyetemeken nem lehet többé helye a teológiai, hittudományi fakultásoknak*. 1950. augusztus 30-án a kultuszminiszter, Darvas József és Turóczy Zoltán evangélikus püspök egyezménye kimondja: *A Pécsi Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Kara kiválik az egyetemből, és az 1950. évi 23.sz.trv. Hittudományi Akadémiát állít fel (a lelkészképzés érdekében)...*

²⁵ Horthy kormányzó 1923. február 8-án kelt rendelete átmenetileg akarta itt elhelyezni a kart. Az Alapítólevél szabályozta a fakultásnak az egyetemhez, az államhoz és az evangélikus egyházhoz való jogviszonyát

²⁶ A márványlépcsős palota tervezője Sándy Gyula műegyetemi professzor

²⁷ A nyolc tanszék: ószövetségi írásmagyarázat és teológia, újszövetségi írásmagyarázat és teológia, rendszeres teológia, egyetemes egyháztörténet, egyházjog és magyar protestáns egyháztörténet, gyakorlati teológia, vallástörténet, vallásbölcselet és keresztyén neveléstudomány, teológiai segédtudományok

²⁸ Mint a középkori egyetemeken. A teológiai fakultás (sacra facultas) növendékeinek előbb a bölcsészeti kar (subtilissima facultas) tárgyait (septem artes liberales) kellett elsajátítani, s csak ezek után a teológiaiakat ("jó pap holtig tanul"). Persze a legtöbb középkori egyetemen ez alól a jogi (consultissima facultas) és az orvosi (saluberrima facultas) hallgatói sem bújhattak ki

²⁹ Az 1901-ben született Wiczian Dezső volt a kar első teológiai doktora, akinek az avatása a kar új épületének átadásakor történt a kormányzó és a kultuszminiszter jelenletében 1930. október 19-én. További három egyetemi nyilvános rendes tanára lett a karnak: Budaker Oszkár, Jánossy Lajos és Sólyom Jenő

Lelkészdékánok Sopronban: Stráner háromszor, Pröhle négyszer, Kiss ötször, Deák és Podmaniczky háromszor, Karner kétszer, Wiczian és Sólyom egyszer, míg Jánossy kétszer

Pécsi Orvostudományi Egyetem

Az 1951-ben önállóvá vált orvosegyetem rektori jogú dékánja **Méhes Gyula** professzor lett, akinek a vezetésével 1953 őszén elkészítették az egyetem 25 éves fejlesztési tervét. Eszerint 3-3 belgyógyászati és sebészeti, 2-2 gyermekgyógyászati és nőgyógyászati, 1-1 fertőző, orthopaediai, traumatológiai, ideg (neurofiziológiai intézettel és idegsebészettel), elme, szemészeti, bőrgyógyászati, urológiai, fül-orr-gége és fogászati klinika jött volna létre 20 egységgel és öt csoport elméleti intézet ugyancsak 20 egységgel. E fejlesztés első eredménye volt a Dózsa Lövészti Iskola, a korábbi Honvéd Hadapródiskola területének megszerzése, amelyen azután 1964-ben elkészült a 400-ágyas klinika,³⁰ ill. 1970-re a központi épület.³¹ Közben 1959. január 15-én újabb tízéves fejlesztési tervet dolgoztak ki, középpontban az univerzitás gondolatával.³² A fejlesztési tervek részét képezte az oktatói állomány "származás szerinti" javítása, hiszen 1961-ben a 20 professzor és 16 docens között egyetlen munkás-paraszt származású sem volt, az adjunktusok közül is mindössze 5 és ugyanennyi az ún. X-es. Annál szomorúbbnak tartotta a bizottság, hogy a 257 oktatóból a 33 minősített között egyetlen munkás-paraszt származású sem akadt.

1967-ben ünnepelték a pécsi egyetem alapításának 600. évfordulóját. A 41 tagú operatív bizottságban a négy pécsi oktatási-, tudományos intézményt 12 fő képviselte.

Az önállóvá vált orvosegyetemen a hallgatói létszám nagyot változott. Az ötvenes években 750 és 1000 fő között mozgott, a hatvanas években 1000 és 1200 között, a legmagasabb a hetvenes évek elején volt, meghaladta az 1300, sőt 1973-ban az 1370 főt is. A nyolcvanas évek közepén azonban nagy volt a visszaesés. 1985-ben éppen csak meghaladta az 1000 főt. A nők aránya a 600 éves évfordulón érte el először az 50%-ot. Tíz évvel később volt a hallgatónők száma a legmagasabb, meghaladva a 700-at.

A hetvenes évek fejlesztésének eredményeképpen lehetővé vált a fogorvosképzés beindítása az 1973/74-es tanévben 25 fővel. Egy évtizeddel később megindult 36 fővel az ún. angol program külföldi hallgatók részére.³³

1990-ben pedig megkezdődött az egészségügyi főiskolai képzés is négy szakon, négy városban, 122 hallgatóval.³⁴ A kilencvenes évek legelején a hallgatók összlétszáma az orvosi karon 1536 fő volt, a három- és négyéves főiskolai szakon pedig 268. Összesen 3333 egyetemi dolgozó közül 489 volt az orvos (továbbá 149 egyéb egyetemi diplomás), akik azonban nemcsak az 1373 ágyon fekvő betegeket gyógyították, de a város és a megye egészségügyében sok tízezer ambuláns beteget is elláttak, továbbá oktattak is. Akadémikus 5, tudományok doktora 35, kandidátus 110 volt ekkor. Az egyetemi tanárok és docensek száma a kilencvenes évek legelején 49 volt.³⁵

³⁰ A fejlesztést három szakaszban tervezték. A 400 ágyas klinika, a központi épület, újabb 450 ágyas klinikai tömb. Ugyanakkor az 1294 ágy üzemeltetéséhez szükséges orvoslétszámot 229 főben határozták meg

³¹ Ezekben a nagyszabású munkákban elévülhetetlen érdemei vannak Cholnoky László, Donhoffer Szilárd és Boros Béla rektoroknak

³² Huth Tivadar rektorsága idején (aki a POTE első, nem rektori jogú dékánja, hanem tényleges rektora volt)

³³ Előbb Tigyi József, majd Flerkó Béla rektori idejében

³⁴ Keller Gábor professzor irányításával indult, az oktatás megszervezését kezdettől fogva Buda József docens látta el, aki 1991 óta mb. főigazgató, majd az önállósult Egészségügyi Főiskolai Kar főigazgatója

³⁵ A POTE Orvostudományi Karának hallgatói létszáma 1996 őszén 1299, az Egészségügyi Főiskolai Karé 1561. A klinikák száma 21, az elméleti intézeteké 19. Az egyetem dolgozóinak összlétszáma 36 fő, klinikai ágyszám 1373, gyógyító-oktató orvosok száma 489, továbbá 149 egyéb diplomás. Hat akadémikus, 38 tudományok doktora, 82 a habilitáltak száma és 133 a kandidátusoké

Ezzel az oktatói-gyógyítói tudományos állománnyal és munkatársi testülettel lépett az egyetem a kilencvenes évek nagymérvű társadalmi változásainak kihívásokkal terhes útjára.³⁶ A kilencvenes évek közepén ugyanis ismételten előtérbe került a pécsi felsőoktatási intézmények integrációjának kérdése. A Pécsi Orvostudományi Egyetem és a Janus Pannonius Tudományegyetem egyetemi tanácsa elfogadta *A Pécsi Egyetemi Szövetség szervezetének és működésének alapelvei* dokumentumát. Ezzel az univerzitás eszméje kezd ismételten valóra válni.³⁷

³⁶ 1991. március 19-én lemondott Bauer Miklós rektor és három helyettese, Harsányi László, Kiss Tibor és Varga Ferenc. Az új rektor megválasztásáig Harsányi László vitte az egyetem ügyeit, jogilag azonban Bauer Miklós volt a felelős vezető. Kelényi Gábort 1991. március 15-én nevezték ki rektornak (kétszer kétéves ciklusban volt rektor). 1995. július 1-től ismét Bauer a rektor. 1997. július 1-től Bellyei Árpád, az Ortopaediai Klinika igazgatója lett a POTE rektora, 3 éves időtartamra választották meg

³⁷ A két egyetem egyenlő képviselettel rendelkezik a szövetség két évre választott 33 fős szenátusában és vezető szerveiben. A szövetség vezetője az elnök. A felügyelő tanács 15 tagú, melyben 3-3 fővel vesz részt a két egyetem, 1-1 fővel a két érintett minisztérium, Pécs városa és a hat érintett megye

TÜSKÉS TIBOR

KÖLTŐ A BÁCISKÁBÓL. KI VOLT LOVÁSZ PÁL?

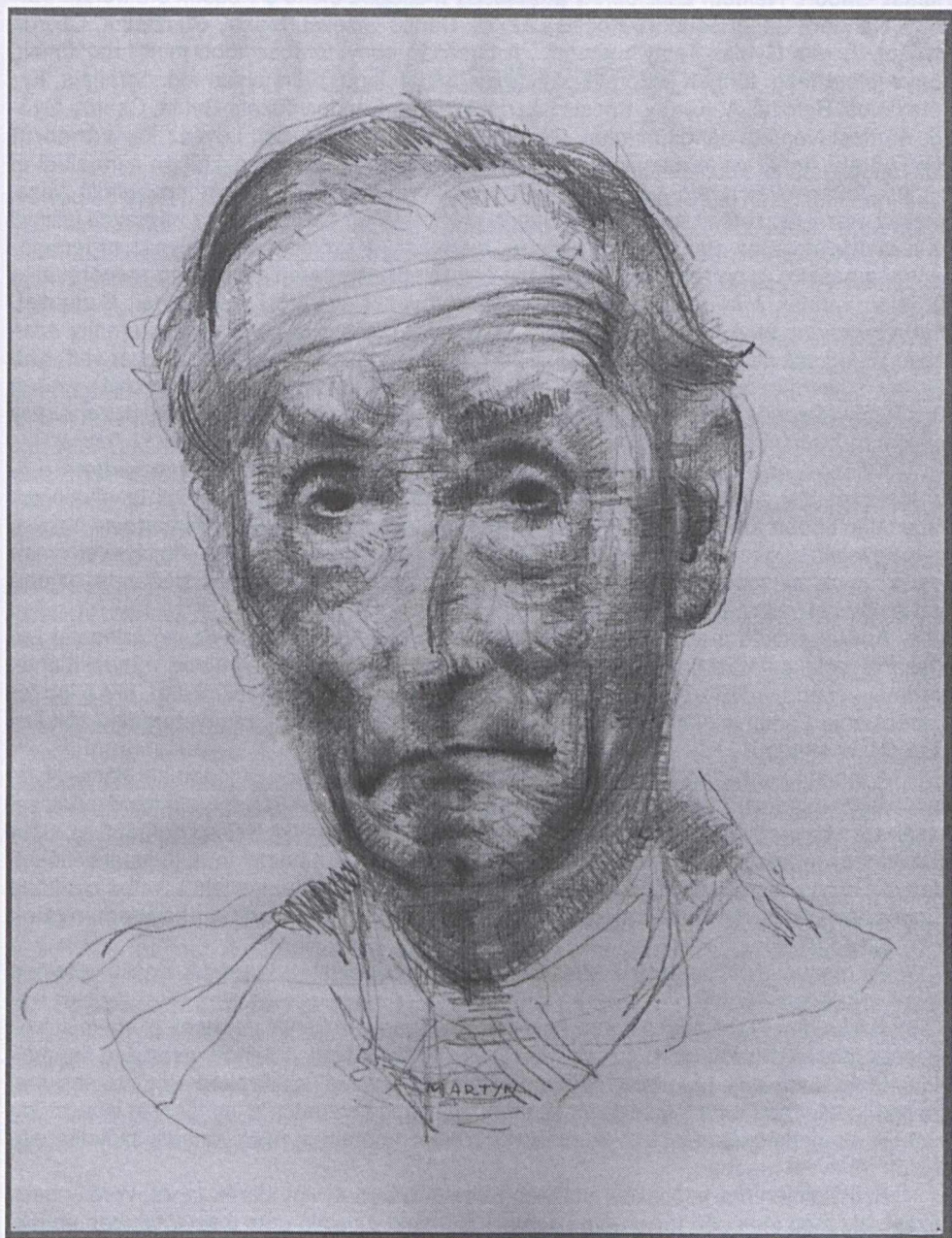
A millennium évében, 1896-ban született (akárcsak az apám) a Bácskában, a Tisza mellett, Bácsföldváron (mai neve Bačko Gradište Jugoszláviában). Szellemi ébredése is ide kötötte, első versei tizenhat éves korában, még az első világháború előtt a temesvári újságban jelentek meg. Szülőföldje Trianon után Jugoszláviához került. Az idegen államalakulatban lát napvilágot első verseskötete, a **Tiszamentén** (Stari Bečej, 1922). Hangja Juhász Gyula költészetével rokon: halk, lágy, színekben gazdag, impreszionista tónus. **A csárda** című szonettet így indítja: *A révparton kopott, vén, sárga ház: /ez ott a hajdan híres parti csárda./ Regényeket nem szó most már a tájra, / körötte fáradt hangulat tanyáz.*

A huszas évek elején Magyarországra települ. Szegeden jogi doktorátust szerez. Előbb Budapesten dolgozik, hivatalnok, majd Pécsre kap kinevezést: az Országos Társadalombiztosító Intézet helyi igazgatója lesz. A világháború utáni Pécs gazdasági és szellemi alétságban él. A város elvesztette "hátszágát", a Drávaközt és a Dráván túli területeket, Szlavóniát. A szellemi élet két szélső pólusán az idetelepült Erzsébet Tudományegyetem magas képzettségű professzorai és a pécsi lapok munkatársai, az újságírás robotosai éltek. Lovász Pál a Bácskából magával hozta a közösségi sors, a társasági élet igényét, a közös munka, a szellemi vállalkozás örömét. Azt szerette volna megteremteni, ami hiányzott mindezekig a városban: az írók közösségét, az alkotók és a közösség összefogását, a színvonalas irodalmi életet. Tudta, hogy először az egyetem professzorait, mindezekelőtt Tolnai Vilmos irodalomtörténészt kell a gondolatnak megnyernie, s ha ez sikerül, a szellemi élet jeles emberei majd csatlakozni fognak.

Lovász Pált az ötvenes évek végén ismertem meg személyesen. Akkor gyűjtöttem az anyagot első könyvemhez, a város irodalmi hagyományait bemutató **Pécsi Múzsához** (1958). Lovász Pált gyakran látogattam meg az Irányi Dániel téri bérház első emeleti lakásában. Két nevelt lánya a Janus Pannonius Gimnáziumban tanult, ők voltak a közvetítők, az összekötő kapocs. Lovász Pál sokat mesélt a két háború közti pécsi irodalmi életről, a Janus Pannonius Társaság megalapításáról, Weöres Sándor pécsi éveiről, a társaság működéséről és folyóiratáról, a **Sorsunkról**. Jelen életkörülményeiről szemérmesen hallgatott. Pedig ez is regénybe illő volt. 1945 után kitették az OTI-ból, biztosítási ügynökként járta a megyét, így kereste meg családjának a kenyeret. Meg albérlőket tartott. Aki hajdan Babits Mihállyal, Móricz Zsigmonddal, Szabó Lőrincsel levelezett, most kopott aktatáskával indult el reggelente, hogy tűz- és jégkár ellen biztosítást kössön a baranyai gazdákkal.

Pécsi lakásának falán ott voltak a relikviák: A társaság emblémája, két változatban is, melyet Gebauer Ernő tervezett, a Pannonia Szálló különtermében vacsorázó társaság csoportképe, ahol Móricz Zsigmondot veszik körül a vendéglátók, Erdélyi József, a költő sikerült rajza Weöres Sándorról, Lovász Pál **Vándorút** című verseskötetének illusztrációi, Havas László metszetei...

Mi is volt a Janus Pannonius Társaság? 1931-ben alakult meg azzal az igénnyel, hogy pécsi székhellyel, de egyetemes mércével, országos kisugárzással, a városban élő és az innét elszármazott írókat összefogja, és fórumot, publikációs lehetőséget teremtsen számukra. Ezt a fórumot tíz éven át a társaság nyilvános felolvasó ülései és a társaság könyvsorozata adta meg. A társaság főtítkára, lelke és mozgatója, minden nemes ügy támogatója Lovász Pál volt. Ő nyerte meg mecénásnak a művészetbarát Fischer Béla alis-

Martyn Ferenc: Lovász Pál, papír, ceruza, 240x180 mm. A család tulajdonában

pánt, ő hívta Pécsre Babits Mihályt, Surányi Miklóst, Kodolányi Jánost, Dsida Jenőt, Halász Gábort, Németh Lászlót... S a társaság magához ölelte a Pécsen élő írókat: Várkonyi Nándort, Sásdi Sándort, Kocsis Lászlót, Dénes Gizellát, Makay Gusztávot, Csorba Győzőt, Takáts Gyulát, Tatay Sándort... A társaság könyvtárában több mint húsz önálló könyv jelent meg, többek között Huszti József nagy Janus Pannonius monográfiája, Fekete Lajos, Berczeli A. Károly, Kocsis László, Weöres Sándor, Takáts Gyula, Csorba Győző, Bárdosi Németh János munkái. Csak huszadikként, 1942-ben Lovász Pál **Vándorút** című kötete. Tehát az irodalomszervezőben, a főtítkárbán, a szerkesztőben nem aludt el a költő. Továbbéltek a régi, bácskai emlékek, az *aranytestű mezők*, a *mennyboltólú Tisza*, a falusi élet jellegzetes tárgyai, a *görnyedt, mohos tetejű* parasztház, a ház előtti kispad és a falu jellegzetes alakjai, a harangozó, a kovács, a szőlőcsősz, a révész, a temetőcsősz, a pástör, a halász, mind-mind egy-egy tömör versben plasztikusan megörökítve. És jelen vannak a kötetben a megváltozott környezet, a városi élet színei, Budapest, a *kőarcú város*, és a befogadó Baranya, *szépanyám földje*, a pannon város, mely *szállásadója lett sok ősi népnek*. Lovász Pál halk, finom, érzékeny, tapintatos ember volt. Költészete is ilyen: halk, finom, érzékeny líra. Érvényes rá, amit még első könyvéről mondott Kosztolányi Dezső: *A könyv írója finoman kezeli a magyar nyelv hangszerét, rezzenékeny lélek, s művész...*

Különös, hogy ez a *rezzenékeny lélek* hogyan tudta magában összeegyeztetni a lírai megszólalást a társasági élet, a szervező munka gyakorlati és köznapi tennivalóival. Vagy talán éppen azért tudott a közösségi élet kovása lenni, mert nem ismerte az önzést, mert figyelmes volt mások irányában, mert - akár önérvényesülésének elfojtásával - mindig az "ügyet" szolgálta. A jó irodalom ügyét... Az igényes, a nemes, a maradandó, az emberi értékeket vállaló irodalom ügyét.

Amikor működésének tíz éves jubileumát ünnepli a társaság, a tíz év történetét Lovász Pál foglalja össze önálló kiadványban. S amikor éppen e tíz év alapozó munkájának eredményeképpen 1941-ben a társaság **Sorsunk** címmel elindítja folyóiratát, bár a lap főszerkesztője Várkonyi Nándor lesz, a lap szerkesztői, támogatói, munkatársai között Lovász Pál is ott van.

A magány, a hallgatás, a mellőzés a hatvanas évek elején oldódott körülötte. Illyés Gyula közbenjárására végre szerény nyugdíjat kapott. Weöres Sándor, aki mindig hálával emlékezett Lovász Pál támogató szeretetére, verset ajánlott neki. Bekapcsolódott az induló **Jelenkor** munkájába, szívesen támogatta véleményével a hozzá forduló fiatal költőket. Martyn Ferenc remek, átvilágító erejű portrét rajzolt róla. Bori Imre, aki kötetbe gyűjtötte a jugoszláviai magyar irodalom emlékeit, két versével bevette **Irodalmi hagyományaink** című antológiájába.

És megvalósulni látszott a költő és a barátok dédelgetett terve: Új, önálló kötetben kiadni válogatott verseit.

Ám Lovász Pálra, akit a sorsa és a szerencse sosem kényeztetett el, akit a méltó elismerés mindig elkerült, még súlyos csapások vártak. Egyetlen felnőtt, családostól méltatlan támadások érik. Meghal felesége, Dodó néni. Összeáll az **Arckép** című verseskötet anyaga, a kéziratot még felesége emlékének ajánlja, a levonaton a javításokat elvégzi, de a könyv megjelenését már nem éri meg: 1975 novemberében, nyolcvanadik születésnapja előtt fél évvel meghal.

Szülföldjén ma is ápolják emlékét. Bácsföldváron él egy derék tanár, Weisenbeck József, aki még életében fölkereste Lovász Pált, majd a halála után a szülőfaluban emlékmúzeumot rendezett be a költőnek. Ahogy életében minden karácsonykor elküldte Lovász Pál üdvözlését, a halála óta eltelt húsz évben most minden karácsonykor Weisenbeck Józseffel váltok sorokat. Szülőfalujában emlékeznek tehát rá. De vajon kerül-e virág – legálább évente egyszer – Lovász Pál sírjára a pécsi temetőben?

BÖDŐ LÁSZLÓ

KI VOLT LAUBER DEZSŐ ?

Pécs város legsokoldalúbb sportolója és sportvezetője volt, aki az országban is kiemelkedő szerepet játszott a sport szervezésében, a magyar olimpiai mozgalomban, s annak nemzetközi képviselésében. Több sportágban is kiválót nyújtott. Eddigi ismereteink szerint a következő sportágakban szerepelt: atlétika, bób, golf, jégkorong, kerékpár, korcsolya, labdarúgás, sí, tenisz, úszás és vívás, de könnyen lehetséges, hogy a fentiekén kívül más sportágakkal is próbálkozott.

Jómodú polgár családban született Pécsen, 1879. május 23-án, így módjában állt, hogy tanuljon és sportoljon. Lauber Dezső élt a lehetőséggel, diplomát szerzett és több sportágban már középiskolás korában ismert sportolóvá vált. Tagja volt a Pécsi Atlétikai Clubnak, a PAC-nak, bár az egyesületi tagságot abban az időben tiltották az iskolaigazgatók. A PAC kerékpár szakosztályának tagjaként 17 éves korában már több versenyen elindult. 1896 októberében igazolt át a Pécsi Bicykli Clubhoz, a PBC-hez, mivel ott kedvezőbbek voltak a feltételek és a jobb versenyzők is ott sportoltak. A PBC titkára Bolgár Tivadar szakmailag is sokat segített Lauber Dezsőnek.¹

1896 júniusában részt vett a Pécsi Főreáliskola 8. osztályos tanulójaként a budapesti tornaversenyen – melyen Ferenc József, a király, személyesen is megjelent – és magasugrásban ezüstérmet szerzett. A júliusban rendezett dunántúli kerékpár versenyen megnyerte a Sopiana versenyszámot.¹

A Magyar Atlétikai Szövetség, a MASZ 1897. március 21-én tartotta alakuló ülését Budapesten, amelyen dr. Bodó Aladár mellett Lauber Dezső képviselte a PAC-ot.¹ Fiatal sportvezető léteire szervező képességét környezete hamar felismerte.

1898-ban felvételt nyert a Műegyetemre. Az aktív sportolást Budapesten a MAC-ban folytatta anélkül, hogy kapcsolatait a pécsi sportegyesületekkel megszakította volna.² Kivételes tehetségének köszönhetően minden sportágban eredményes volt. Atlétikában tizenhét éves korától magas- és rúdugrásban, 100 méteres síkfutásban, illetve gátfutásban ért el számos országos versenyen kiváló helyezéseket. Versenyszerűen kerékpározott, 1895-ben és 1896-ban a PAC, majd 1896 októberétől a Pécsi Bicykli Clubban és számos nagy versenyt megnyert. 1898-ban 10 000 méteren országos bajnok volt.² Bezerédy Győző a következőket írta róla: *A versenyzők sorából magasan kiemelkedett Lauber Dezső, ki korának igazi nagy 'all round' sportolója volt. 1895. május 3-án egy versenyen kardvívásban lett első. Ugyanebben az évben június 7-én az országos tornaversenyen magasugrásban szerzett ezüstérmet. 1896-ban már, mint kerékpárversenyző arat sikereket. Baranya és Bács megye amatőr kerékpárversenyén a 2000 méteres Sopiana versenyt nyerte meg. Ettől kezdve szinte legyőzhetetlennek bizonyult. A PBC 1898. június 10-i versenyén négy számban indult, valamennyit megnyerte. A június 25-i versenyen – futamokat is beleértve – hét győzelmet aratott, többek között megnyerte az 1000 méteres 'vállszalag' versenyt.*

¹ Baranya Megye Testnevelési és Sporttörténete I. 1867-1945. (I-VII. fejezet Bödő László), Pécs, 1987. 92-95.p. A továbbiakban: BMTS I.

² Tanulmányok Pécs történetéből, 2-3. Pécs, 1996. Szerk: Vonyó József. Benne: Bödő László: Pécsi olimpiakonok rövid életrajza, 317-318.p. A továbbiakban: TPT 2-3.

Az 1898-as évben bárhol indult, mindig győzött, Szombathelyen négy távon is. Az 1898-as pécsi országos kerékpárversenyen a 3000 méteres 'Szövetségi emléktárgy', a Magyar Kerékpáros Szövetség 10000 méteres bajnoki versenyén egyaránt diadalmasan. Legnagyobb sikerét a Millenárison aratta, ahol a 10 000 méteres távon országos bajnok lett.

Lauber Dezső a következő évtől kezdve a Műgyetemen színeiben indult, de egy edzésen súlyosan megsérült és felépülése után átpártolt a labdarúgáshoz. Tagja lett 1900-ban annak a 16 fős bizottságnak, mely megalakította a Magyar Labdarúgók Szövetségét. 1901-ben mint úszóedző tevékenykedett, de ismert volt, mint rövidtávfutó, gátfutó, jéghegyküző, bobszerenyző, teniszező és golfzó.³

A Műgyetemen tanult és a MAC színeiben sportolt, mint atléta és kerékpáros. A PAC-ban atlétizált, a PBC-ben kerékpározott, teniszezett a MAC-ban is, meg a PAC-ban is. 1898. május 1-jén labdarúgó mérkőzést játszottak a Tettyén. A PAC csapata valószínűleg a PAC és a PBSE atlétáiból és vívóiból álló csapattal mérkőzött. A főszervező természetesen Lauber Dezső volt. A korabeli krónikák arról nem szólnak, hogy előtte gyakoroltak-e, vagy sem és hogy ki irányította az edzéseket. A pécsi labdarúgásról két éven keresztül semmit sem lehetett hallani, mígnem 1900. május 6-án a PAC népünnepélyt tartott a Tettyén, s ennek keretében labdarúgó mérkőzést is rendeztek. Ezen a mérkőzésen a PAC vendége a MAC volt. A PAC csapata a következő összeállításban állt fel: Hainess – Zsombokorszky, Pozsek – Jakoby, Schwarz, Visnya Ernő – Móder, Hechte, Lauber Dezső, Pozsonyi, Böhm és a tartalék, Gebauer. Az eredmény 1:1 lett. Ez viszont azt mutatja, hogy Pécsen a labdarúgás folyamatos volt az 1898-as megalakulás óta, legfeljebb csak a sajtó nem adott hírt róla.⁴

A labdarúgás pécsi beindulásáról eddig több visszaemlékezés is megjelent. Pazar Ferenc az 1881-ben született Kayser Lajost szólaltatta meg, aki 1900-ra teszi az első labdarúgó mérkőzést, s szerinte Lauber Dezső és Zsombokorszky, a Műgyetemen két hallgatója hozta a labdát és ők tanították labdakezelésre a pécsi sportolókat. Ennek ellentmond a sajtó tudósítása: *Nagy érdeklődést tanúsítanak a klub (PAC) tagjai a 'Foot-Ball' játék iránt, mely testedző és rendkívül izgató angol labdajátékot a klub is meghonosítja. A napokban érkeznek meg Berlinből a játékhoz szükséges labdák és szerek s ekkor hetenként többször fognak a klub tagjai a Tettyén összejönni.*⁵ Mások szerint Angliából hozták a labdákat. Egyik sem valószínű, tekintettel arra, hogy Budapesten akkor már kiváló labdák készültek. Az viszont egyértelmű, hogy a pécsi labdarúgás beindítását Lauber Dezsővel hozzák összefüggésbe, aki az első mérkőzést követően még kilenc évig játszott a PAC csapatában.

Lauber Dezső sportbéli szereplése közben folytatódott. 1900. október 18-án a MAC jubileumi atlétikai versenyén megnyerte a 100 méteres síkfutást, s helyezett lett a magasugrásban és a rúdugrásban is, így mint a MAC legsikeresebb atlétája elnyerte József főherceg vándordíját.⁶

Az állandó sportolás mellett jutott ideje arra is, hogy sportvezetéssel is foglalkozzon. A MASZ, vagy a MAC által kiírt versenyeken segítette a rendezést, s kerékpárversenyeken versenybíróként is tevékenykedett.

A kerékpársportban nagy zavar keletkezett, amikor bevezették a kerékpáradót. A Pécsi Bicykli Clubnak ez a kegyelemdőfést jelentette, ugyanis jelentős adósságot halmoztak fel a pályaépítésre felvett kölcsön formájában.⁷ (Pécsen a kerékpáradót csak 1904. február 13-án törölték el.)

³ Baranyai Művelődés, 1983/I 113.p.

⁴ BMTS I. 106.p.

⁵ Pécsi Napló, 1898. május 6.

⁶ Bödö László – Csernus Kálmán: Baranya Megye Olimpiai Kronológiája, 1896-1994. A továbbiakban: BMOK 1896 – 1996.

Jelentős állomás volt Lauber Dezső életében, amikor 1903. júniusában a Magyar Olimpiai Bizottság, a MOB titkára lett és ezzel nagyon fontos tisztségre tett szert. A következő években dr. Kemény Ferencsel, a magyar és a nemzetközi olimpiai mozgalom egyik megteremtőjével együtt dolgozhatott.⁸

Két évig tevékenykedett ebben a minőségben, míg 1905. november 5-én újból a MOB titkárává választották és ezt a megtisztelő címet 1915-ig betöltötte. Ugyanebben az időben tagja volt a Magyar Sporttanácsnak. Egyre aktívabb lett, mint sportvezető, hiszen 1907-ben tagja lett a Lawn Tenisz Szövetség tanácsának is.⁹

Amikor sérülés miatt a kerékpársportot abbahagyta, aktívabbá vált labdarúgásban és teniszben. Utóbbiban hamarosan az ország élvonalába került. Nem tagadta meg önmagát, mert ebben a sportágban is játszott mind a MAC, mind pedig a PAC színeiben. Abban az időben ezt a kettősséget a szövetségek még nem tiltották.

A Görög Olimpiai Bizottság 1906 május elején megrendezte az úgynevezett jubileumi, vagy más néven a II. Pánhellén Olimpiát, amelyen Muzsa Gyula és Lauber Dezső vezetésével népes, 40 fős delegáció vett részt Magyarország képviselőiben. Lauber egyben az olimpiai zsűrinek is tagja volt.¹⁰ Ezt azonban a NOB nem ismerte el a hivatalos olimpiák sorában.

Lauber Dezső nemzetközileg is egyre ismertebb lett. Ebben az is segített, hogy a MAC jelentős nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett. 1906. szeptember 22-én a Pécsi Nemzeti Színházban élménybeszámolót tartott az athéni "olimpiáról", melyet diavetítés és vívóbemutató követett. Ezen nagysikerű bemutatót tartott Iványi Gyula és Santelli Italo mester is.⁸ Lauber erről a rangos sporteseményről 1907. március 14-én újbóli élménybeszámolót tartott Pécsen az Uránia filmszínházban.

Az 1907-es Pécsi Országos Kiállítás és Vásár keretében jelentős sportversenyeket is tartottak. A sportprogramot Zsolnay Miklós irányította, de nagy szerepet játszott benne Lauber Dezső is. Ujjászervezte a labdarúgó csapatot és irányította az edzéseket. Az első mérkőzést Kaposvárral vívták. A három éves szünet meglátszott a csapat játékán, hiába játszott a pécsi csapatban Lauber Dezső is, június 16-án kikaptak a Kaposvári AC-től 3:1-re. Majd a Szabadkai Bácskával játszottak Pécsen, tőlük 4:0-ra kaptak ki.¹¹ A kiállítás és vásár keretében a PAC teniszversenyén az ország számos jeles teniszezője vett részt, köztük magyar bajnokok, így Madarász Margit, Cséry Katica, Mészáros Cica, Segner Pál, Schmidt Ödön, valamint a legjobb pécsi teniszező, a pécsi színekben induló Lauber Dezső.¹¹

Az 1907-es év gazdag volt eseményekben. Ez évben került megrendezésre Pécsen a Szabadtanítási Kongresszus, az ötödik – turista- és testnevelési – szakosztály keretében Lauber Dezső is tartott előadást a "Munkások sportúzése" címmel. Ebből idézek egy rövid részt: *A legtöbb munka egyoldalúlag veszi igénybe a testet, aránytalanul terheli a test egyes részeit. Itt a sportnak az a feladata, hogy a megzavart testi egyensúlyt helyreállítsa...*¹²

Ebben az időben a tenisz Lauber Dezső életében központi szerepet játszott. Sokat edzett és versenyzett, így nem volt véletlen, hogy az 1908-as londoni olimpia tenisz számaiban kiírt válogató verseny egyéni számában kiharcolta azt a jogot, hogy versenyzőként

⁸ BMTS I. 104.p.

⁹ BMOK 7-8.p.

⁹ TPT 2-3. 318.p.

¹⁰ Kutassi László – Erwin Niedermann: A magyar és az osztrák olimpiai mozgalom története, 1990. 45-48.p.

¹¹ BMTS I. 134-135.p.

¹² Az 1907. évi Szabadtanítási Kongresszus naplója. Szerk: Vörösvári Ferenc, Budapest, 1908. 515-521.p.

részt vehessen az olimpián. Lauber szereplését nem kísérte szerencse, mert már az első fordulóban kiesett. Ennek ellenére Lauber Dezsőnek nagy álma teljesült, mert nemcsak vezetőként vehetett részt az olimpián, hanem versenyzőként is. A londoni olimpia után azonnal Pécsre jött és diavetítéssel egybekötött élménybeszámolót tartott az Uránia filmszínházban. Ezek az élménybeszámolók is jelezték, hogy Lauber sokat tett az olimpiai eszme terjesztéséért. Ebben az időben különösen nagy szükség volt erre, mert a lakosság alig értesült az olimpiai játékokról, a helyi sajtó csak mostohán foglalkozott vele.

A PAC 1908. október 12-én tartotta éves rendes közgyűlését, amelyen dr. Lauber Rezső elnökölt és Egy Aladár tartotta a beszámolót arról, hogy sikeres évet zárt a PAC. A vezetésben nem történt változás, Lauber Dezső továbbra is választmányi tag maradt.¹³

1909-ben Lauber látókörébe két új sportág került. Kezdeményezésére márciusban bobbálya épült Tátralomnicon, 1918-ig minden évben itt bonyolították le a magyar bajnokságot. Lauber megkedvelte Tátralomnicot. Nyáron a bob helyett a golf kötötte le. Irányítása mellett Tátralomnicon golfpálya épült. Megalakult a Tátra Golf Club gróf Nákó Sándor védnökségével, gróf Zichy Géza, gróf Széchenyi István és báró Vécsey Miklós igazgatók vezetésével. A klub titkára Lauber Dezső lett, *a későbbi sokszoros magyar bajnok, akinek a magyar sport oly sokat köszönhet* – írta róla Pluhár István. Az első magyar golfversenyt 1909-ben tartották. A Consolation medal-verseny (18 lyuk) győztese Lauber Dezső lett Bécsben, 1913-ban, s ezzel elnyerte a Joseph von Flesch-serleget.¹⁴ Lauber ebben a sportágban 11 alkalommal nyert egyéni bajnokságot, 8 alkalommal a férfi párosban, 6-szor nyert nemzetközi bajnokságot, számos nemzetközi és hazai versenyt megnyert.¹⁴

De nem csak kiváló golfjátékos volt, hanem edző is. Szilágy Béla a következőket írta róla: *Lauber Dezső többszörös bajnok fáradszató munkássága és buzgó igyekezete megtermi gyümölcsét s hamarosan megjelenik a fiatal gárda, amely külföldön is elismerést vív ki a magyar sportértettségnek. Dr. Kovács Jenő, Gyurkovich Béla és báró Hatvany Lajos azok, akik Lauber kapitánysága alatt külföldön érik el internacionális és bajnoki versenyeken a győzelmeket. Hölgyversenyzőink fejlődése még ragyogóbb...*¹⁵

1911. október 21-én a PAC megtartotta éves rendes közgyűlését, s ezen az ülésen tiszteletbeli taggá választották Lauber Dezsőt, a MOB titkárát, olimpikont.¹⁶ 1912-ben a stockholmi olimpián Lauber Dezső, mint a csapat egyik vezetője vett részt, s újból megpróbálkozott turista út szervezésével is Pécsen, de a magas részvételi költségek elriasztották a jelentkezőket. Az olimpia után azonban dr. Nagy Bélával az általuk készített 200 diát 1913. június 6-án bemutatták az érdeklődőknek az Uránia filmszínházban. Ebben az évben újjáalakult az Országos Testnevelésügyi Tanács, melynek Lauber Dezső is tagja lett.¹⁶

Említésre méltó, hogy 1911-ben Budapesten volt a NOB ülése, amelynek előkészítésében s lebonyolításában Lauber Dezső jelentős szerepet vállalt. Pierre de Coubertin 1912-ben dr. Kemény Ferencnek írt levelében elismerően emlékezett meg róla.¹⁷

1914-ben kitört a világháború, s ettől kezdve nem a sportsikerekről, hanem kiváló sportolók haláláról adtak hírt az újságok. Így évekig Lauber Dezsőről sincs hír. A háborút egyik vidéki barátjánál vészelte át. Utána viszont arról érkeztek a hírek, hogy elveszett

¹³ Pécsi Napló, 1908. október 13.

¹⁴ Magyarországi Sportegyesületek Története. Szerk: Pluhár István. Budapest, 1941. 90-91.p. A továbbiakban: MST 1941.

¹⁵ Dr. pirosi Szilágy Béla: A golf. In: A Sport Enciklopédiája II. Budapest, 1928. 213.p.

¹⁶ BMOK 9-10.p.

¹⁷ Kutassi László szíves szóbeli közlése

a Tátralomnici sportparadicsom, a bob- és a golfpálya. A golfpálya pótlását a Svábhegyen épült létesítmény pótolta. 1930. október 25-én nyerte meg ötödször a golfbajnoknak járó vándordíjat, s ezzel Magyarország örökös golfbajnoka lett. A golf világa egészen a II. világháború kitöréséig Lauber Dezső nevéől volt hangos, a sokszoros magyar és nemzetközi bajnok később mint edző kamatoztatta tudását.¹⁸

Az I. világháború után a régi sportvezetők nem kerültek be a vezetésbe, így Lauber Dezső sem, de őt kárpótolta a golf. Az olimpiai mozgalom, az olimpiai eszme azonban nem hagyta nyugodni, mert azzal egy életre elkötelezte magát. Az 1924. évi párizsi olimpián Hajós Alfréddal közösen egy stadion tervvel indultak, amellyel második helyet szereztek, miközben az elsőt nem adták ki. Sokáig ezt a sikert kizárólag Hajós Alfrédnak tulajdonították, de utóbb kiderült, közös munkáról volt szó. Az Olimpiai Játékok című könyvben az alábbi hivatalos közlemény jelent meg erről: *Hajós Alfréd a tervet Lauber Dezsővel a nemzetközileg is ismert sokoldalú sportemberrel közösen készítette.*¹⁹ *Lauber Dezső szerint: A tervpályázatot közösen készítettük, de ezüstérmet csak Hajós Alfréd barátom kapott. A bizottsághoz elküldött pályázatunkról – külföldi tartózkodásom miatt – hiányzott az aláírásom. Munkámért emlékérmét kaptam.*²⁰

A pécsi városháza zsúfolásig megtelt közgyűlési termében, 1937. január 17-én, fényes külsőségek között ünnepelte a Pécsi Atlétikai Club jubileumi díszközgyűlés keretében fennállásának 50. évfordulóját. A közgyűlésen megjelent és felszólalt dr. Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter, Visnya Ernő felsőházi tag elnökölt. Az előadások között Lauber Dezső kormányfőtanácsos tartott személyes élménybeszámolót nemzetközi sporttevékenységéről és ismertette a golfsportot. A nagy tetszéssel fogadott előadás után került sor az üdvözlésekre.²¹

Összefoglalva Lauber Dezsőről írt szerény dolgozatomat remélem sikerült bemutatnom azt a sportembert, aki egész életét a sportnak áldozta. A sport és az olimpiai eszme volt éltető eleme. Pécssett született, s mindig is pécsinek vallotta magát. Az 1898-ban kerékpársportban nyert magyar bajnoksága az első magyar bajnokság, amit pécsi sportoló nyert.²²

A II. világháború során Lauber Dezső budapesti otthonát bombatalálat érte és elpusztult a csaknem száz serleg, érem, oklevél, ezzel pótolhatatlan veszteség érte a magyar sportot, a sporttörténeti kutatást. Mint pécsi olimpikontól korábban írt tanulmányomat megküldtem Borbély Tibor barátomnak, akit személyes barátság fűzött Lauber Dezsőhöz, s tőle tudom, hogy miután lakását lebombázták, egy barátja vette magához és nála élt 1966. szeptember 5-én bekövetkezett haláláig.

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának sportbizottsága a fentiek ismeretében javasolta a város közgyűlésének azt, hogy a felújított és kibővített városi sportcsarnokot nevezze el városunk e híres sportolójáról, sportvezetőjéről, Lauber Dezsőről.²³

A sportcsarnok új szárnyának felavatására és a névadására 1997. június 2-án került sor. Dr. Páva Zsolt polgármester avató beszédében utalt arra, hogy a 20 éves jubileumát ünneplő sportcsarnok közgyűlési határozat alapján **Lauber Dezső Városi Sportcsarnok** néven szerepel a továbbiakban.

¹⁸ MST 1941. 89-91.p.

¹⁹ Hivatalos jelentés 605.p. A Magyar Olimpiai Bizottság 192/1923. évi, Valamint az 1525/1924. évi jegyzőkönyve

²⁰ Olimpiai játékok 1896-1976. Budapest, 1977.

²¹ Sportrevü II. Pécs, 1937. 1-2. Szerk: Homonnai Márton

²² BMOK 17.p.

²³ 246/1997. /05.29./ sz. határozata alapján a Közgyűlés elfogadja a Sportbizottság azon javaslatát, hogy a Városi Sportcsarnok vegye fel a kíváló sportoló és sportvezető, Lauber Dezső nevét

MILLEI ILONA

A PÉCSI KERÉKPÁR EGYESÜLET ZÁSZLÓJA

*Legyetek üdvözölve sportársak Pécs vendégszerető falai között,
"Adj Isten - minden jót!"*

Pécsi Kerékpár Egyesület.

*Az emberiség főtörekvése a mindent mozgató őserőt megismerni és céljaira felhasználni. Az isteni szikra: a **tudomány**, mutálja az utat ehhez. A **vágy** a nagy célokat elérni, adja az erőt és bizalmat. A véletlen megfigyelése szüli a **reményt**, a remény a **kitartást**.*

Zsolnay Vilmos,
a "P.K.E." elnöke¹

Ezen tanulságos jelmonddal indul a Bolgár Tivadar által 1894-ben szerkesztett "biciklista" **Emlékkönyv**.¹ E fiatal, gyorsan fejlődő sportegyesület méltón rászolgált a fenti örökérvényű bölcsességekre: *A PKE demokratikus sportegyesület lesz, amely szívesen lát és fogad körébe minden becsületes, tiszta jellemű férfiút, rang és vallás-különbség nélkül, olvasható az 1894-ben, Ágh Timot által szerkesztett **Emléklapokban**. Ez az egyesület azért alakult, hogy szolgálgjon a közegészség-ügynek.*²

A gombamódra szaporodó kerékpár egyesületek száma hazánkban ekkor 30 körül volt, köztük az 1891-ben elsőként megalakult budapesti Hunnia Magyar Bicycle Club, az 1892-ben alakult szombathelyi Pannonia Magyar Kerékpárosok Egyesülete és az 1892 december 4-én létrehozott Pécsi Kerékpár Egyesület, a PKE.

1893. január 7-én Zsolnay Vilmos elnökletével felállt a tisztikar, amely a versenyzőkkel és pártoló tagokkal együtt összesen 126 főt számlált.

Ezzel egyidőben az egyesület elkészíttette díszes zászlaját is. *A csinos zászló szövegét Fichtl Károlyné és nővére hímezték.*³

Az aktív egyesületi munka a társegyesületekkel való jó kapcsolat kialakulását eredményezte. Ezt illusztrálja egy díszfelvonuláson készült felvétel, melyet az egykori Majláth, ma Kosuth téren rendeztek. A biciklisták magyaros jellegű fehér sapkás, zsinóros egyenruhában, egyesületi zászlóval, virágkoszorúval vonultak fel. A versenyzők mögött az abban az időben is kuriózumnak számító velocipéd, egy kétüléses (tandem) és egy négyüléses kerékpár látható.⁴

A *Pécsi Közlöny* a Pécsi Kerékpár Egyesület névváltoztatásáról tudósít.⁵ A PKE 1896-tól a Pécsi Bicycle Club, rövidítve PBC nevet használja. Ez év január 22-én, mint a PBC megtartja új alakuló közgyűlését a Vadember szállodában, új alapszabályt dolgoz ki. Az új vezetőségben ismét elnök lett Zsolnay Vilmos, alelnök pedig Kiss József. Ez indokolja a PBC monogram használatát a zászlócsúcson.

¹ Emlékkönyv. A Budapesti-Pécsi nagy kerékpár távverseny alkalmából. Szerk: Bolgár Tivadar. Pécs, 1894.

² Emléklapok Pécs sz. város multjából és jelenéből. III. Túrista- és sport-egylet. Szerk: Ágh Timót, Pécs, 1894.

³ Pécsi Figyelő, 1893. szeptember 16-i Kerékpárosaink zászlója c. tudósításából

⁴ A ismeretlen fotós felvétele Hirth István: A pécsi kerékpársport kialakulása, 1984. kéziratban lévő dolgozatában szerepel. A közlés hozzájárulásáért ezúton mondok neki köszönetet

⁵ 1896 január 21-23. számában

Ezen aktív sportidőszak minden mozzanatáról tudósítanak a korabeli napilapok és a Bolgár Tivadar által szerkesztett *Kerékpár-Sport* c. havonta kétszer megjelenő kerékpáros sportújság. Jelentős volt a PBC által 1896. augusztus 15-16-án rendezett nemzetközi kerékpárverseny. Az országos verseny III. díjazottja Bedő Imre⁶ lett. 1896. októberében igazolt át a PBC-be Lauber Dezső, Pécs talán legaktívabb, legsokoldalúbb sportolója, korábban a Pécsi Atlétikai Club, a PAC versenyzője.

Csoportkép, a Pécsi Kerékpár Egyesület zászlójával. Középen: Zsolnay Vilmos, tőle jobbra Kiss József. A harmadik sorban a jobb szélén sötét ruhában Walla Ferenc, elől a Bedő testvérek.

A századvég kerékpáros hírei a kitűnő eredmények mellett már a nehézségekről is beszámolnak. Az 1897-98-as csúcsidőszakot követően, országos jelenséggént, a hanyatlás évei következnek, ami a PBC-t sem kerülhette el. A kerékpáradó bevezetése már csak kegyelemdöfés volt az amúgy is lehangolt sportolóknak. A "bicikli-adó" bevezetéséről, hatásáról így ír a helyi sajtó: *Majd ha ezután is rohanva száguld egy-egy kerékpáros, rákiált a rendnek öre, hall! elő az adócédulát s a roham lecsillapodik, a biciklis előkeresi páten-sét, csak az aztán mehet a következő rendőrig ki szintén ellenőrizi... s így lassulva a bicikli futása, ismét eljön a nyugodt rettegés nélküli séta...*⁷ A PBC gyors összeomlásáról a *Pécsi Napló* 1901. június 14-i száma tudósít.⁸

⁶ Bedő László: A modern kor kibontakozása (1880-1918) Sportélet a századforduló idején. 42-109.p.

⁷ Pécsi Közlöny, 1896. november 29. száma

⁸ Az 1901. június 12-i közgyűlésen a jelenlévő 23 klúbtág egységesen a PBC megszűnése mellett döntött, a megoldhatatlan anyagi gondokra történő hivatkozással. Bedő: i.m. 111.p.

A zászló leírása

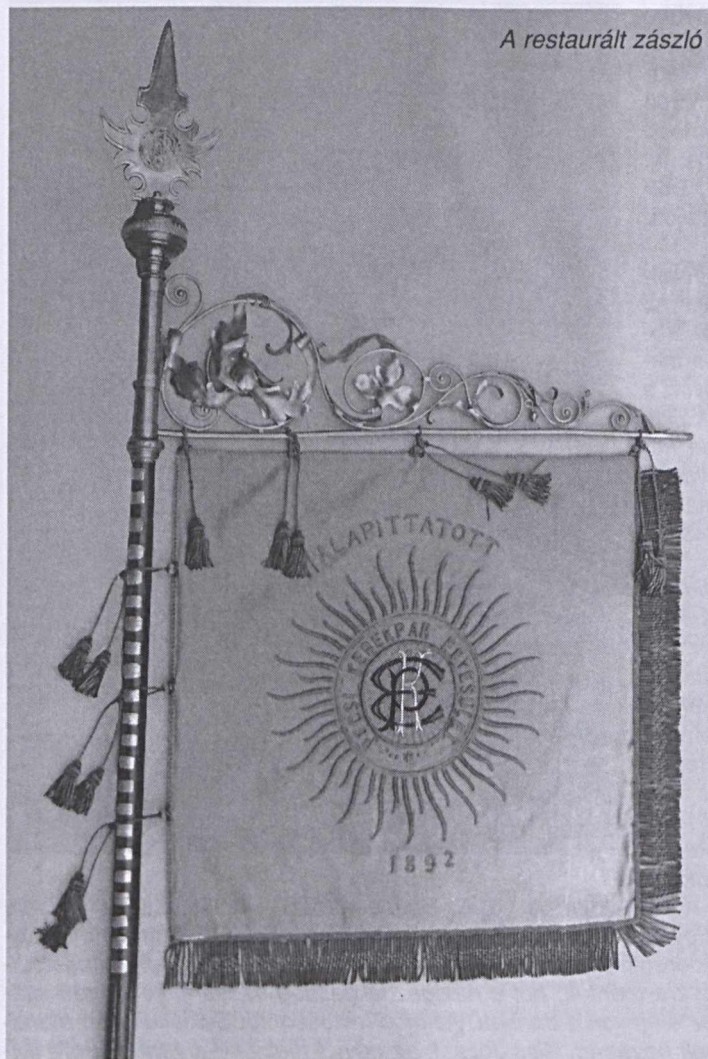
A zászló un. zászlólappokból és zászlórúdból áll, a hozzá tartozó szalagok azonban hiányoznak.⁹ Korabeli felvételeken két zászlószalag azonosítható, *egy HUNNIA M.B... és egy nemzetközi kerékpár verseny... kezdetű szövegrész* olvasható. A kétlapos, kétoldalas négyzet alakú 54x54 cm-es zászlólap, melynek előlapja kék, hátlapja sárga színű hímzett szövet. Előlapján középen az egyesület emblémája. Az alapra applikált kör alakú sárga színű szöveten áthímmezve PKE monogram, a P betű bordó, a K ekürű, az E zöld színű. A szélek felé haladva sugaras körirat: **PÉCSI KERÉKPÁR EGYESÜLET. ALAPÍTTATOTT** felirat fent, lent: 1892-es évszám, ennek színe sárga. Hátlapján középen körirat és négy soros szöveg, amelyet balról makkos tölgyfág, jobbról babérág ter-méssel, ún. "címerkoszorú" keretez. Alul

masnira kötött szalag fogja össze az ágakat. Körirat: **ADJ ISTEN / MINDEN JÓT**. Négy soros középfelirat: *Edzett testben nemes szellem / Ez legyen a jelszavunk / A kerékpár gyorsasága / Hirdesse hogy haladunk*. Színei: világos-középkék. A zászlólaphoz tartozó fémszálas rojt a két külső szél keretezi, a két belső szélre eredetileg érintőlegesen 9 db. kétágú, zsinóron függő bojtot erősítettek, melyekkel felkötötték a textiliát a rúdra. Minden bojtot egy-egy fémszállal bevont fagolyón fűztek át, amely egyben díszítésül is szolgált. A zászlórúd fa ill. fémrészekből áll, melyhez a zászlócsúcs tartozik. A farúd alsó végén esztergált csavarmenet, amelybe a rúd folytatódólagos darabját erősítették. A felső végén a fa-

⁹ A Janus Pannonius Múzeum textilgyűjteményében

¹⁰ Pécsi Figyelő 1893. szeptember 16-i száma

rész részcsőben, majd noduszban folytatódik. Ennek középtengelyében illeszkedő díszes zászlócsúcs, melynek egyik oldalán kör zárt koszorúban PBC monogram, áttört, vésett ötvösmunka. A rúd fém részeihez egy oldalirányban álló lemez, ill. csőplasztika, folyamatos levél, ill. indamotívum csatlakozik, ehhez köthető a textillap.

A zászlónyélen három oszlopban, összesen 45 db zászlószeg, vagyis névlemez látható, egy sem hiányzik. A zászlószegek különböző méretű ezüstlemezek, vésett szöveggel. A névlemez tulajdonosai, akik között a kor nemcsak helyi, de országos hírnév kiválóságaival is találkozhatunk, szinte kivétel nélkül hódolnak e nemes sportnak, versenyzői ill. amatőr szinten. Magas korára való tekintettel köztük csak

Zsolnay Vilmos volt ez alól kivétel. A névlemez az első oszlopban: Kiss Józsefné (Kiss József alelnök neje); Zsolnay Vilmos; Hunnia Magyar Bicykle Club Budapest; dr. Hudomel József Budapest (orvos, a Budapesti Hunnia BC elnöke); Bláthy Ottó Budapest (gépészmérnök, a Hunnia alelnöke); Jelfy Gyula (a Hunnia titkára); Pusch Henrik Budapest; Zombori Sport=Egylet; Udvary Ferenc Szombathely; Fichtl Károly és családja (gépész, kerékpár raktár tulajdonos); Kohárits N.J.né; Kiss József; Dr. Kiss Emil (ügyvéd); Bolgár Tivadar; Kohárits N. János; Zsolnay Miklós; Szikorszky Tádé; Mattyasovszky Jakab (gyárosok); Dr. Krasznay Miklós; ifj. Bedő Imre (kávéház tulajdonos, a PKE titkára); Kalisch Mór; Walla Ferenc (órás-ötvösmester, választmányi tag). A második oszlopban: Littke Lenczi (Lőrinc); Patay Vilmos; Radosavljevics Tivadar. A harmadik oszlopban: Dr. Vermes Lajos (földbirtokos, szabadkai "sportmatador"); Ifj. Kindl József; Bayer Ferenc; Höfler N. János (bőrgyáros); Dr. Wallenstein Bódog (fogorvos, közkórházi orvos); Krausz Ede; Löwy Lajos; Dr. Jobst László

ló; Kiss Ernő; Jantay Gyula; Pintér Ferencz (városi árvaszéki elnök); Ganter Ferencz; Neumann Soma; Piacsek Virgil (építész-kőfaragó); Deutsch Zsigmond; Wallerstein Ede; Ifj. Scholz Antal (sörgyáros); Dollinger András; Szigriszt Lajos; Erreth Kálmán.

Az elkészült zászlót felavatása előtt már használta az egyesület.¹⁰ A pécsi kerékpárosok egyesülete, mely napokban részt vett, s díjat is nyert a budapesti nemzetközi bicikli-versenyen, a Tauszig-féle kereskedés kirakatában kiállította ezt a díjat: ezüst tintatartót. Mellette kiállította most készült zászlaját, melyet ugyan már használtak a budapesti versenyen is, de csak e hó 24-ikén, a pécsi versenyek napján fognak ünnepélyesen fölavatni az egy éves fennállás emlékére.

Az 1893. szeptember 24-én, vasárnap rendezett versenyekről így írt az esti zászlóavatás tudósítója.¹¹: Két óra után vonultak föl a kerékpárosok szép zászlójukkal, melyet este avattak föl. A menetben ott voltak Budapestről a 'Hunnia Magyar Bicycle Club', a 'Zombori Sport-Egylet' képviselői és számos vidéki vendég... Az újsághír továbbá a versenyeket és azok eredményeit ismerteti. A versenyek után a kerékpárosok Zsolnay Vilmos elnökük lakására mentek, hol a házigazda gazdag vacsorát rendezett számukra. Este a "Vadember"-ben volt a bankett. Az első felköszöntőt Schick Rezső mondta a zombori kerékpárosok nevében. Kiss József, az egyesület alelnöke a vendégekért ürítette poharát; Ezután az egyesület zászlaját behozta Littke Lenczi; a társaság zajos éljenzéssel fogadta s megkezdődött a szegbeverés. Az első szeget Kissné úrhölgy ütötte a zászlónyélbe, a második szeget Zsolnay Vilmos elnök, a harmadik szeget Ludvig Gyula, a 'Hunnia' küldötte, mint keresztapa; ezután a zombori egyesület küldötte, majd az egyleti tagok verték be a többi szeget a zászlónyélbe. A társaság hajnalig maradt együtt víg poharazás közben élénk kedélyhullámban.

Az eseménnyel kapcsolatos érdekes hír olvasható a Bolgár Tivadar által szerkesztett Emlékkönyvben. Udvarý Ferenc híres szombathelyi sports-man nem tudott megjelenni a PKE zászlóavatási ünnepélyén, de udvarias levél-ben kimentve elmaradá-

A zászló restaurálás előtti állapotban

¹¹ Pécsi Figyelő 1893. szeptember 27-i száma

sát, a zászló részére küldött egy szeget, "A sportban is légy magyar" jelmonddal kérte bevésni. A jelmondat ismeretlen ok miatt nem került a zászlónyélre. Ugyanitt olvasható: *Az egész országban elterjedt magyaros jellegű sportruha tőle ered. A PKE egyleti öltözeke is az Udvardy-féle sportruha volt.* Sajnos a ruháról részletes leírás nem maradt fenn, csak annyit tudunk, hogy a ruházaton a nemzeti színek szerepeltek. A felszereléshez fehér sportsapka tartozott.

Helyi jellegű adat a sportruha divathoz. Az elfogadott egységes sportfelszereléseken kívül a pécsi biciklisták PKE monogramos sporttrikót is viseltek. Ilyen trikót visel a következő csoportképen Walla Ferenc a kép jobb szélén, a kis világos zászló előtt ülő sötét ruhás versenyző.

A zászló restaurálása

A zászlót, mint a múlt század végének Pécs sporttörténetét képviselő jelentős tárgyat 1984-ben a Pécsi Város-történeti Múzeum állandó kiállításán állították ki. Ezt megelőzően Galambos Mónikával részlegesen konzerváltuk. A tisztítástól a pótlásig a teljes felújítást 10 év múlva végeztük el. A zászlót poros, szennyezett állapotban vettük át. A hátlap sárga színű hímzett textíliája lényegesen rosszabb állapotban volt, mint a zászló előlapja. A szövetre hasadások, hiányok voltak jellemzők.

A csak színben különböző, anyagában azonos két oldal állapotbeli különbségének oka a színezési technológia nem megfelelő alkalmazásában keresendő. A zászlólapok lapos és domború hímzéseinek hiányai, kopásai a szakadozott helyeken volt a legjobban megfigyelhető. A rendkívül rossz állapotú sárga színű szövetet tisztítás után teljesen alábélelítettük. A felfelső szálakat varrással az alábélelő anyaghoz rögzítettük, majd a hímzés hiányait pótoltuk. A rúd, a zászlócsúcs és a rojt csak tisztítást igényelt. A textilkonzerválást követően a zászlólapokat összevarrtuk, majd a tárgyat eredeti állapotába állítottuk vissza. Egy zsidvásáron történt sikeres vásárlással a hiányzó zászlóbojtokat az eredetivel azonos két darabban pótoltuk, így már csak három darab hiányzik.

ROMVÁRY FERENC

A FELÚJÍTOTT KOMAROV EMLÉK

Amerigo Tot: Komarov emléket Magyarai Béla úrhajós 1998. május 8-án avatta új helyen, a Búza téren.

Amerigo Tot a hatvanas évek végén egyre nagyobb rendszerességgel látogatta szülőházát. (Nevének ilyen alakulását a véletlennek köszönheti. Imre olaszul Emerigo. Egy hivatalnok azonban elvétette a betűt... A "h" pedig észrevétlenül kopott le az idők folyamán). Az 1919-ben, Fehérvárcsurgón született Tóth Imre a budapesti Iparművészeti Iskolát elhagyva Dessaubá ment, a híres Bauhaus iskolába, ahol többek között Paul Klee volt a kedvenc tanára. Ez időből származó műveiről túláradó, asztrális és patetikus absztrakt rajzok meghatározással illette egy olasz kritikus. Nyaranta Párizsban Maillol műhelyében gipszöntőként dolgozott. Igazából azonban Klee ideálja hatott rá elsődlegesen: keresni a teret, eljutni az ősfomáig, leásni az alapokig. 1932-ben Drezdába ment, az akadémian Otto Dixnél tanult festészetet. A Reichstag égése után őt is elhurcolta a Gestapo, a koncentrációs táborból megszökött és Csehszlovákiára, Ausztrián keresztül Itáliába ment. Az anyai ágon 18. századi olasz pallérok e kései ivadékát az ősök iránti vonzalom csábította Itáliába, vagy a reneszánsz ígérete, a művészetek ősforrása netán? A frissen szerzett élmények mélységesen felkavarták és addigi művészi tapasztalatainak átértékelésére készítették. Amikor meglátta Donatello szobrait, rádöbbenett arra, amíg nem képes ilyet csinálni, addig nem kezdhet máshoz. Reneszánsz pontossággal megmintázott figuráit, domborműveit a kritika egyértelműen Donatello iskolájához sorolta. Évtizedekkel később egy amerikai múzeumban – mesélte Pécssett – eredeti Donatelloként állították ki korai kisplasztikáit! 1936-ban végleg megtelepedett Rómában. Műterme a Via Marguttán később a magyarok zárandokhelyévé vált. 1969-ben Budapesten, a Műcsarnokban volt nagysikerű bemutatkozása, majd Tihany, Debrecen és Szeged után Pécssett is kiállított, a Modern Magyar Képtár Szabadság úti épületében és annak előkertjében. Amerigo Tot pécsi kapcsolata gyümölcsözőnek bizonyult, 1978-ban nyílt meg a pécsi Amerigo Tot Múzeum, mely most a Káptalan utca 2. sz. Zsolnay Múzeum épületében tekinthető meg. Tizenhárom művel alapozta meg pécsi gyűjteményét, a jelenleg már több, mint huszonöt műtárgy – szobor, dombormű, kerámia – művészetének teljes keresztmetszetét bemutatja.

1979-ben köztéri szobrot ajándékozott a városnak, a tragikus sorsú úrhajós emlékművét. Komarov katasztrófája megdöbbentette és részvételi vallomásra serkentette a művészt. Szoborba fogalmazta a megfoghatatlant, a másodpercek tört része alatt bekövetkező tragédiát. Történeti tény, műszaki hiba okozta az úrhajó vesztét. Leszálláskor a kabin ernyője nem nyílt ki, ez okozta az úrhajós halálát.

Az egymásnak feszülő két súlyos tömegű hengerforma szorításában görcsbe rándult kéz vergődik. Azt fejezi ki a kinyúló kéz, hogy az ember végső erőfeszítéssel kitörni készül börtönévé vált, a megsemmisülés felé zuhanó úrhajóból. *Az ember rábízta magát a számítógépre, kiszolgáltatta magát neki. Mert belérögződött, hogy amit a gép diktál, azt kell elfogadnia. S egyszercsak a gép, az ember szerkesztette gép nem válaszol többé. Kinyújtom a kezem, az embertől kérek segítséget. Erről szól a szobor – nyilatkozta a művész az emlékmű avatásakor. Az ember zuhan a földre, s tudja, hogy meg fog halni. Amikor az úrben volt, azt a látszatot keltette a hajója nekünk, hogy lassú a mozgása, ezért forog lassan körbe-körbe a szobor. De a mozgás azt is jelenti, hogy ez az ember már benne van a történelemben, s ott fog mozogni már örökké.* Mobil szobor, a hengeres posztamensen lé-

vő, hengeres tárcsaelemekből épített, két irányba kiterjeszkedő szerkezetet villanymotorral működteti, ezzel a lassú mozgással érzékeltetve az űrhajó földről szemlélve lassú haladását. Szimbolikus alkotás, egy nemzetközileg számon tartott művész hódolata a világ felfedezésének tragikus sorsú úttörője előtt.

A szobrot 1979. október 1-jén, a művész jelenlétében avatták fel a Komarov Gimnázium előtt. 1988-ra azonban olyannyira benőtte az épületet körülvevő növényzet, hogy szinte láthatatlanná vált a szobor. A rozsdá is kikezdte, több helyen lyuk keletkezett a vékony acéllemezen. Az emlékmű megmentése, konzerválása elodázhatatlanná vált. Megelőzendő teljes megsemmisülését, sikerült a DUNAFERR Acélszerkezeti Kft. támogatását megnyerni. Dunaújvárosba szállították és elvégezték rajta a szakszerű állagmegóvást, a rozsdá eltávolítását, a további romlás megállítását. Közgyűlési határozattal új helyszín kijelölésére került sor. A Búza tér egy kis zöld felülete megfelelőnek bizonyult, a szobor körbejárhatóságát is lehetővé téve. A forgalmas téren sokak számára vált ismertté, egy kis túlzással, az elmúlt közel húsz év során talán nem állított meg ennyi embert e figyelemre méltó műalkotás, mint itt és most, a Búza téren.

Száz éve Pécssett... 1898.

január	2. Hettyei Sámuel püspököt beiktatják Budapesten
3. Zsolnay Vilmost díszpolgárrá választják
5. Offenbach: Hoffmann meséi a Nemzeti Színházban,
Ódry Lehel címszereplésével
február	10. Baranya vármegye közgyűlése
6. A Pécsi Kerékpár Egyesület közgyűlése
28. Pécs város közgyűlése
március	9. Haydn: Évszakok c. oratóriuma a Nemzeti Színházban
április	2. A Városi Iskolaszék ülése
4. Mátyás Flórián akadémiai székfoglalója: Kronológiai bíráló
egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban
5. A színtársulat utolsó előadása: a Rokkant huszár c. népszínmű, Ódry Lehel
címszereplésével.
Shakespeare: Hamlet; Madách: Az ember tragédiája
5. Kiírták a pályázatot a városi tanácsnoki-árvaszéki elnöki (évi 1600 forint java-
dalmazással), tanácsnoki (évi 1600 forint), rendőrkapitányi (évi 1000 forint),
II. o. írnoki (évi 400 forint) állásokra
16. A Pécsi Dalárda közgyűlése
22. A Kereskedelmi- és Iparkamara közgyűlése
27. A katonai sorozások megkezdése
május	5. Flórián napi körmenet a székesegyháztól a Flórián szoborig
24. Jégeső és óriási zivatar Pécssett
június	9. Az első pécsi országos kerékpárverseny

Hetvenöt éve Pécssett... 1923.

január	1. Panasziroda megnyitása az Államrendőrség Pécsi Kapitányságán
4. Alapvető élelmiszerárak drágulása
17. A Zenekedvelők Egyesületének hangversenye a Pannoniában
10. és 13. Dohnányi Ernő hangversenye Pécssett
18. Hóviharak megyeszerte, közlekedési dugók, ideiglenesen szünetel a vasútforgalom,
többen megfagynak az utakon
25. A városi kórház adósságának szanálása
február	3. A város és a DGT peren kívüli megegyezése, a szénszállítások rögzítése
21. 22 gyermek szociális utaztatása Hollandiába
március	10. Puccini: Pillangókisasszonya a Nemzeti Színházban
21. A Waldbauer-Kerpely vonósnégyes hangversenye
27. Pécs város közgyűlése
április	1. A vasútforgalom beindulása Jugoszlávia felé
25. Horthy Miklós kormányzó pécsi látogatása
30. A Hangya Szövetség pécsi közgyűlése
május	5. A város Nádasy József színgazgatóval egyéves szerződést köt
8. Nádasy lemondó levele nyomán új pályázatot írnak ki
11. Klebelsberg Kuno kultuszminiszter pécsi látogatása
22. Országos eszperantó találkozó
június	2. Nem lesz színész-sztrájk Pécssett!
6. Pusztító jégverés Pécssett
június	13- Ódry Árpád vendégszereplése, Shakespeare: Hamlet, Madách: Az ember tragédiája
18. Pécs város éjfélig elhúzódo közgyűlése
Asszonyi László és Kürthy György a színház új bérlei
22. Kommunista szervezkedést lepleznek le Pécssett
(A résztvevők közt volt Tarr Imre 23 éves MÁV alkalmazott)

Ötven éve Pécssett... 1948.

- január 4. A Szociáldemokrata Párt küldöttgyűlése, új vezetőség választás
13. A városi közigazgatási bizottság ülése. A város visszakapja 400 holdas parkerdejét
25. A százéves Pécsi Dalárda jubileumi közgyűlése
- február 3. A Pécs-Baranyai Nemzeti Bizottság díszülése a köztársaság kikiáltásának évfordulóján
11. Súlyos ítélet a pécsi katonai lisztpanama perben
23. Az MSZDP VB lemondása, Tolnai József polgármester nyugdíjazása, 12 tagú intéző - bizottság alakul
25. Lendvai Ferenc a színház új igazgatója
- március 8. A Nemzetközi Nőnap megünneplése
15. Ernst Jenő és Hal József Kossuth-díjat vesz át
20. Lemond a Pécsi Ipartestület vezetősége
24. Munkásvezetők kerülnek a pécsi üzemek élére
30. A népbíróság halálra ítéli Orsós József nyilas keretlegényt
- április 4. A felszabadulás ünneplése szovjet vendégekkel
7. Sujtólégrobbanás András-aknán - öt halottal
25. A Dunántúli Napló indulása. Vezércikk: Pajzs István, a jövő kapujában
26. A két munkáspárt belvárosi szervezetének egyesülése
- május 4. Dél-nyugat Magyarország - Alsó Ausztria válogatott labdarúgó mérkőzés a Tüzér utcában, 3000 néző, az eredmény 2:1
9. Magyar-Jugoszláv Barátsági Hét kezdődik
11. A pécsi egyetem átalakulása
18. Krancz Pál az új polgármester
23. Megalakul az MDP Baranya Megyei Szervezete, Aczél György a megyei titkár. Farkas Mihály és Marosán György mond beszédet
26. Kocsis Mihály az Ítéletábla új elnöke
- június 7. Lissák Kálmán az egyetem új rektora
15. Hivatalba lépnek a munkásbírák
18. A Dunántúli Naplóban pécsi pedagógusok üdvözlik az iskolák államosítását
20. Martyn Ferenc, Csorba Győző és Takács Jenő nyilatkozik az MDP művelődési programjáról

Huszonöt éve Pécssett... 1973.

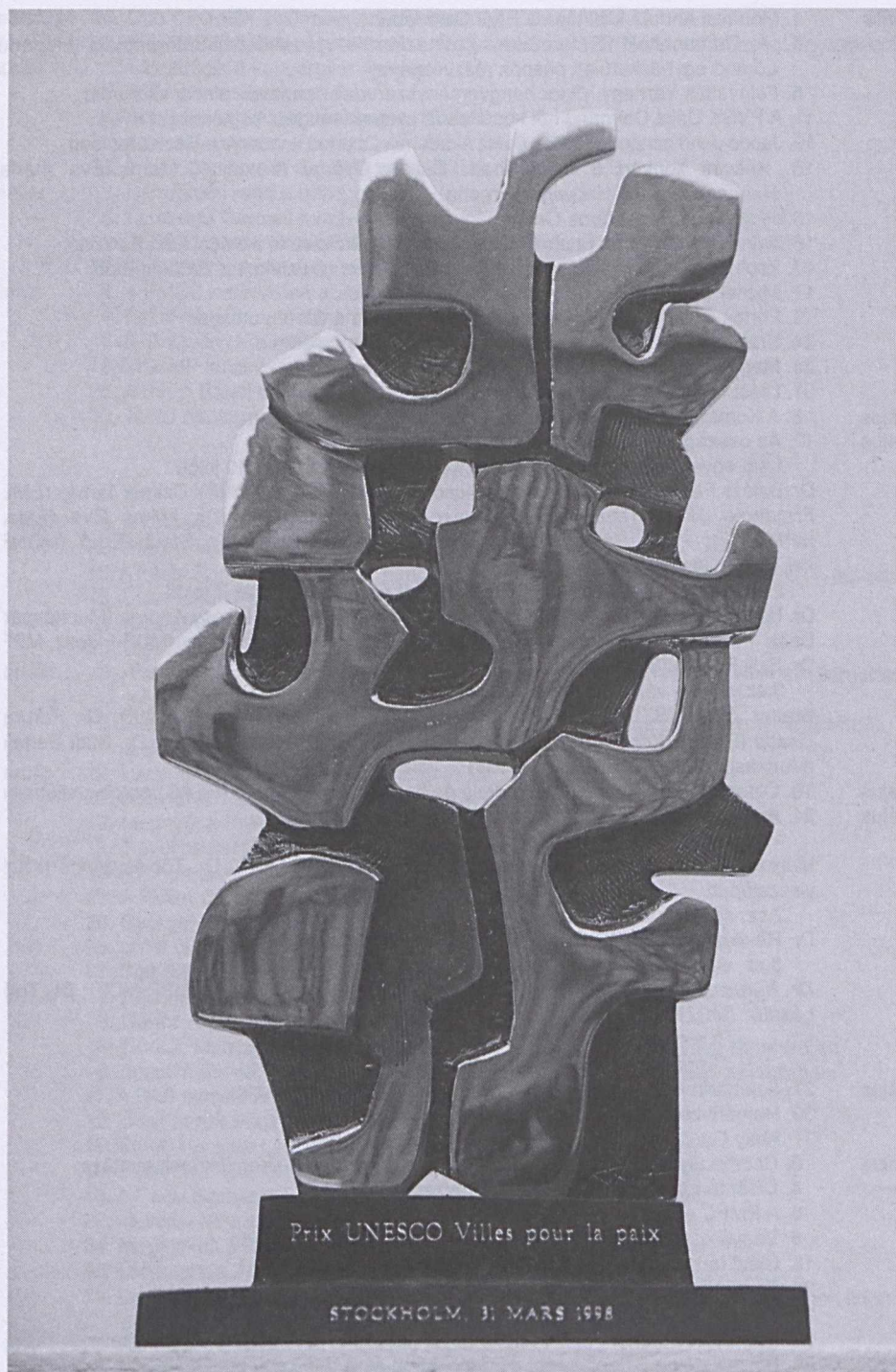
- január 10. Mesterbérlet címmel új hangversenysorozat indul
12. Lehár: Víg özvegy a Nemzeti Színházban
13. Húsz éves a Pécsi Rádió
15. Rhoda Scott pécsi hangversenye
- január 16. Hatalmas hóesés, hóvihár, közlekedési nehézségek a megyében
17. Kállay Gyula, a Hazafias Népfront elnökének pécsi látogatása
18. Szekér Gyula nehézipari miniszter kitüntette a Kossuth-bányai tűz elfojtásában részt vett bányamentőket
19. Megyei munkásörgyűlés a POTE aulájában
23. A Pécsi Grafikai Műhely megnyitása
27. Fürtös György kiállítása a Múcsarnokban
- február 1. Az MTA Dunántúli Tudományos Intézet új igazgatója Bihari Ottó
2. Tímár Mátyás pécsi látogatása
15. A helyi erők koncentrállásával megalakul a PMSC
21. Pécs Város Tanácsa ülése
22. Grastyán Endre és Lissák Kálmán szovjet kitüntetése
- március 5. A Hétfői Dunántúli Napló megjelenése
7. Kodály és Pécs-Baranya, kiállítás és díszhangverseny a Liszt Teremben

- március 16. Úttörővezetők első megyei konferenciája
20. A Pécsi Balett 300. pécsi előadása. Bágya András - Tóth Sándor: Társaság, Egyszer volt...
- április 1. Elkezdődik a kenyérgyár építése
2. A TV presszó megnyitása
5. Aczél György választási nagygyűlése
11. Kazinczy-verseny Pécssett, zsűrielnök: Péchy Blanka
16. A zágrábi Gavella Színház vendégjátéka
- május 1. Új forgalmi rend a belvárosban
6. Lamberto Gardelli hangversenye
11. Új pécsi akadémikusok: Donhoffer Szilárd, Környei István és Bihari Ottó
16. Ruha István kolozsvári hegedűművész hangversenye
- június 1. A PMSC hetedik lett az NB I-ben
4. Felhőszakadás, félméteres víz a pécsi utcákon
6-8. Belgyógyász vándorgyűlés
18. MSZMP küldöttség Lvovban
25. A Pécsi Balett olaszországi vendégszereplése
30. Teljes napfogyatkozás Pécssett

Pécssett ma... 1998.

- január 3. A Mecsek Kórus újévi koncertje a Csontváry Múzeumban
8. Pauli Anna textiltervező kiállítása a Pécsi Galériában
15. A Pécsi Szimfonikus Zenekar hangversenye Hamar Zsolt vezényletével a POTE aulájában
15. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
23. Kálmán Imre: Csárdáskirálynőjének bemutatója a Nemzeti Színházban
29. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
- február 3. Bencsik István szobrász és Vidovszky László zeneszerző könyvének bemutatója a Művészetek Házában
3. Albee: Nem félünk a farkastól c. drámájának bemutatója a Harmadik Színház és a Veszprémi Petőfi Színház közös produkciójában
- február 12. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
12. Bors István szobrász kiállítása a Pécsi Galériában
17. Megnyílt a Praktiker Áruház
19. Figyelmeztető sztrájk a Pécsi Tömegközlekedési Rt-nél
19. A King's Singers énekegyüttes koncertje a POTE aulában
22. A PVSK Dália Dalmand női kosárlabda csapata kupagyőztes
26. Györgyi Kálmán legfőbb ügyész pécsi látogatása
26. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
27. Solt Pál, a Legfelsőbb Bíróság elnökének pécsi látogatása
- március 5. Pécsnek ítéltek az UNESCO **Városok a békéért** díját
6. Göncz Árpád köztársasági elnök látogatása Pécssett
6. Göncz: Magyar Médea c. drámájának bemutatója a Pécsi Horvát Színházban
6. Anouilh: Szeret, nem szeret c. vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban
11. A PAB évnyitó közgyűlése Glatz Ferenc részvételével
12. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
15. Erkel: Hunyadi Lászlójának bemutatója a Nemzeti Színházban
18. Pécs-Baranya 1848-49 c. kiállítás a Városházai Múzeumban
19. A Pécsi Szimfonikus Zenekar hangversenye a POTE aulájában
20. Hellényi Miksa emléktábla avatása a Tubes kilátón
24. Megalakult a Baranya Megyei Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat
26. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
31. Dr. Páva Zsolt polgármester Stockholmban vette át az UNESCO által Pécsnek adományozott **Városok a békéért** díjat (lásd: 104. oldal)
- április 2. Kelle Sándor kiállítása a Műhely Galériában
3. Agatha Christie: Egérfogójának bemutatója a Nemzeti Színházban

- április 4. Mohácsi András kiállítása a Parti Galériában
4. A Dunamelléki Református Egyházkerület presbiteri konferenciája Hegedűs Lóránd egyházkerületi püspök részvételével
5. Felavatták Várnagy Viktor hangversenyszervező donátusi pincemúzeumát
11. A PVSK Dália Dalmand női kosárlabda csapata magyar bajnokságot nyert
15. Jandó Jenő zongoraművész és az Akadémia Quartett koncertje a Liszt-teremben
16. Húsvéti koncert a Bazilikában: Geiger György (trombita), Maros Éva (hárfa), Hannes Christian Hadwiger (orgona)
16. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
16. A finni Elcoteq és az Ensto pécsi gyárának alapkövetétele a Pécsi Ipari Parkban
17. Zsolnay Vilmos születésének 170. évfordulóján megalakult a Zsolnay Klub
17. Michel Carlier belga nagykövet pécsi látogatása
19. Fürtös György: Tüke c. szökőkútjának avatása a Citrom utcában
24. Krakkó és Pécs együttműködési szerződésének aláírása
24. Magyar Bálint művelődési miniszter pécsi látogatása
31. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
- május 8. A Komarov emlék restaurálása és felállítása a Búza téren
május 10. **Az országgyűlési választások első fordulója**
1.sz. egyéni választókerület, Pécs Kelet és városkörnyék, 10 jelölt
Dr. Balázs Ferenc (MIÉP); Dr. Benkoviczné dr. Benkő Klára (KDNP); Czimer Tamás (EMU); Fratanolo János (Munkáspárt); Meixner András (MSZP); Dr. Mikes Éva (Fidesz MPP-MDF); Papp Béla (SZDSZ); Somlai Ferenc (független); Staub Ernő (MDNP); Dr. Tóbiás János (FKgP)
2.sz. egyéni választókerület, Pécs Nyugat és városkörnyék, 7 jelölt
Dr. Bögnér Miklós (FKgP); Gyarmati Lászlóné (MSZDP); Dr. Jegesy Andrea (Munkáspárt); Deák Péter (MIÉP); Horváth Zoltán (SZDSZ); Dr. Révész Mária (MDF-Fidesz MPP); Dr. Szili Katalin (MSZP)
3.sz. egyéni választókerület, Pécs Dél és városkörnyék, 9 jelölt
Bretter Zoltán (SZDSZ); Czukor Antal (KDNP); Hegedűs Tamás (MDNP); Dr. Kurucsai Csaba (FKgP); Körömi Attila (Fidesz MPP); Sashalmi György (MIÉP); Dr. Südi Bertalan (Munkáspárt); Dr. Toller László (MSZP); Várbíró Péter (MDF)
16. Catania: Katus Tamás, Katus Attila és Szentgyörgyi Rómeó (PEAC) aerobics-viládbajnok
- május 24. **Az országgyűlési választások második fordulója**
1.sz. egyéni választókerület
Meixner András (MSZP); Dr. Mikes Éva* (Fidesz MPP-MDF); Dr. Tóbiás János (FKgP) visszalépett
2.sz. egyéni választókerület
Dr. Révész Mária (MDF-Fidesz MPP); Dr. Szili Katalin* (MSZP)
3.sz. egyéni választókerület
Dr. Kurucsai Csaba** (FKgP) visszalépett; Körömi Attila** (Fidesz MPP-MDF); Dr. Toller László* (MSZP)
* országgyűlési képviselő egyéni listán
** országgyűlési képviselő megyei listán
- május 27. Szieberth Róbert emléktábla avatása az Istenkúti iskolában
30. Hamerli-család emléktábla avatása a Király utca 5-ben
31. Abay Gyula emléktábla avatása a Király utca 1-ben
- június 3. Csorba Győző Kussuth-díjas költő, Pécs díszpolgára síremlékének avatása
4. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
6. A PMFC elkerülte a kiesést, 13. lett az NB I/B-ben
6. Bányász-szobor avatása a pécsbányatelepi gesztenyésben
18. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
23. Pécsi Nemzetközi Felőtt Báb-fesztivál
25. Ülést tartott Pécs város önkormányzata
25. Nemzetközi Zenei Fesztivál; IV. Weidinger Imre Nemzetközi Fagottverseny
26. Elhelyezték a Szigeti-kapu, a Siklósi-kapu és a Vas-kapu emléktáblákat

Városok a Békéért-díj

SZÁMUNK SZERZŐI:

- Dr. Benke József** történész kandidátus,
a POTE egyetemtörténeti múzeumának vezetője
- Dr. Bezeredy Győző** helytörténész,
a Városhelyi Múzeum volt vezetője
- Borsy Károly** ny. nyomdász, helytörténeti kutató
- Dr. Bödő László** sporttörténész,
pécsi önkormányzati képviselő, a Sportbizottság vezetője
- Dr. Erdődy Gyula** helytörténész,
pécsi és Baranya megyei önkormányzati képviselő
- Filákovity István** újságíró
- Dr. Hárs Éva** művészettörténész kandidátus, Zsolnay-kutató,
a Baranya Megyei Múzeumok ny. igazgatója
- B. Horváth Csilla** történész-múzeológus,
a Városhelyi Múzeum vezetője
- Horváth Eszter** könyvtáros, a Csorba Győző Megyei Könyvtár osztályvezetője
- Kárpáti Gábor** régész-múzeológus,
a Janus Pannonius Múzeum főmunkatársa
- Kováts Valéria** régész-múzeológus,
a Janus Pannonius Múzeum ny. tudományos főmunkatársa
- Márfi Attila** főlevéltáros, tudományos főmunkatárs, Baranya Megyei Levéltár
- Mille Ilona** főrestaurátor, Janus Pannonius Múzeum
- Popovics István** újságíró, Srpske narodne novine
- Dr. Romváry Ferenc** Munkácsy-díjas művészettörténész-múzeológus
pécsi önkormányzati képviselő, a Pécsi Szemle főszerkesztője
- Dr. Sándor László** művelődés-történész kandidátus, főiskola tanár
Kaposvár, Csokonay Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola tanára
- Dr. Szirtes Gábor** történész kandidátus,
a Pro Pannonia Kiadó főszerkesztője
- Dr. Tóth Melinda** művészettörténész kandidátus,
az MTA Művészettörténeti Kutató Intézet tudományos főmunkatársa
- Tüskés Tibor** József Attila-díjas író,
a Somogy c. folyóirat főszerkesztője
- Dr. Vargha Dezső** főlevéltáros, Baranya Megyei Levéltár

FOTÓ:

- Füzi István:** 29. 19. 55. oldal
- Kemény Miklós:** 94. 95. oldal
- Kőhegyi Zoltán:** 63. 65. 66. 67. oldal
- Körtvélyesi László:** 104. oldal
- Nádor Katalin:** 14. 85. oldal
- Popovics István:** 32. 33. 34. oldal
- Romváry Ferenc:** 51. 99. oldal
- Zalka Éva:** 8. 9. 16. 17. 39. 40. 41. 96. 97. oldal

RAJZ:

- Füzér Róbertné:** 11. oldal
- Galambos Mónika:** 4. oldal
- Krasznai Péter:** 23. oldal

PÉCSI SZEMLE

PÁVA ZSOLT:

Tisztelt Olvasó! 1

BEZERÉDY GYŐZŐ:

Pécs első ábrázolása a város 16. századi pecsétjén 2

SÁNDOR LÁSZLÓ:

Pécs város címere 6

KÁRPÁTI GÁBOR:

Bronzfibula Zengővárról 11

KOVÁTS VALÉRIA:

Találkozások Marcus Aurelius-szal 12

TÓTH MELINDA:

A pécsi dómmúzeum 18

KÁRPÁTI GÁBOR:

Hová temették Janus Pannoniust? Fél évezredes rejtély 21

FILÁKOVITY ISTVÁN:

Az első pécsi horvát iskola történetéből 28

POPOVICS ISTVÁN:

A pécsi görögkeleti szerb kápolna 31

MÁRFI ATTILA:

A pécsi színjátszás kezdete a 18. században 35

ERDŐDY GYULA:

A baranyai iparoktatás története I. 39

BORSY KÁROLY:

A pécsi nyomdászat múltjáról 47

SZIRTES GÁBOR:

Aidinger János Pécs modern közigazgatásának megalapozója 54

B. HORVÁTH CSILLA:

Zelesny Károly. Egy pécsi fényképész-karrier a múlt században 62

HÁRS ÉVA:

Zsolnay Vilmos emléke. A Pécsi Polgári Kaszinó serlegünnepélyei 69

BENKE JÓZSEF:

80 éves az orvosi kar. 75 éves a pécsi egyetemi képzés 74

TÜSKÉS TIBOR:

Költő a Bácskából. Ki volt Lovász Pál? 84

BÖDŐ LÁSZLÓ:

Ki volt Lauber Dezső? 87

MILLEI ILONA:

A pécsi kerékpár egyesület zászlója 92

ROMVÁRY FERENC:

A felújított Komarov emlék 98

HORVÁTH ESZTER – ROMVÁRY FERENC – VARGHA DEZSŐ:

Pécsett történt 100